

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱՇՆԻ

Հոկտեմբեր

2014
Ս. Էջմիածին

ՀՐԱՄԱՆԱԲ

Տ. Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ ԵՐԿՐՈՐԴԻ

ՎԵՆԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

«Էջմիածին»

կրօնագիտական-հայագիտական հանդէս

Խմբագրակազմ

Գլխավոր խմբագիր՝ Արշակ Մադոյեան

Խմբագիրներ՝

Ռսկան քահանայ Յովհաննիսեան, Արմինէ Պօղոսեան, Արփինէ Չանթիկեան

Տեխնիկական խմբագիր՝

Անգելինա Ալեքսանեան

Լեզուադասկան խմբագիր՝ Վազգէն Սաֆարեան

Խմբագրական խորհուրդ

Վահան Եպիսկոպոս Յովհաննիսեան (Մեծ Բրիտանիա), Անուշաւան
Եպիսկոպոս Ժամկոչեան (Երեւանի պեպրական համալսարան,
Աստրուածաբանութեան ֆակուլտէտ), Գէորգ Եպիսկոպոս Սարոյեան
(Գէորգեան հոգեւոր ձեռնարան (աստրուածաբանական համալսարան),
Դանիէլ վարդապետ Ֆնտրգեան (ԱՄՆ Նայոց Արեւելեան թեմ), Շահէ
վարդապետ Անանեան (Գէորգեան հոգեւոր ձեռնարան (աստրուածաբանական
համալսարան), Զարարիա վարդապետ Բաղումեան (Գէորգեան հոգեւոր
ձեռնարան (աստրուածաբանական համալսարան), Գարեգին արեղայ
Նամբարձումեան (Գէորգեան հոգեւոր ձեռնարան (աստրուածաբանական
համալսարան), Նրաչ սարկաւազ Սարգիսեան (Գէորգեան հոգեւոր
ձեռնարան (աստրուածաբանական համալսարան), Գէորգ Տէր-Վարդանեան
(Մաշտոցի անուան Մարեկնադարան, Գէորգեան հոգեւոր ձեռնարան
(աստրուածաբանական համալսարան), Գոհար Յարութիւնեան-Թոմա
(Գէորգեան հոգեւոր ձեռնարան (աստրուածաբանական համալսարան),
Պեպրոս Յովհաննիսեան (Երեւանի պեպրական համալսարան, Գէորգեան
հոգեւոր ձեռնարան (աստրուածաբանական համալսարան), Անահիտ Աւագեան
(Գէորգեան հոգեւոր ձեռնարան (աստրուածաբանական համալսարան), Գոհար
Մուրադեան (Մաշտոցի անուան Մարեկնադարան), Ազատ Բոգոյեան («Վաչէ
և Թամար Մանուկեան Մարեկնադարան», ՆՄ ԳԱԱ Արեւելագիտութեան
ինստիտուտ), Ալեքսան Յակոբեան (ՆՄ ԳԱԱ Արեւելագիտութեան
ինստիտուտ), Մհեր Նաւոյեան (Երեւանի պեպրական կոնսերւատորիա), Աննա
Արեւշապեան (Երեւանի պեպրական կոնսերւատորիա), Արամ Մարգիբրոսեան
(Ֆրանսիա, Փարիզ-Նանտերի համալսարան), Իգարէլ Էօմէ (Ֆրանսիա,
Մոնպելիէի համալսարան), Աննա Շիրինեան (Իտալիա, Բոլոնիայի
համալսարան)

“Etchmiadzin”

Religious-Armenological Review

Editorial staff

Editor in chief - Arshak Madoyan

Editors

Fr. Voskan Hovhannisyan, Armine Poghosyan, Arpine Chantikyan

Technical editor - Angelina Aleksanyan

Linguistic-stylistic editor - Vasken Safaryan

Editorial Council

Bishop Vahan Hovannisian (*Great Britain*), **Bishop Anushavan Zhamkochyan** (*Yerevan State University, Faculty of Theology*), **Bishop Kevork Saroyan** (*Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Archimandrite Daniel Findikyan** (*USA, Eastern Armenian Diocese*), **Archimandrite Shahe Ananyan** (*Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Archimandrite Zacharia Baghoumyan** (*Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Rev. Fr. Karekin Hambardzumyan** (*Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Deacon Hratch Sarkissian** (*Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Gevorg Ter-Vardanyan** (*Matenadaran, Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Gohar Harutiunyan-Thomas** (*Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Petros Hovhannisyan** (*Yerevan State University, Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Anahit Avagyan** (*Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Gohar Muradyan** (*Matenadaran, Yerevan*), **Azat Bozoyan** (*“Vatche and Tamar Manoukian Library”, Institute of Oriental Studies, National Academy of Sciences of the Republic of Armenia*), **Alexan Hakobyan** (*Institute of Oriental Studies, National Academy of Sciences of the Republic of Armenia*), **Mher Navoyan** (*Yerevan State Conservatory*), **Anna Arevshatyan** (*Yerevan State Conservatory*), **Aram Martirosian** (*France, University of Paris-Nanterre (Université Paris-Nanterre)*), **Isabel Augé** (*France, University of Montpellier (Université Paul Valéry-Montpellier)*), **Anna Sirinian** (*Italy, University of Bologna (Università di Bologna)*)

ԽՄԲԸԳՐԱԿԸՆ

ALMA MATER

Դժուար թե որեւէ պատմաբանի կամ հայ մշակոյթի պատմութեան ուսումնասիրողի յաջողուի հստակութեամբ տարոտոշել 140 երկար տարիների շղթայի վրայ տարածուող Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի նշանակութիւնը հայ ժողովրդի կեանքում: Դժուար՝ ոչ թէ իր անցեալի մութ ու խրթին ծալքերի, այլ ազգային-կրօնական եւ մշակութային անդաստանում նրա տուած ատոք ու բազմաբեղուն հասկերի պատճառաւ:

Այո՛, անցնող մօտաւորապէս մեկուկէս դարի ընթացքին նա հարազատ մօր պէս տարածել է իր գգուող ձեռքերը, մայրական գրկի մէջ նետուած ամէն մի հատիկ գուրգուրել, ջրդեղել իր վշտի եւ ուրախութեան արցունքներով, ջերմացրել Սուրբ Էջմիածնից առած հոգեւոր ջերմութեան տաք արեւի ճառագայթներով:

Այո՛, այն հիրաւի մի Alma Mater է բոլոր անցած, անցնող ու գալիք սերունդների համար: Կրթութեան եւ գիտութեան մի անձնուէր Կոյս, որի բեղուն արգանդը, սակայն, չի դադարել եւ չի դադարում ծնել հայրենի գիտութեան ու Մայր Եկեղեցու նուիրեալ սպասաւորներ:

2014 թուականը Հայոց Եկեղեցու եւ հայ ժողովրդի կեանքում նշանաւորում է Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի հիմնադրման 140-ամեայ յորելեանով: Որքան ներշնչող, նոյնքան էլ պարտաւորեցնող՝ իր փառաւոր անցեալը հիմնախնդիրներով ու մարտահրաւերներով լի ներկայի մէջ վերարժեւորելու, նոր մարմին ու աւիւն հաղորդելու տեսանկիւնից: Այսօր այն դարձել է Հայ Եկեղեցու գիտակից ու պատրաստակամ սպասաւորներ պատրաստող օջախ՝ չկորցնելով, սակայն, համահայկական մշակութային կենտրոնի իր դերն ու նշանակութիւնը:

Կարելի է առանց վարանելու փաստել, որ այսօր եւս Alma Mater-ի հնացած, բայց աիւնով լցուած երկու ձեռքերը՝ աստուածաբանութիւնն ու հայագիտութիւնը, նոր, աւելի վճռական թափով ու պատրաստակամութեամբ են սպասում՝ գրկելու լուսաւոր ճակատները բոլոր այն նուիրեալների, ովքեր անձանձիր կերպով ուխտելու են իրենց միտքն ու խօսքը զոհաբերելու հայ քրիստոնէական պատմութեան խորանին:

Ճեմարանի փառապանծ սերունդներից ու սաներից ստացած Աւանդութիւնն սպասում է նոր իրագործումների, մանաւանդ հայ աստուածաբանական մտքի անդաստանում: Այն բացառիկ է իր ազգային խառնուածքով, բայց մեկուսացած չէ համաքրիստոնէական արժէքներին նոր որակներ պարգեւելու առումով: Հայոց պատմութեան եւ եկեղեցական մատենագրութեան էջերը լիքն են հոգեւոր ու ազգային իրագործումների օրինակներով: Եւ դրանց բոլորի մէջ գրեթէ միշտ կենտրոնական է դպրոցի, դպրեվանքի նուիրական գաղափարն իբրեւ Մայր հաստատութիւն:

Այս իմաստով հայ կրօնական-աստուածաբանական մտքի մէջ Alma Mater-ի կերպարը միշտ էլ տիրապետող է: Եթէ եւրոպական առաջին Alma Mater-ը՝ Բոլօնիայի համալսարանը, հիմնադրուել է 1088 թ.՝ իբրեւ Արեւմտեան աշխարհի ամենահին ու տեւական համալսարանական կենտրոն, ապա այդ նոյն ժամանակ միջնադարեան Հայաստանում ստեղծուած բազմաթիւ դպրոցների սաներ գորգորանքով եւ հպարտութեամբ էին իրենց Մայր դպրոցները կոչում «Նոր իմն Աթենք» եւ «Ճեմարան իմաստից»:

Բնաւ էլ հարկադրուած համեմատութեան չենք կամենում ձգտել. այդ ժամանակաշրջանում էապէս տարբեր էին Արեւմտեան եւ Արեւելեան գիտական, փիլիսոփայական եւ աստուածաբանական համալսարան-դպրոցների մօտեցումները: Բայց եւ փաստ է, որ հայ միջնադարեան գիտական-աստուածաբանական մտասելեան մէջ Մայր դպրոցը կամ Մայր դպրեվանքն էր իր սաներով շէնացնում գիտափիլիսոփայական ու կրթական միտքը: Հայոց Alma Mater-ները միշտ դէմքով ուղղուած էին դէպի ներկայի ու ապագայի իրագործումներ՝ իրենց իմաստասիրական-աստուածաբանական փնտրտուքի ճանապարհը հարթելով աւանդութեան ու փորձի ապահով եզրագծերով:

Այսօր, ահա, այդ Աւանդութեան ջահը կրկին Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի ձեռքին է՝ իբրեւ Հայոց հողի վրայ նոր ժամանակներում հաստատուած ամենահին ու ամենատեւական բարձրագոյն ուսումնական հաստատութիւն: Մեր Alma Mater-ն արդէն 140 տարի իր աչալուրջ հայեացքի ներքոյ, ասես մի անդրի, հսկում է աստուածաբանական-հայագիտական երթի ելած իր սաներին: Մենք ամէնքս նոր լոյս ու ջերմութիւն ենք մաղթում Նրա ձեռքին հուրիւրատող գիտութեան ջահին:

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրակազմը, յանուն Գէորգեան ճեմարանի բոլոր շրջանաւարտների, գլուխ է խոնարհում Alma Mater-ի հանդիսաւոր անդրիի առաջ:

Շ. Վ.

**Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԽՈՍՔԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐԻ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԻՆ**
(Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 6 հոկտեմբերի, 2014 թ.)

«Ո՛չ հացի միայն կեցցե՛ մարդ, այլ ամենայն բանիս,
որ ելանէ ի բերանոյ Աստուծոյ»
(Մատթ. Դ. 4):

Գերաշնորհ սրբազան հայրեր,
Հոգեշնորհ եւ արժանապարհիվ հայրեր,
ՀՀ մշակույթի մեծագնիվ նախարար,
Համաժողովի հարգարժան մասնակիցներ.

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում ողջունում եւ հայրապետական Մեր օրհնությունն ենք բերում ձեզ՝ Հայկական գրադարանների միջազգային երրորդ համաժողովի մասնակիցներիդ:

Ուրախ ենք, որ 2009 թվականին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հովանու ներքո ԱՄՆ Հայոց Արևելյան թեմի նախաձեռնությամբ գումարված համաժողովն ունեցավ շարունակություն, եւ այսօր դուք կրկին համախմբվել եք՝ ի խնդիր հայկական գրադարանների գործունեության արդիականացման ու լիարժեք կազմակերպման եւ արդյունավորման:

Գիրքը մարդկային մշակույթի հնագույն ձեռքբերումներից է, քանզի «ո՛չ հացի միայն կեցցե՛ մարդ, այլ ամենայն բանիս, որ ելանէ ի բերանոյ Աստուծոյ»: Գրավոր մշակույթ մեր ժողովուրդն ունեցել է վաղնջական ժամանակներից: Աստվածատուր շնորհով ունեցանք նաեւ Մեսրոպյան սքանչելագործ մեր գիրը, որը Աստծո հրեղեն խոսքով սրբեց, լուսավորեց եւ իմաստացրեց մեր ժողովրդի

հոգին: Մեր իրականության մեջ, ինչպես հոգևոր առաքաբուխ ակունքից, սկիզբ առան հայախոս գրքերը, սրելով կեցին բազում վանական գրադարաններ, որոնք հակառակ դարերի փորձությունների՝ պահպանեցին մեր գրավոր ժառանգությունը և նրա առաքելությունը մեր ժողովրդի կյանքում: Կրթա-լուսավորչական նշանակությունից բացի՝ մեր գրավոր մշակույթը՝ որպես հոգևոր հզոր ուժ, պահպանել է նաև հայ կյանքի սահմանները: Արդարև, սուրբգրային խոսքի համաձայն՝ ոչ միայն հացով կյանք ունեցավ մեր ժողովուրդը, այլև՝ իր հոգևոր արժեքներով՝ գրավոր բարձր մշակույթով ու հարուստ ժառանգությամբ: Նրանցում մեր հայրենիքն է, մեր սրբություններն են, խաղաղ կյանքի մեր ձգտումները և մեր անսասան հավատքը Աստծո կենարար խոսքի հանդեպ, որը պիտի շարունակի ապրեցնել մեր ժողովրդին ու պահպանել աստվածախնամ ճանապարհներում:

Նայերեն առաջին գրավոր կոթողների պահոց եղավ Սուրբ Էջմիածնի Մաքենադարանը, որն այսօր այս գեղեցիկ և արդիական հարկի ներքո համախմբել է ձեզ՝ մեր գրավոր մշակույթի պահպանման, ներկայացման, ուսումնասիրման անխոնջ նվիրյալներին: Մենք վստահ ենք, որ գրադարանային գործի մշակներին, հայ գրքի հերազոտողներին պարբերաբար Մայր հայրենիքում մեկտեղումը լավագույնս պիտի օգնի մեր գրավոր ժառանգության արժեւորմանը և նրա՝ հոգեխնամ ու ազգապահպան առաքելության գորացմանը: Մեր հոգևոր կենտրոնի, հայրենի և օտար այլ քաղաքների գրադարաններից, մաքենադարաններից ու գրապահոցներից այսօր նոր շնչով պերթ է շարունակվի մեր գրավոր ժառանգության առաքելությունը:

Աղոթքով առ Աստված վերստին բերում ենք Ձեզ Նայրապետական Մեր օրհնությունը և գնահատանքը՝ մեր ժողովրդին Ձեր մատուցած ազնիվ ծառայության, անձանձիր նվիրումի և նախանձախնդրության համար և հաջողություն մաղթում համաժողովի աշխատանքներին:

Նայրապետական մեր գնահատանքն ենք բերում ՆՄ մշակույթի նախարարությանը՝ համագումարի կայացմանը բերած ջանքերի և աջակցության համար:

Նայրապետական օրհնությամբ Մեր գնահատանքն ենք բերում Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի «Վաչե և Թամար Մանուկյան» Մաքենադարանի և ՆՄ Ազգային գրադարանի փնտրիություններին՝ համաժողովի կազմակերպչական աշխատանքները բոլորանվեր հանձնառությամբ և մեծ նախանձախնդրությամբ իրականացնելու համար:

Աղոթում ենք, որ Բարձրայն Աստված Իր Զորավոր Աջի ներքո պահի մեր ժողովրդին ի սկիյոս աշխարհի և առար դարձնի հոգևոր լույսի արգասիքները մեր կյանքում:

Շնորհ և խաղաղությոն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ և ընդ ամենեւեւան. ամեն:

**Ն.Ա.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ՆԱՅՐԱԴԵՏԻ
ՕՐՆՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔԸ «ՆԱՅ ԿԱՆԱՆՑ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ՄԻԱՎՈՐՄԱՆ» 7-ՐԴ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՆԱՄԱԺՈՂՈՎԻՆ**

(10 հոկտեմբերի, 2014 թ.)

Մեծարգո Պրն Նախագահ,
Ազնվափայլ Վալերի Բուայե,
Մեծազնիվ Տիկին Նախարար.

«Նայ կանանց միջազգային միավորման» սիրելի՛ անդամներ եւ ներկաներ.

Նայրական սիրով ու ջերմ բարեմաղթանքներով ողջունում եւ շնորհավորում ենք ամենքիդ «Նայ կանանց միջազգային միավորման» 7-րդ համաժողովի գումարման առթիվ: Ուրախ ենք տեսնել, որ միավորումն իր արգասավոր աշխատանքներն է շարունակում՝ նպաստելով ողջ աշխարհում հայ կանանց միջև գործնական եւ բարեկամական կապերի ստեղծմանն ու ամրապնդմանը եւ համախմբելով նրանց ազնիվ ջանքերը՝ ի խնդիր հայրենիքում եւ սփյուռքում ազգային մեր կյանքի գորացման ու առաջընթացի:

Գոհունակությամբ ենք անդրադառնում, որ շուրջ 25-ամյա գործունեության ընթացքում միավորման կողմից իրականացվել են կրթական, առողջապահական, մշակութային, բարեգործական ծրագրեր ու միջոցառումներ, որոնք վկայություն են միավորման անդամների քրիստոնեական նախանձավոր ոգու եւ նրանց ազգասեր ու հայրենասեր ձգտումների:

Աստված պատկերը տեսնելով մարդու մեջ եւ կարեւորելով նրա արժեքն ու արժանապարվությունը՝ քրիստոնեությունը փոխեց նաեւ աշխարհի վերաբերմունքը կնոջ հանդեպ: Քրիստոնեությունը բարձրացրեց կնոջ դերը ազգերի եւ հասարակությունների կյանքում: Մարդկության համար փիպար եղավ Ս. Աստվածածինը՝ վկայելով, որ կնոջ փխրուն ու նրբին հոգու մեջ թաքնված են առ Աստված հավաքի եւ ամբողջանվեր ծառայության ուժն ու գիտակցական գոհաբերության պատրաստականությունը: Նավարավոր այդ հոգով մեր բազմադարյա եւ բազմաշարժար պատմության մեջ հայ տղամարդու կողքին մշտապես կանգնած է եղել խոնարհ, նվիրյալ եւ քաջարի հայ կինը՝ զավակներ կրթելով, ընտանիքի համար հոգալով, հարկ եղած դեպքում հայրենի տունն ու երկիրը պաշտպանելով: Մեր ժողովուրդը, հիրավի, հարուստ է մեծանուն կանանցով՝ բարեգործ

թագուհիներ, իշխանուհիներ, կրթության ու գիտության, արվեստի ու մշակույթի գործիչներ: Կանայք մշտապես կարևոր տեղ են ունեցել և գնահատվել նաև եկեղեցական-համայնքային մեր կյանքում: Այսօր անկարելի է պարկերացնել որևէ եկեղեցու ծխական առօրյան՝ առանց ջանասեր, ազնիվ և հավատարմոր հայ կնոջ: Մեր ժամանակի հրամայականներից ելնելով՝ կինը ոչ միայն հոգա-
պար մայր է, ընտանիքի դաստիարակ, նվիրված կողակից, այլև՝ գործարար, սպեցիալ ու արարող: Մեր մաղթանքն է, մեծագնիվ փիկնայք, որ Տերը բազ-
մապարկի և առարարներն արգասավորի աստվածատուր ձեր կարողություններն ու շնորհները, որպեսզի շարունակեք հավատարմոր և նախանձախնդիր ոգով ի սպաս դնել մեր ժողովրդի և հայրենիքի առջև ծառացած մարտահրավերների վճռմանը և ազգային մեր իղձերի իրագործմանը:

Նայրապետական Մեր օրհնությունն ու գնահատանքն ենք բերում «Նայ կանանց միջազգային միավորման» 7-րդ միջազգային համաժողովի կազմա-
կերպիչներիդ ու բոլոր մասնակիցներիդ: Աղոթում ենք, որ Տերը հաջողությամբ պսակի ձեր մեծ եռանդն ու ջանքերը՝ ի նպաստ համաժողովի արգասավոր աշխատանքի: Նայցում ենք, որ Ամենակարողն Աստված գորացնի և ծաղկյալ պահի «Նայ կանանց միջազգային միավորումը» և սիրատուն մեր դուստրերիդ պարզեի քաջամողջություն, ոգու փոկունություն և երջանիկ կյանքի արեւշար օրեր:

Թող Բարձրյալի ամենախնամ շնորհն ու օրհնությունը լինեն ձեզ հետ և աշխարհասփյուռ մեր ժողովրդի՝ այսօր և միշտ. ամեն:

ԿՐՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Տ. ՇԱՆԵ ՎՐԴ. ԱՆԱՆՅԱՆ

ՀԱՅ-ԱՍՈՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻ ՆՈՐ ՓՈԽ

*Դիտարկումներ Անտիոքի եւ Համայն Արեւելքի Պատրիարք
Նորին Սրբություն Մորան Մոր Իգնատիոս Եփրեմ Բ.-ի
այցելության առթիվ*

Բարիգալստյան արարողություն Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում

Հայ-ասորական հարաբերությունները դեռեւս վաղ միջնադարից կրել են զարգացումների երկու հիմնական բնույթ՝ մշակութային եւ եկեղեցական: Անշուշտ, հետագա դարերում, մանավանդ Կիլիկյան Հայաստանի պետական կարգի ամլայության պայմաններում, դրանք երբեմն ունեցել են նաեւ շեշտված քաղաքական նրբերանգներ, սակայն միշտ էլ հաստատվել ու զարգացել են եկեղեցական համատեքստի շրջանակներում: Եւ եթե միջնադարյան ժամանակաշրջանում ձեւավորված ու զարգացած հայ-ասորական առնչակցությունները հայագիտության եւ ասորագիտության ոլորտներում քիչ թե շատ մանրամասնորեն վերլուծված են, ապա նոր ժամանակներում դրանց առանձնահատկություններն ու զարգացման ընթացքն այդքան էլ ուսումնասիրված չէ: Անկասկած, Կիլիկյան Հայաստանում միասնաբար գոյատեւող Հայ եւ Ասորի եկեղեցիները գրկվեցին հզոր պետական աջակցությունից Կիլիկյան Հայոց թագավորության թուլացման եւ կործանման հետեւանքով: Աստիճանաբար տարածաշրջանում հզորացող իսլամական պետական գործոնն ավելի ստիպեց երկու քույր եկեղեցիներին միասնաբար գործելու եւ քրիստոնեական հավատն ու արժեքները պահպանելու: Օսմանյան կայսրության հզորացման եւ հետագա գոյության ողջ ընթացքում հայ-ասորական եկեղե-

ցական հարաբերություններն ստացան եկեղեցական փոխհարաբերությունների մի փոքր այլ, եկեղեցաքաղաքական երանգ: Կոստանդնուպոլսի Հայոց պատրիարքական աթոռի հաստատումով Հայոց պատրիարքը դարձավ նաեւ Արեւելյան Ուղղափառ (ոչ քաղկեդոնական) եկեղեցիների ներկայացուցիչը հաջա Օսմանյան տերության:

Իհարկե, այս դիտարկման նպատակը պատմաքննական բնույթ չի հետապնդում, սակայն որոշ իմաստով փորձում է վերհանել պատմական մի նոր փուլ, որն սկսվեց հայ-ասորական եկեղեցական հարաբերություններում Հայաստանի անկախացումից անմիջապես հետո: 2002 թ. հոկտեմբերի 18-ին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Բ.-ի հրավերով Հայաստան այցելեց Ասորի Ուղղափառ եկեղեցու պատրիարք Մոր Իգնատիոս Զաքքա Ա. Իվասը¹: Ասորի Ուղղափառ եկեղեցու հովվապետի այս այցը, կարելի է ասել, որոշ իմաստով նշանավորեց հայ-ասորական եկեղեցական հարաբերությունների նոր փուլը: Նոր՝ այն իմաստով, որ արդեն Հայոց եկեղեցին այդ հարաբերություններին մասնակից էր բոլորովին այլ պատմաքաղաքական պայմաններում. Եթովպական Ուղղափառ եկեղեցու հետ միասին Հայաստանյայց եկեղեցին նույնպես, իբրեւ Արեւելյան Ուղղափառ (ոչ քաղկեդոնական) եկեղեցի, դարձավ Արեւելյան Ուղղափառ եկեղեցիների մեջ ազգային անկախ պետականության պայմաններում գործող եկեղեցի: Ըստ էության, Ասորի Ուղղափառ եկեղեցու հովվապետն արդեն նոր եղբայրական հարաբերությունների տեսլականով էր այցելել Էջմիածին, ինչպես արտահայտված էր նրա ողջույնի խոսքում. «Մենք փափագեցինք այստեղ գալ՝ շնորհավորելու Նորին Սրբությանը իր նոր հոգեւոր պաշտոնի համար եւ բոլոր հայերիդ շնորհավորելու իր ընտրության առթիվ եւ նաեւ շնորհավորելու բոլորիդ որպես կենդանի ժողովուրդ: Հպարտ ենք հայ ժողովրդով եւ ասորի ժողովրդով, որոնք ընդունեցին Քրիստոսին եւ Նրա համար իրենց արյունը հեղեցին»²:

Ահա այս նոր բացված էջով էլ թերեւս կարելի է դիտարկել երջանկահիշատակ Մորան Մոր Իգնատիոս Զաքքա Ա. Իվասի հաջորդ, Ասորի Ուղղափառ եկեղեցու եւ Անտիոքի Աթոռի նոր գահակալ Մոր Իգնատիոս Եփրեմ Բ.-ի այցելությունը Հայաստան՝ սույն թվականի հոկտեմբերի 10-ին, Նորին Սրբություն Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հրավերով:

1 Սա Ասորի Ուղղափառ եկեղեցու հովվապետի երկրորդ այցն էր Հայաստան. առաջին անգամ Զաքքա Ա. Իվաս պատրիարքը Հայաստան էր այցելել 1982 թ., Վազգեն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հրավերով՝ մասնակցելու Նորին Սրբության գահակալության 27-րդ տարեդարձի հանդիսություններին (տե՛ս «Էջմիածին», 1982, Ը.-Թ., էջ 3-10):

2 Տե՛ս «Էջմիածին», 2002, Ժ., էջ 6:

Մորան Մոր Իգնատիոս Եփրեմ Բ. նորրնտիր պատրիարքը (ասոր.՝ Moran Mor Ignatios Aphrem Trayono) ծնվել է 1965 թ., Ղաւիշլիում (Միրիայի Արարական Հանրապետություն): 1977 թ. ավարտելով տեղի միջնակարգ դպրոցը՝ նա իր հոգևոր բարձրագույն կրթությունն ստացել է Լիբանանում (Բիքֆայա): 1984-1988 թթ. սովորել է աստվածաբանության բակալավրի աստիճանով ավարտել է Ղարի Ուղղափառ եկեղեցու աստվածաբանական ձեռնարանը Կահիրեում (Եգիպտոս): 1985 թ. ընդունում է վանական կուսակրոն կարգ՝ իբրեւ նոր անուն ընտրելով «Եփրեմ»-ը՝ ի պատիւ Դ. դարի նշանավոր ասորի հոր՝ Ս. Եփրեմ Ասորու: 1991 թ. բարձրագույն աստվածաբանական կրթությունը շարունակել է Մայնութի (Բոլանդիա) Ս. Պատրիկ աստվածաբանական քոլեջում՝ ստանալով աստվածաբանության լիցենցիատի եւ դոկտորի գիտական աստիճաններ (1992 եւ 1994 թթ.): 1996 թ. հունվարի 28-ին ձեռամբ Իգնատիոս Զաքքա Ա. Իվաս պատրիարքի ձեռնադրվում է մեղրոպոլիտ-արքեպիսկոպոս եւ պատրիարքական տեղապահ Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցու Ամերիկայի Արևելյան թեմի: Առաջնորդական այս նոր կոչման մեջ նա բավական ակտիվ միջեկեղեցական գործունեություն է ծավալում՝ մի շարք պատասխանատու պաշտոններ վարելով ԵՀԽ-ում եւ այլ միջեկեղեցական կառույցներում: 2014թ. մարտի 21-ին երկար հիվանդությունից հետո մահանում է Իգնատիոս Զաքքա Ա. Իվաս պատրիարքը: Շուտով Ասորի Ուղղափառ եկեղեցու Սրբազան Սինոդը Լիբանանի Աթքանե բնակավայրում՝ Ս. Հակոբ Բարադեոս վանքում Մեղրոպոլիտ-Արքեպիսկոպոս Աֆրամ-Կյուրեղ Քարիմին ընտրում է Ասորի Ուղղափառ եկեղեցու 123-րդ պատրիարք: Նույն թվականի մայիսի 29-ին կայանում է նորրնտիր պատրիարքի գահակալությունը՝ Դամասկոսի Ս. Եփրեմ վանքում: Մոր Իգնատիոս Եփրեմ Բ.-ն հեղինակ է մի քանի աստվածաբանական ուսումնասիրությունների ու քարոյախրատական գրքերի: Անտիոքի եւ Համայն Արեւելքի նորրնտիր Պատրիարք Նորին Սրբություն Մոր Իգնատիոս Եփրեմ Բ.-ին ուղեկցող պատվիրակության մեջ էին Տրիպոլիի եւ Լեռնային Լիբանանի արքեպիսկոպոս, Ս. Սինոդի գլխավոր քարտուղար Թեոփիլոս Սալիբան, Հոմսի արքեպիսկոպոս Միվանոս Բուտրոս ալ Նեհմեհը, պատրիարքական քարտուղար Տիմոթեոս Մաթթա ալ Խուրին, Հայր Կարլոս Բաքին եւ Հայր Զոզեֆ Բալին: «Զվարթնոց» միջազգային օդանավակայանում Անտիոքի եւ Համայն Արեւելքի Պատրիարքին, գլխավորությամբ Նորին Սրբություն Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի, դիմավորեցին Տ. Նաթան արք.

Հովհաննիսյանը, Մայր Աթոռի Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի տնօրեն, Արթիկի թեմի առաջնորդ Տ. Հովակիմ եպս. Մանուկյանը, Մայր Աթոռի Վարչատնտեսական բաժնի տնօրեն Տ. Մուշեղ եպս. Բաբայանը եւ Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի Ծիսահայեցակարգային հարցերի գրասենյակի պատասխանատու Տ. Զաքարիա վրդ. Բաղումյանը: Մայր Աթոռ ժամանելով՝ երկու հովվապետները, «Հրաշափառ» շարականի երգեցողության եւ զանգերի ղողանջների ներքո թափորով առաջնորդվեցին Մայր Տաճար, որտեղ Իջման Ս. Սեդանի առջեւ կատարվեց միասնական գոհաբանական աղոթք: Նորին Սրբությունը, ուրախություն հայտնելով Ասորի եկեղեցու հովվապետի այցի առիթով, շեշտադրեց հատկապես Նորին Սրբություն Իգնատիոս Եփրեմ Բ.-ի ընտրությամբ՝ հայ-ասորական եկեղեցական հարաբերությունների եղբայրական պատմական իրողությունը:

«Մեր ուրախությունն առավել է, քանզի ճանաչում ենք Ձեզ որպես քաջ եւ անձնագոհ առաջնորդի, եղբայրասեր ու մեծ հոգի ունեցող անձի, որին այլեւս հյուրընկալում ենք, որպես հոգևոր պետի: Ձեր այցելությունն սկսում է «Հրաշափառի» բարի գալստյան արարողությամբ, աղոթքով Միաձնաէջ այս տաճարում: Միասնական մեր աղոթքը վկայությունն է մեր քույր Եկեղեցիների հավատքի միության եւ ոգին է քրիստոնեական վկայության՝ հիմնված մեր սուրբ հայրերի կողմից մեզ ավանդված սրբազան ավանդության վրա: Մենք, որպես երկնավոր Հոր հարազատ զավակներ, միասնաբար դիմում ենք մեր Տեր Աստծուն: Պողոս առաքյալի խոսքերով, որպես «Եղբայրներ, խոստման որդիներ» (Գաղ. Դ. 28):

Հայ Առաքելական Եկեղեցու եւ Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցու դարավոր հարաբերությունները հատկանշված են եղել քրիստոնեական սիրո, եղբայրության եւ գործակցության ոգով: Ձեր այցելությունը, որպես նորընտիր գահակալ մեր քույր Եկեղեցու, հաստատումն է այս իրողության: Փոխհարաբերությունների զորացումը մեր քույր Եկեղեցիների հրամայական անհրաժեշտություն է այս օրերին, մանավանդ, երբ մեր երկու Եկեղեցիները՝ Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցին եւ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին, կանգնած են մեր հավատավոր զավակների կյանքը փտանգող եւ աշխարհը մտահոգող իրավիճակների առաջ:

Միեկեղյա՛լ եղբայր ի Քրիստոս, հակառակ Միրիայում ընթացող ռազմական գործողությունների եւ Մերձավոր Արեւելքում ստեղծված ծանր վիճակի, Դուք որպես անձնագոհ եւ նվիրյալ հոգևորական,

որպես քաջ հովիվ, Միացյալ Նահանգներից վերադարձաք հայրենի Սիրիա՝ անձնվիրաբար հանձն առնելով հովվապետի ծանր լուծը, որպեսզի պատմական այս բարդ շրջանում առավել չափով ու նվիրումով ծառայեք Ձեր ժողովրդին: Ձեր ներկայությունը Սիրիայում և Ձեր ծավալած գործունեությունը հանուն խաղաղության քաջակերանք է բոլոր հավատացյալների համար, որոնց գերագույն ձգտումն ու նպատակը խաղաղության ու կայունության անհապաղ հաստատումն է, արդարության հաղթանակը՝ ընդդեմ ահաբեկչության ու պատերազմի չարիքի: Մենք մեր գորակցությունն ենք քերում Ձերդ Սրբությանը և Ձեր անձի միջոցով Սիրիայի ժողովրդին՝ առ Աստված աղոթքով, որ դադարեն ռազմական գործողությունները և Սիրիայի եղբայրական ժողովուրդը լծվի ավերված քաղաքների վերաշինման, իր շեն, բարօր ու երջանիկ կյանքի կերտման գործին »:

Այնուհետև Հայաստան եւ Մայր Աթոռ իր այցին անդրադարձավ Նորին Սրբություն Մորան Մոր Իգնատիոս Եփրեմ Բ.-ն: Շնորհակալություն հայտնելով չերմ ընդունելության համար՝ Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցու հոգեւոր պետն ուրախությամբ ընդգծեց, որ իր գահակալությունից հետո առաջին հովվապետական այցը կատարում է Հայաստանյայց Առաքելական քույր Եկեղեցուն:

«Մեր խոնարհումն ենք քերում այն վայրում, որտեղ 1700 տարի առաջ իջավ Աստծու Միածին Որդին և իր փառքով լցրեց հայ ժողովրդի հոգին: Ուրախ ենք այցելել Հայ Եկեղեցուն և Ձերդ Սրբությանը, որովհետև մենք կիսում ենք ձեզ հետ ոչ միայն հավատը, այլև արյունը: ...Եկել ենք այս օրերին մեր երախտագիտությունը հայտնելու Ձեզ՝ հայ ժողովրդի Ձեր հոգեւոր առաջնորդության համար, եկել ենք աղոթելու ոչ միայն Սիրիայի, այլև համայն աշխարհի խաղաղության համար»:

Նորին Սրբություն Իգնատիոս Եփրեմ Բ. Պատրիարքը խոսեց նաև Սիրիայում եւ Մերձավոր Արեւելքում քրիստոնյաների առջեւ ծառացած մարտահրավերների մասին՝ հավելելով, որ դժվարին այս ժամանակներում հոգեւոր առաջնորդների պարտականությունն է հույս ներշնչել իրենց համայնքներին: Եփրեմ Բ. Պատրիարքը մասնավորապես ընդգծեց, որ հավատակից եղբայրների օգնությունն ու աղոթքները գորացնում են Ասորի եկեղեցուն եւ հավատավոր ժողովրդին՝ շարունակելու քրիստոնեական վկայությունը Սիրիայում: Այս առիթով Նորին Սրբությունն իր մասնավոր շնորհակալությունը հայտնեց նաև Ամենայն Հայոց Հայրապետին՝ Սիրիայի բարեպաշտ

ժողովրդին եւ Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցուն մշտապես ցուցաբերվող զորակցության համար:

Բարիգալստյան «Հրաշափառի» արարողությունն ավարտվեց միասնական Տերունական աղոթքով:

Իզնաստիոս Եփրեմ Բ. պատրիարքի այցելությունը Հայոց Ցեղասպանության զոհերի հուշահամալիր

Հոկտեմբերի 11-ին Ամենայն Հայոց Հայրապետն ու Ասորի Ուղղափառ եկեղեցու պատրիարքը, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի միաբանների եւ Ասորի եկեղեցու պատվիրակության ուղեկցությամբ, այցելեցին Ծիծեռնակաբերդ՝ Հայոց Ցեղասպանության զոհերի հուշահամալիր: Իհարկե, այցելությունը լոկ պաշտոնական բնույթ չէր կրում. Ասորի եկեղեցու գահակալը, իր խորը վշտակցությունն ու աղոթակցությունը հայտնելով հայ ժողովրդին, միաժամանակ աղոթում եւ հարգանքի տուրք էր մատուցում իբրեւ ներկայացուցիչն այն եկեղեցու ու ազգի, որ Ի. դարասկզբին իրենց միլիոնավոր հայազգի դավանակցիների հետ միասին հարյուր հազարներով ենթարկվեցին ծրագրված ցեղասպանության եւ բնաջնջման: Սրա վկայությունն էր Հայ եւ Ասորի եկեղեցիների հովվապետերի աղոթակցությամբ կատարված հոգեհանգստյան արարողությունը՝ ի հիշատակ բյուրավոր հայ եւ ասորի նահատակների:

Ասորի Ուղղափառ եկեղեցու պատրիարքի մասնակցությունը Դիլիջանի միջազգային դպրոցի բացմանն ու Գեւորգյան հոգեւոր ճեմարանի հիմնադրման 140-ամյակին նվիրված հանդիսությունը. ընդունելություն ԵՊՀ-ում

Անաիոքի եւ Համայն Արեւելքի Ասորի Ուղղափառ եկեղեցու պատրիարքի այցելությունը հազեցած էր նաեւ կրթամշակութային մի շարք միջոցառումներով, որոնց մեջ, իհարկե, կենտրոնական տեղ էին գրավում Դիլիջանի միջազգային դպրոցի բացումը (հոկտեմբերի 11) ու Գեւորգյան հոգեւոր ճեմարանի հիմնադրման 140-ամյա հոբելյանը (հոկտեմբերի 12): Դիլիջանի միջազգային դպրոցի բացմանը, անդրադառնալով հայ ժողովրդի կյանքում դպրոցի կարեւորագույն դերին ու առաքելությանը՝ Նորին Սրբություն Գարեգին Բ.-ն մասնավորապես նշեց.

«Գոհունակ սրտով Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից Հայրապետական Մեր օրինությունն ենք բերում ամենքիդ Դիլիջանի միջազգային դպրոցի բացման հանդիսավոր արարողության առիթով:

Ողջունում ենք «Միացյալ աշխարհի քույրեր» կրթական կազմակերպության գործունեության շրջանակներում Դիլիջանի մի-

ջազգային դպրոցի հիմնադրման նախաձեռնությունը: Կրթօջախների բացումը միշտ բարի է լուսավոր հույսերի ավետիս է ու առիթ: Ուսումն ու կրթությունը եղել է մնում են կյանքի առաջընթացի եւ հասարակության բարեփոխման հիմնական գրավականները:

Բարձր ենք գնահատում, որ «Միացյալ աշխարհի քոլեջներ» կրթական կազմակերպությունն աշխարհի բազմաթիվ երկրներում հիմնադրած իր կրթական հաստատություններում ուսման ու կրթության շուրջ միավորում է տարբեր ազգերի ու ժողովուրդների զավակների՝ դրանով իսկ նպաստելով մարդկանց միջեւ խաղաղության ու բարեկամության ամրապնդմանը, ազգամիջյան համագործակցության ընդլայնմանը եւ մարդկության ապահով ու անվրդով կյանքի ու զարգացման նպատակների իրագործմանը: Սա մեծ առաքելություն է, առաքելություն, որն արդիական է եղել ինչպես նախկինում, այնպես էլ ներկայում, երբ աշխարհն այլևս չի զննում է սիրո սրկասից, անհամարժեքության, կրոնական ու ազգայնական ծայրահեղականության դրսևորումներից, որոնց ցավալի հետևանքներն այսօր տեսանելի են հատկապես Մերձավոր Արևելքում:

Դիվիզանում բացվող այս դպրոցը, որ առայժմ միակն է տարածաշրջանում, նույնպես տեղակայված է աշխարհա-քաղաքական այնպիսի գոտում, որի ամենաբնորոշ բնութագրիչներից մեկը «փխրուն խաղաղությունն» է: Մեր երկիրը՝ Հայաստանը եւ մեր ժողովուրդը մշտապես դրսևորել են իրենց հավատարմությունը խաղաղ համակեցության ու գործակցության համամարդկային արժեքներին՝ դրա համար, ինչպես անցյալում, այնպես էլ այսօր, հաճախ վճարելով իր արյամբ ու կյանքով: Այս իմաստով Մենք խիստ խորհրդանշական ենք նկատում Հայաստանում նմանօրինակ դպրոցի հիմնադրումը:

Կրթությունը մեր ժողովրդի ավանդական առաջնահերթություններից է: Վանքերն ու եկեղեցիները, որոնցով շրջապատված է Դիվիզանի միջազգային այս դպրոցը, մեր ժողովրդի համար մշտապես եղել են նաեւ օջախներ ուսման ու կրթության: Հավատացած ենք, որ այս սրբավայրերից ճառագող օրհնությունն առավել արդյունավոր պիտի դարձնի դպրոցի առաքելությունը եւ առավել պտղաբեր՝ ջանքերը դպրոցի հիմնադիրների, ուսուցիչների եւ աշակերտների:

Մեր առաջին բարեմադրանքն ուղղված է դպրոցի ուսուցիչներին եւ սաներին, որպեսզի ամենայն սիրով ու ջանադրությամբ ուսուցա-

նեն եւ ուսանեն, կարողանան գնահատել եւ մանավանդ՝ հարգանքով վերաբերվել ինչպես սեփական, այնպես եւ այլ ժողովուրդների հոգեւոր ու մշակութային արժեքներին:

Մեր օրինությունն ու մաղթանքն ենք բերում ՀՀ Նախագահ Տիար Սերժ Սարգսյանին, ԼՂՀ Նախագահ Տիար Բակո Սահակյանին եւ պետական պաշտոնական այցով Հայաստանում գտնվող Սերբիայի Հանրապետության Նախագահ Տիար Տոմիսլավ Նիկոլիչին, ովքեր իրենց ներկայությամբ առավել նշանակալի են դարձնում դպրոցի բացման հանդիսավոր այս արարողությունը՝ հավելյալ պատասխանատվություն ներշնչելով դպրոցի տնօրինությանն ու մանկավարժներին, կրթական գործի կազմակերպման ու իրականացման իրենց առաքելության մեջ:

Եղբայրական սիրով ողջունում ենք այստեղ ներկայությունը Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցու պետ, Անտիոքի եւ Համայն Արեւելքի Պատրիարք Նորին Սրբություն Մոր Իգնատիոս Եփրեմ Երկրորդի, ով իր ընտրությունից հետո, առաջին անգամը լինելով, այցելել է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին: Մեր գորակցությունն ենք բերում Նորին Սրբությանը՝ ի դիմաց Սիրիայում հավատավոր ասորի ժողովրդի դիմագրաված դժվարությունների ու նեղությունների:

Մեր բարեմաղթանքներն ու գնահատանքն ենք բերում նաեւ Դիլիջանի միջազգային դպրոցի հիմնադիրներին ու կառավարիչներին՝ Տիար Ռուբեն Վարդանյանին եւ նրա մեծագնիվ Տիկնոջը՝ Վերոնիկա Զոնաբենդին, Տիար Գագիկ Աղիբեկյանին, Տեր եւ Տիկին Նուբար եւ Աննա Աֆեյաններին, Տիար Վլադիմիր Ավետիսյանին, Տիար Օլեգ Մկրտչյանին եւ Տիար Զոն Փաղբֆուրին:

Աղոթում ենք, որ Ամենողորմ Տերը խաղաղություն պարգևի համայն մարդկությանն ու ամբողջ աշխարհին եւ օրինելով բազմապատկի ներդրվող բոլոր այն ջանքերն ու նախաձեռնությունները, որոնք նպաստելու են խաղաղության ու մարդկանց միջեւ համերաշխության հաստատման աստվածահաճո գործին: Տիրոջ սերը, շնորհն ու խաղաղությունը ամենքիդ հետ լինեն. ամեն:»

Հաջորդ օրվա երեկոյան Ասորի Ուղղափառ եկեղեցու պատրիարքը հյուրընկալվեց Գետրգյան հոգեւոր ճեմարանի հարկի ներքո՝ մասնակցելու ճեմարանի հիմնադրման 140-ամյակի հոբելյանական հանդիսությանը: Նորին Սրբությունն իր խոսքում հատկապես կարեւորեց Գետրգյան հոգեւոր ճեմարանի նվիրական առաքելության շարունակականության պահպանումը՝ իբ-

րեւ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու եւ հայ ժողովրդի հոգեւոր կարիքներին նվիրված երիտասարդ հոգեւորականների եւ սպասավորների կրթական օջախ: Հանդիսությանն իրենց շնորհավորական ուղերձներն ու զգացումներն արտահայտեցին նաեւ Նորին Սրբություն Իգնատիոս Եփրեմ Բ.-ն, ՀՀ Կրթության եւ գիտության նախարար Արմեն Աշոտյանը, ճեմարանի նախկին տեսուչ Գերաշնորհ Տ. Եզնիկ արք. Պետրոսյանը, մշակույթի եւ կրթության գործիչներ ու ԳՀՃ մանկավարժներ:

Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցու հովվապետի այցի կարեւոր մաս կազմած՝ գիտակրթական հաստատությունների ներկայացուցիչների հետ հանդիպման հաջորդ կարեւոր հանգրվանը Նորին Սրբության հանդիպումն էր ԵՊՀ դասախոսական եւ ուսանողական կազմի հետ՝ Մայր բուհի գիտխորհրդի նիստերի դահլիճում, սույն թվականի հոկտեմբերի 13-ին: ԵՊՀ-ում, ռեկտոր Արամ Սիմոնյանի բարիգալստյան խոսքից հետո Ասորի Եկեղեցու հովվապետն անդրադարձավ վերջին տարիներին Սիրիայում առկա կրոնական եւ քաղաքական հիմնախնդիրներին՝ մասնավորապես նշելով. «Սիրիան բազմաթիվ հայերի ու ասորիների համար երկրորդ հայրենիք է: Ցավով պետք է նշեմ, որ այսօր Սիրիայի հայկական եւ ասորական համայնքներն այդ երկրի ժողովրդի հետ շարունակում են մարդկային եւ նյութական մեծ կորուստներ կրել»:

Անդրադարձներ եղան նաեւ հայ-ասորական եկեղեցական հարաբերությունների նոր փուլի հեռանկարներին՝ իբրեւ Հայ եւ Ասորի եկեղեցիների դարավոր պատմության ու եղբայրական հարաբերությունների նորօրյա դրսեւորում: Նորին Սրբություն Իգնատիոս Եփրեմ Բ.-ն հատկապես կարեւորեց այդ հարաբերությունների կրոնական կողմը: Ասորի ուղղափառ եկեղեցու հոգեւոր պետը նշեց նաեւ, որ հայ եւ ասորի քույր եկեղեցիները հիմնված են միեւնոյն քրիստոսաբանության ու սրբազան ավանդության վրա եւ դարեր շարունակ գործել են կողք կողքի՝ իրենց նպաստը բերելով երկու բարեկամ ժողովուրդների միջեւ կապերի ամրապնդմանը: Նորին Սրբություն Իգնատիոս Եփրեմ Բ.-ին ԵՊՀ ռեկտոր Արամ Սիմոնյանը բուհի կողմից շնորհեց ԵՊՀ հուշամեդալ՝ ի հիշատակ Ասորի Պատրիարքի պատմական այցելության:

Խաղաղության աղոթք Մերձավոր Արեւելքի համար

Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցու հովվապետի այցը Հայաստան տեղի էր ունենում այնպիսի մի ժամանակաշրջանում, երբ Մերձավոր Արեւելքում ծայր առած կրոնաքաղաքական հակամարտությունների հետեւանքով զոհվում էին հազարավոր անմեղ մարդիկ, իսկ իսլամիստական ծայրահեղականների բռնություններին՝ զոհ գնում բազմաթիվ քրիստոնյա հոգեւորականներ:

ու հավատացյալներ: Եւ բնականաբար, այս երեւոյթը չէր կարող անտեսվել երկու գահակալների կողմից: Հոկտեմբերի 12-ին, հընթացս Սուրբ եւ Ամնահ Պատարագի, Ասորի Ուղղափառ եկեղեցու գահակալի եւ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Հայրապետի հանդիսադրությամբ տեղի ունեցավ խաղաղության մասնավոր աղոթք՝ Մերձավոր Արեւելքում խաղաղության հաստատման համար: Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Հայրապետն իր պատգամի մեջ կարեւորեց հատկապէս Ասորի քույր եկեղեցու համար մատուցվող աղոթքն իբրեւ քրիստոնեական եղբայրական զորակցություն ասորի քրիստոնյա հավատացյալներին ու հոգեւորականներին:

«Միրեցյալ եղբայր ի Քրիստոս, հոգեւոր անհուն ուրախություն է Մեզ համար Ձերդ Սրբության, հավատացյալ մեր ժողովրդի եւ Հայաստանում հավատարմագրված դիվանագետների ու սիրիահայ համայնքի ներկայացուցիչների հետ այս սրբազան արարողության ընթացքում աղոթք վերառաքել առ Բարձրյալն Աստված՝ հանուն աշխարհում եւ մասնավորաբար Մերձավոր Արեւելքում խաղաղության, ժողովուրդների բարօր համակցության ու համերաշխության:

Այս օրերին մեր Սուրբ Եկեղեցին եւ մեր ժողովուրդը վայելում են Ձեր օրհնաբեր ներկայությունը, աղոթքն ու զորակցությունը՝ փոխադարձաբար մատուցելով մեր եւ մեր ժողովրդի սերն ու ջերմ զգացումները Ձեզ եւ Ձեր անձի միջոցով՝ Ասորի մեր Քույր Եկեղեցու եւ ասորի ժողովրդի հանդեպ:

Ձերմության, եղբայրական սիրո այս դրսեւորումներն, արդարեւ, ունեն պատմական արմատներ, արտահայտությունն են մեր երկու Եկեղեցիների դարավոր հարաբերությունների, որոնք էլ ավելի են ամրապնդում մեր վկայությունն ու բարեկամությունը: Մենք արժեւորում ենք սերտ կապերը Ասորի Ուղղափառ Քույր Եկեղեցու հետ, որի պատմության դարավոր էջերը լեցուն են հանուն Քրիստոսի նահատակության պատկն ընդունած սրբերի հիշատակություններով: Մեր երկու ժողովուրդների համար պաշտելի են Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Հայրապետը եւ Ս. Հակոբ Մծբնա Հայրապետը, որոնց բարեխոսությունն անդադար հայցում են հավատացյալ մեր զավակները: Բազում են այսպիսի վկայությունները, որոնք առնչվում են ոչ միայն մեր Եկեղեցիների պատմությանը, այլ նաեւ աստվածաբանությանը, հայրախոսական եւ սրբախոսական գրականությանը:

Հավատակից մեր Եկեղեցիների ու ժողովուրդների հարաբերությունները սկիզբ են առել Մերձավոր Արեւելքի տարածաշրջանում:

Նրանք ոչ թե փոքրամասնություն են այս տարածաշրջանում, այլ Մերձավոր Արևելքի հասարակությունների անբաժան և անքակտելի մասն են կազմում: Ցավով ենք անդրադառնում ներկայումս Միրիայում, Իրաքում և առհասարակ Մերձավոր Արևելքում տիրող տագնապալից իրավիճակին:

Դժբախտաբար ականատես ենք պատերազմական վայրագությունների, որոնց զոհ են դառնում անմեղ մարդիկ՝ տարեց ու մանուկ, կանայք և ծերեր: Ոչնչացվում են սրբատեղիներ և իրենց հարագատ օջախներից տեղահանվում ու բռնի դավանափոխ են արվում քրիստոնյաները: Շեն ու բարգավաճ քաղաքները վերածվել են ավերակների: Պատմության մեջ առաջին անգամ լուր է քրիստոնեական աղոթքը Իրաքի Մուսուլ քաղաքում: Օրեր առաջ ավերվեց նաև Դեր Զորի՝ Հայոց Ցեղասպանության 1.5 միլիոն զոհերի հիշատակը հավերժացնող Սրբոց Նահատակաց եկեղեցին: Ոչնչացվում է եզդի ազգաբնակչությունը, և գերեվարվում են հոգեւորականներ, որոնց շարքում մեր քույր Եկեղեցիների սպասավորներ Յոհաննա Գրիգորիոս Իբրահիմ և Բուլոս Յազիչ մետրոպոլիտները:

Խստորեն դատապարտում ենք յուրաքանչյուր գործողություն, որն իրականացվում է կրոնի շահարկմամբ՝ մահ ու ավեր սիտելով: Ինչպես ասում է Պողոս առաքյալը. «Աստված խոտվության Աստված է, այլ խաղաղության» (Ա Կորնթ. ԺԴ. 33): Խաղաղություն, որի համար հանապազ աղոթում է և կարելի ջանքեր բերում Քրիստոսի Սուրբ Եկեղեցին: Քիչ հեռո մենք միասնաբար աղոթք պետք է առաքենք առ Բարձրյալն Աստված Մերձավոր Արևելքում պատերազմական գործողությունների դադարեցման համար, որպեսզի խաղաղությունը վերահաստատվի տարածաշրջանում և կյանքի ապահով ընթացքը բարօրություն և խնդություն բերեն այնտեղ ապրող ժողովուրդներին:

Հաջորդ տարի մենք հիշատակելու ենք Հայոց Ցեղասպանության 100-րդ տարելիցը: Աղոթքով հիշելու ենք նաև ասորի մեր քույրերին ու եղբայրներին, ովքեր Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Օսմանյան կայսրության տարածքում զոհվեցին թուրքական յաթաղանից: Բազում փորձություններ հաղթահարած խաղաղասեր մեր ժողովուրդների աղոթքն է, որ հաղթանակող մնան ազգերի ու մարդկանց մեջ սերն ու եղբայրությունը, իրավունքն ու

արդարությունը՝ ընդդեմ ատելության ու թշնամության, ահաբեկչության ու սպառնալուծի չարիքների:

Աղոթում ենք, որ Տերը օրհնի մեր երկրներն ու ժողովուրդներին, աշխարհը համայն, որպեսզի մարդկությունը Տիրոջ օրհնությամբ ընթանա «ի տեղի դալարուջ եւ առ ջուրս հանգստեան» (հմմտ. Մղմ. ԻԲ. 3)»:

Այնուհետեւ Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցու հոգեւոր դասի եւ հավատացյալների ողջոյններն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին փոխանցեց Անտիոքի եւ Համայն Արեւելքի Պատրիարքը՝ շնորհակալություն հայտնելով Հայոց Հայրապետին հրավերի եւ ջերմ ընդունելության, ինչպես նաեւ Սիրիայի համար դժվարին այս ժամանակներում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի եւ Հայ Առաքելական Եկեղեցու կողմից Սիրիայի ժողովրդին ցուցաբերվող գորակցության համար:

«...Մեր երկու քույր Եկեղեցիները կիսում են մեկ առաքելական հավատքը մեր Տեր Հիսուս Զրիստոսի հանդեպ, «այն հավատքը, որ մեկ անգամ ընդմիջտ ավանդվեց Աստծու սուրբ ժողովրդին» (Հուդ. Ա. 1): Ավելին, մենք կիսում ենք մեր մեծ նախահայրերի ուսուցումները, որոնք ներշնչվել են Սուրբ Հոգուց: Մենք կրողն ենք սրբերի կողմից պահպանված ավանդությունների, որոնք ընդհանուր են մեր երկու քույր Եկեղեցիների համար: Մենք միասին ենք ձեւավորել այս տարածաշրջանի սպառնությունը՝ վկայություն տալով Ավետարանին եւ քրիստոնեության տարածմանը:

...Ընդհանուր սպառնությունը միակ քանը չէ, որ մենք կիսում ենք: Մեր երկու ժողովուրդներն իրենց անմեղ արյունն են հեղել նահատակության ընդհանուր խորանի վրա մեր Տեր Հիսուս Զրիստոսի հավատի համար: Մարտիրոսությունը խորհրդանշել է եղել մեր երկու հալածված Եկեղեցիների համար: Տարբեր ժամանակներում մեր ժողովուրդները նահատակներ են տվել, որոնց կյանքը զոհաբերություն է նվիրատվություն էր հանուն մեր Եկեղեցիների շարունակականության եւ աճի:

Այսօրվա Ավետարանում կարդացինք, որ մի այրի կին տվեց իր ունեցածը, քանզի հավատ ուներ առ Աստված՝ վստահ լինելով, որ նա իր բոլոր կարիքները կհոգա (հմմտ. Մարկ. ԺԲ. 41-44): Բայց նրա տվածից առավել է, երբ մեկն ինքն իրեն է տալիս: Տալու ո՞ր ձեւն է առավել մեծ, քան ինքնազոհաբերությունը: Առավել ի՞նչ կարող է ինչ-որ մեկն առաջարկել, քան իր սեփական կյանքը հանուն նրա,

ում սիրում է: Սա է յուրաքանչյուր նահատակի օրինակն ամեն դարում. նրանք զոհաբերում էին իրենք իրենց հանուն այն մարդկանց, ում սիրում էին: ...Իսկապես, բոլոր նահատակները մահն ընդունել են եւ դրան մոտեցել հոգեւոր ուրախությամբ՝ շնորհիվ Քրիստոսի հանդեպ իրենց սիրո: Նրանք մահացան հանուն Նրա եւ հարգանքի արժանացան Եկեղեցում: Նրանց մասունքները հրաշքի աղբյուր դարձան մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի անվամբ: Ե՛ւ ասորի, ե՛ւ հայ հավատացյալները կիսել են նահատակության տառապանքը: Սա ցույց է տալիս, որ Հիսուս Քրիստոսի հանդեպ մեր ունեցած սերը նույնն է, եւ մենք պատրաստ ենք առաջարկել մեր կյանքերը եւ ապավինել Նրան: Սա հնչող պատասխանն է Ս. Պողոսի խոսքերի, որ ասում է. «Թեկուզեւ ձեր հավատին իբրեւ պատարագ եւ զոհ ընծայվեմ, ուրախ եմ եւ հրճվում եմ ձեր բոլորի հետ» (Փիլ. Բ. 17) եւ պնդում է, որ իր համար «կյանքը Քրիստոս է, իսկ մեռնելը՝ շահ» (Փիլ. Ա. 23), որը բաղձալի ցանկություն է նահատակության համար՝ հանուն Քրիստոսի սիրո: Այս ոգով են մեր հայրերը հանդուրժել հալածանքը, եւ մեծ թվով նահատակներ են զոհվել հանուն Քրիստոսի: Այս հալածանքներին են շարունակաբար ենթարկվել մեր Եկեղեցիներում այնպես, որ ամեն մի սերունդ Եկեղեցին ապահովել է նահատակներով, որը հարստացրել է սրբերի պատմությունը հավատքի առավել հերոսներով: Ահա թե ինչպես են մեր Եկեղեցիները պահել ուղղափառ հավատքը եւ պայքարել ընդդեմ դաժան հալածանքների: Մենք միասին ենք քայլում Գողգոթայի ճանապարհով, որն առաջնորդում է մեզ դեպի Քրիստոսի խաչը: Մենք սա անում ենք կյանքի եւ փրկության հույսով, որ տրվեց մեր Տիրոջ հարությանը: Կողք կողքի մեր Հայ եւ Ասորի Եկեղեցիները հաստատուն կանգնեցին չարի ուժի դեմ, որը ցանկանում էր հավատացյալներին տանել դատապարտման եւ հավերժական կործանման: Միասին մենք մեր հավատքի առաքելությունը վկայեցինք, որ Քրիստոսն է Տերը եւ որ մենք ճշմարտապես Նրա խաղաղ եւ խաղաղասեր աշակերտներն ենք»:

Պատարագի սրբազան արարողությանն ու Մերձավոր Արեւելքի համար մատուցվող խաղաղության աղոթքին ներկա էին թեմակալ առաջնորդները, Հայաստանում հավատարմագրված օտարերկրյա առաքելությունների ներկայացուցիչներ, Մայր Աթոռի բարերարներ, ՀՀ Սփյուռքի նախարար Հրանտ Զ Հակոբյանը, ՀՀ ԱԳ փոխնախարար Սերգեյ Մանասարյանը, Հայաստանում ապաստան գտած սիրիահայեր, Հայ կանանց միջազգային ընկերակցության 7-րդ միջազգային համաժողովի մասնակիցները:

Ընդունելություն ՀՀ Նախագահ Մերժ Սարգսյանի կողմից

Հոկտեմբերի 12-ին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ-ն եւ Նորին Սրբություն Իգնատիոս Եփրեմ Բ-ն հյուրընկալվեցին ՀՀ Նախագահ Մերժ Սարգսյանի կողմից: Հանդիպումը հատկապես կարեւորվեց ՀՀ նախագահի կողմից արված երաշխավորությամբ, որ Հայաստանի Հանրապետությունը կողմնակից է Մերժավոր Արեւելքում եւ մասնավորապես Սիրիայում առկա հակամարտության օր առաջ խաղաղ կարգավորմանը: Նախագահի հավաստմամբ՝ ՀՀ-ն ամենատարբեր միջազգային հարթակներից, մասնավորապես ՄԱԿ-ի շրջանակներում, պարբերաբար բարձրաձայնում է Մերժավոր Արեւելքի ճգնաժամի արդյունքում իսլամիստական ծայրահեղականների կողմից կրոնական եւ ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ իրականացվող բարբարոսությունների մասին: Հանդիպմանն անդրադառնալով Մերժավոր Արեւելքում մասնավորապես Սիրիայում տեւական ճգնաժամի եւ ռազմական գործողությունների հետեւանքով ստեղծված ծանր իրադրությանը՝ գրուցակիցները նշել են նաեւ, որ այդ իրավիճակը որպես սեփական ցավ է ընդունվում ինչպես հայ, այնպես եւ ասորի ժողովրդի կողմից, քանզի Սիրիան բազմաթիվ հայերի ու ասորիների համար երկրորդ հայրենիք է: Նրանք ցավով են նշել, որ այսօր Սիրիայի հայկական եւ ասորական համայնքները այդ երկրի ժողովրդի հետ միասին շարունակում են մարդկային եւ նյութական մեծ կորուստներ կրել:

Համատեղ հայտարարություն

Ասորի Ուղղափառ հովվապետի այցելությունն իր կարեւոր ու տրամաբանական հանգրվանին հասավ հատկապես հոկտեմբերի 13-ին՝ հայ եւ ասորի գահակալների կողմից համատեղ ստորագրված հայտարարությամբ, որն իր վավերագրական եւ պատմական բնույթով կարեւորագույն երեւոյթ է ընդհանրապես հայ-ասորական եկեղեցական հարաբերությունների զարգացման հեռանկարային առումով: Ընդհանուր առմամբ Համատեղ հայտարարության բովանդակային առանձին կետեր եկեղեցական հարաբերությունների լուսաբանման առումով կարեւոր ներդրում են հայ-ասորական բարեկամության դարավոր ավանդույթի մեջ: Հայտարարության մեջ հատկապես առանձնացվում է երկու կարեւոր կողմ՝

ա. Դավանաբանական, որը ներառում է հայ-ասորական եկեղեցական հարաբերությունների քրիստոսաբանական, ծիսական եւ եկեղեցաբանական նույնությունը.

բ. Հովվական, որի հիմնական նպատակն է հայ-ասորական եկեղեցական հարաբերություններին տալ ավելի արդիական տեսք՝ շեշտելով հատկապես ժամանակակից աշխարհում առկա մարտահրավերներն ու խնդիրները միասին հաղթահարելու պատրաստականությունը: Այլ խոսքով՝ վերոնշյալ կետն արժարժում է այս աշխարհում քրիստոնեական հավատի վկայությունը միասնական կերպով բերելու կարելու, եկեղեցաբանական հաստատումը:

Իբրեւ եզրափակիչ խոսք՝ ստորեւ ամբողջությամբ մեջբերում ենք Համատեղ հայտարարության տեքստը՝ իբրեւ կարելու մի վավերագիր հայ-ասորական եկեղեցական հարաբերությունների նոր փուլի ստեղծման ու զարգացման:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը և Ասորի Քրիստոնեական Համայն Արեւելքի Պատրիարքն ստորագրեցին համատեղ յայտարարություն.

«Մենք՝ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագոյն Պատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը և Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցու պետ, Նորին Սրբութիւն Մօր Իգնատիոս Եփրեմ Բ. Պատրիարքը, գոհութիւն ենք մատուցում Ս. Երրորդութեանը՝ Հօրը, Որդուն և Ս. Հոգուն, որ առիթ ընձեռեց մեզ՝ հանդիպելու համայն հայութեան հոգեւոր կենտրոն Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, եղբայրական հրաւերով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի՝ Քրիստոսաւանդ ողջոյնով վերահաստատելու եղբայրական սէրը երկու հովուապետերի միջեւ, հաւատքի միութիւնը և մեր Քոյր Եկեղեցիների համագործակցութիւնը շարունակելու պատրաստականութիւնը:

Հայ և Ասորի առաքելաւոր Ուղղափառ Քոյր Եկեղեցիներն ունեն միեւնոյն քրիստոսաբանութիւնը և սրբազան աւանդութիւնը, հայրախօսական և ծիսական ժառանգութիւնը, ընդհանուր սրբեր, խոստովանողներ և վկաներ: Ուրախ ենք արձանագրել, որ այսօր էլ սերտօրէն զարգանում են պատմական ակունքներ ունեցող յարաբերութիւնները մեր երկու Եկեղեցիների միջեւ:

Յարազնայ փոփոխութիւնների աշխարհում մեր Եկեղեցիները հովուական իրենց կեանքում նոր մարտահրաւերների առջեւ են կանգնած: Կարեւորում ենք մեր երկկողմ յարաբերութիւնների զարգացումը հոգեւոր և աստուածաբանական կրթութեան, հովուական կեանքի, փանականութեան խթանման գործում: Մեր քաջակերանքն ենք բերում մեր Եկեղեցիների ներկայացուցիչներին՝ շարունակելու փոխգործակցութիւնը թեմական մակարդակներում:

Մեծապէս մտահոգուած ենք Մերձաւոր Արեւելքում տիրող իրավիճակով: Այսօր Մերձաւոր Արեւելքի երկրները, որոնք օրրանն են միաստուածեան կրօնների եւ որտեղ դարեր շարունակ կողք կողքի ապրել ու աւարել են տարբեր կրօնների ներկայացուցիչներ, այսօր գտնուում են մեծ ճգնաժամի մէջ: Խստօրէն դատաւարտում ենք բոլոր ահաբեկչական խմբաւորումների եւ կրօնական ծայրահեղականների կողմից իրականացուած գործողութիւններն ու կիրառուած բռնութիւնները քրիստոնեաների, մահմեդականների, եզդիների եւ միւս փոքրամասնութիւնների նկատմամբ: Յոյս ունենք, որ Հիւսիսային Իրաքում եւ Սիրիայում ահաբեկչութեան դէմ պայքարը կարդիւնաւորուի տարածաշրջանում կայուն խաղաղութեան հաստատումամբ եւ բռնի տեղահանուած բնակիչները կը վերադառնան իրենց բնակավայրերը:

Մեր մտահոգութիւնն ենք յայտնում նաեւ Սիրիայում շարունակուող պատերազմի առնչութեամբ: Եւս մէկ անգամ կոչ ենք անում միջազգային հանրութեանը՝ յարգելու Սիրիայի ժողովրդի՝ բացառապէս խաղաղ ճանապարհով իրենց քաղաքական խնդիրները եւ տարաձայնութիւնները լուծելու կամքը: Աղօթում ենք առեւանգուած երկու արքեպիսկոպոսների՝ Գրիգորիոս Եօհաննայ Իբրահիմի եւ Բուրոս Եազիշի շուտափոյթ ազատ արձակման համար: Լիայոյս ենք, որ միջազգային հանրութիւնը կը շարունակի մարդասիրական օգնութիւն ցուցաբերել տարածաշրջանին, լինի դա մարդկային կեանքի համար օգտակար ֆինանսական, բժշկական թէ այլ բնոյթի, եւ կվերացնի մարդասիրական օգնութեան ճանապարհի բոլոր խոչընդոտները:

Հարիւր տարի է անցել մարդկութեանն այդքան դժբախտութիւն եւ չարիք պատճառած Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկզբից: Աշխարհի տարբեր ազգեր եւ պետութիւններ յիշատակում են մարդկութեան չարիքները եւ անդրադարձ են կատարում անդառնալի կորուստներ պատճառած այդ իրադարձութիւններին: Պատերազմը ծանր հետեւանքներ ունեցաւ ինչպէս հայերի համար, ովքեր կորցրեցին մէկ ու կէս միլիոն հայրենակիցների եւ իրենց հայրենիքի մեծ մասը, այնպէս էլ ասորի ժողովրդի համար, ով կորցրեց աւելի քան հինգ հարիւր հազար բնակչութիւն: Մենք աղօթք ենք բարձրացնում հայ եւ ասորի նահատակների, ինչպէս նաեւ Առաջին համաշխարհային պատերազմի միւս զոհերի համար: Հրաւիրում ենք համայն քրիստո-

նւէական աշխարհին՝ միանալու Հայոց Տեղասպանութեան եւ Ասորի Սայֆոյի 100-րդ տարեկիցների յիշատակման միջոցառումներին 2015 թուականին: Կոչ ենք անում քաղաքակիրթ աշխարհին՝ ճանաչելու եւ դատաւարտելու հայ եւ ասորի ժողովուրդների, ինչպէս նաեւ այլ քրիստոնէայ համայնքների դէմ իրագործուած ոճրագործութիւնները:

Գոհութիւն ենք մատուցում Ամենակալ Տիրոջը՝ Արեւելեան Ուղղափառ Եկեղեցիների միջեւ առկայ համագործակցութեան համար, որոնք ունեն միեւնոյն հաւատքը: Ուրախութեամբ ենք արձանագրում, որ եկեղեցական մեր ընտանիքը Էկումենիկ շարժման եւ երկխօսութիւնների մէջ է այլ Եկեղեցիների եւ քրիստոնէական համայնքների հետ: Պատմական այս նոր պայմաններում աստուածաբանական երկխօսութիւնները պէտք է նպաստեն Քրիստոսի Եկեղեցու համընդհանուր վկայութեանն այս փոփոխուող աշխարհում: Ուրախ ենք, որ երկկողմ եւ բազմակողմ յարաբերութիւններ են զարգանում կրօնների եւ միջկրօնական կազմակերպութիւնների ներկայացուցիչների հետ՝ յանուն աշխարհի խաղաղութեան, ինչպէս նաեւ մարդկութեան բարօրութեան եւ բարգաւաճման համար:

Մենք առ Աստուած աղօթում ենք Եկեղեցիների պայծառութեան եւ աշխարհի ու յատկապէս Մերձաւոր Արեւելքի խաղաղութեան համար՝ հայցելով, որ Տէրը շուտափոյթ խաղաղութիւն եւ անխռով կեանք պարգեւի Սիրիայի ժողովրդին»:

Տ. ԱՂԱՄ ԲՆՆ. ՄԱԿԱՐՅԱՆ

**ԿԱՐԳԱՆՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՇՆՈՐՀԻ
ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ԵՎ ՆԱՅԻՐԱԲԱՆԱԿԱՆ ԸՆԿԱԼՄԱՆ**

Նայ եկեղեցական իրավունքի, եկեղեցաիրավական կանոնների ժողովածուն «Կանոնագիրք Նայոցն» է, որը ներառում է առաքելական կանոններից սկսած մինչև միջնադարյան հայ եւ ընդհանրական եկեղեցական Նայրերի հասարակած կանոնները: Այդ կանոններն առնչվում են եկեղեցական կյանքի փարբեր ոլորտներին, փալիս ցուցումներ, հրահանգներ համապատասխան իրավիճակների համար: «Կանոնագիրք Նայոցի» հեղինակությունը նկատի ունենալով՝ կանոնախմբերի հողվածները կիրառվել են Նայ Եկեղեցու իրավասության փակ գտնվող հարցերի լուծման համար: Այսպիսով, այդ կանոնների վրա են հասարակվել եկեղեցավարչական գործառնությունները եկեղեցաիրավական հիմունքներով: «Կանոնագիրք Նայոցի» բարոյախրափական, ծիսադավանական հարցերին վերաբերող հողվածների կողքին լայն փող են գրավում հողեւոր-եկեղեցական խնդիրներին առնչվող հողվածները, որոնցից շարերը վերաբերում են ձեռնադրյալ հողեւորականի՝ եկեղեցական կարգից ու ծառայությունից հեռացման հարցերին:

Կարգալուծության վերաբերյալ կանոնները սահմանում են եկեղեցական կարգից հեռացնելու հանգամանքները: Կանոնները վերաբերում են եպիսկոպոսի, քահանայի եւ սարկավագի կարգը լուծարելուն: Կարգը լուծարելու վերաբերյալ բազմաթիվ կանոններ հողեւորականի *կարգի լուծարում* հասկացությունն արախայարում են փարբեր կապակցություններով, որոնք հիմնականում *լուծարում* իմաստն են նշանակում՝ հիմնվելով վաղ ժողովական-եկեղեցական կանոններում գործածված *լուծցի*, *լուծանել* սահմանումների վրա: Կանոնները հարակորեն մարնանշում են, որ խոսքը վերաբերում է եկեղեցականի՝ եպիսկոպոսի, քահանայի, սարկավագի կարգից լուծարելուն, օծյալ հողեւորականին քահանայությունից, ինչպես նաեւ օծումից լուծարելուն, հրամայում են, հրահանգում են լուծարել քահանայությունը, լուծարել քահանայական կարգը:

ա. անհիծեալ լիցի քահանայն եւ ի կարգէն լուծցի (ԿԱՆՈՆՔ ԿԻՒՐԴԻ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՅԻՈՅ, կանոն ՉՂԱ. (ՉՁԴ.) Ե.),

բ. քահանայ որ լուծեալ է ի կարգէն, լուծեալ լիցի ի կարգէն, ի կարգէն լուծցին (ԲԱՐՍՂԻ ԳԻՐ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ, կանոններ ԶԿԱ. (ԶԾԳ.) ԻԸ., ՌՃԽԹ. (ՌՃԽԱ.) ՄԺԶ., ՌՄԴ. (ՌՃՂԶ.) ՄՆԱ.),

գ. Եթէ որ եպիսկոպոս կամ երէց ՝ լուծցի, երէց կամ սարկաւազ լուծցի, եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ լուծցի, լուծեալ ի քահանայութենէ, Զեպիսկոպոս եւ գերէց եւ զսարկաւազ լուծանել հրամայեմք, լուծցի ինքն եւ որ ձեռնադրեացն, կամ դադարեացն, կամ լուծցին (Կանոնք երկրորդ առաքելականք, կանոններ ԼԷ. (ԼԶ.) Գ., ԼԹ. (ԼԸ.) Ե., Խ., (ԼԹ.) Զ., ԽԱ. (Խ.) Է., ԽԵ. (ԽԴ.) ԺԱ., ԾԷ. (ԾԶ.) ԻԳ., ԾԹ. (ԾԸ.) ԻԵ., ԿԱ. (Կ.) ԻԷ., ԿԲ. (ԿԱ.) ԻԸ., ԿԷ. (ԿԶ.) ԼԳ., ՆԴ. (ՆԳ.) Խ., ՆԷ. (ՆԶ.) ԽԳ.),

դ. լուծեալ լիցին ի սարկաւազութենէն (ԿԱՆՈՆՔ ՍՐԲՈՅՆ ՍԱՆԱԿԱՅ ՆԱՅՈՅ ՆԱՅՐԱՊԵՏԻ, կանոն ՇԼԶ. (ՇԼԲ.) ԺԷ.):

Նաքակեցնելու համար, որ լուծարումը վերաբերում է քահանայությանն ամբողջապես, կանոններն ասում են.

ա. քահանայութիւնն լուծցի կամ յերիցութենէն լուծցի (Սահմանք եւ կանոնք կարգի Աստուծոյ սրբոյ եկեղեցոյ, զոր եղին վարդապետք Նայոց ի լուծութիւն Առաքելական եւ Նիկիական կանոնաց հասարակութիւն, կանոններ ՇՂԳ. (ՇՁԹ.) ԺԹ., ՇՁԳ. (ՇՆԹ.) Թ., ՇՂԳ. (ՇՁԹ.) ԺԹ.),

բ. թէ քահանայ է՝ լուծցի, նզովիւք լուծցի (ԿԱՆՈՆՔ ՆԵՐՍԷՍԻ ԿԱՌՈՂԻԿՈՍԻ, կանոններ ՌԺԶ. (ՌԺԲ.) Ը., ՌԻԷ. (ՌԻԳ.) ԺԹ.),

գ. լուծցի ի քահանայութենէն, անհիծեալ լիցի քահանայն եւ ի կարգէն լուծցի (ԿԱՆՈՆՔ ԿԻՒՐԴԻ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՅԻՈՅ, կանոններ ՉՁԸ. (ՉՁԱ.) Բ., ՉՂԱ. (ՉՁԴ.) Ե.),

դ. լուծցին յիւրաքանչիւր աշտիճանէ (ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԳԻՐ ՏԵԱՌՆԵՊԻՓԱՆՈՒ ԱՍԱՅԵԱՆ, կանոններ ՉՂԲ. (ՉՁԵ.) Ա.),

ե. լուծեալ ի քահանայութենէ (Կանոնք երկրորդ առաքելականք, կանոն ԽԵ. (ԽԴ.) ԺԱ.),

զ. լուծցի յաւանանէն եւ եղիցի նզովեալ (ԲԱՐՍՂԻ ԳԻՐ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ, կանոն ՌՆԱ. (ՌԿԳ.) ՃԼԸ.):

Կանոնների փառային համարակալումներն ըստ «Կանոնագիրք Նայոցի»՝ դասակարգման են ներկայացված¹: Այս կանոնները ցույց են փայլիս, որ խոսքը ոչ միայն քահանայությունից հեռացնելու մասին է, այլև՝ քահանայությունը լուծարելու՝ քահանայութիւնն լուծցի, օծումից լուծարելու՝ լուծցի յաւանանէն:

¹ Տե՛ս «Կանոնագիրք Նայոց», հր. Ա., աշխատ.՝ Վազգեն Նակոբյանի, Երևան, 1964, հր. Բ., 1971:

Մույն միտքն ընդգծելու համար կանոններն օգտագործում են նաև այլ ձևակերպումներ՝

- ա. **ընկեսցեն ի բաց յաթոռոյ եւ ի կարգէ քահանայութեանն,**
- բ. **ի կարգէն ելցէ,**
- գ. **ի կարգէ պաշտօնէից մերժեսցի,**
- դ. **գայն արժան է խլել ի կարգէ իւրմէ,**
- ե. **գրահանայութիւնն մի՛ պաշտեսցէ,**
- զ. **ելցէ ի կարգէն եւ եղիցի նգովեալ,**
- է. **անկցի ի կարգէ եւ յաշտիճանէ մերժեսցի,**
- ը. **ոչ է արժան կալ ի քահանայութեանն,**
- թ. **լուծցին յամենայն քահանայական պատուոյ:**

Գրաբարի հոմանիշների բառարանում *լուծանել* բառը վերոնշյալ իմաստով բացատրվում է որպես՝ արձակել, քակել, ի բաց բառնալ, եղծանել, խաթարել, խախտել, վերացուցանել, ջնջել, անկանել (իշխանությունից՝ պարզվից՝ զրկվի)²: Գրաբարում, ինչպես երևում է նաև «Կանոնագիրք Նայոցի» կանոններից, եկեղեցական կարգից զրկելու՝ կարգալույծ անելու երեսույթը ներկայացվում էր *կարգից լուծարել* արտահայտությամբ: Սակայն աշխարհաբարում սկսեց գործածվել այս երկու բառերից կազմված արտահայտության միասնական ձևը՝ նույն բառերը պարզապես իրար միացնելով *ա* հոդակապով, ինչը հապուկ է աշխարհաբարին: Եւ երբ նաև եկեղեցական պաշտոնական գրությունների համար գործածելի եղավ աշխարհաբարը՝ գրաբարից աշխարհաբարի անցումով, այդ ժամանակ նաև եկեղեցական գրություններում եւ բառապաշարում սկսեց օգտագործվել *կարգ* եւ *լուծարել* (գրաբար՝ կարգ, լուծանիլ, լուծանել) բառերից կազմված արտահայտության միասնական ձևը: Այն արձանագրվեց նաև բառարաններում որպես մեկ բառ, որն ամբողջությամբ արտահայտում է եկեղեցական կանոնների *լուծանել*, *լուծցի ի կարգէն*, *յաստիճանէն*, *յոծանանէն* արտահայտությունների իմաստը: Ընդ որում, պետք է նկատի ունենալ, որ *լուծանելը*, Առաքելական կանոններից սկսյալ, միշտ էլ գործածվել է եկեղեցական իրավունքի փեսակերից՝ համաձայն «Կանոնագիրք Նայոցի» համապարասխան հոդվածների: Վերոշարադրյալ պարճառով էլ գրաբարյան բառարաններում լեզվաբանները ոչ թե աստվածաբանական գիտելիքների եւ կամ աստվածաբանական սկզբունքների, դիրքորոշումների պարճառով չէին գրում *կարգալույծ* բառը, այլ՝ պարզապես այն պարճառով, որ երեսույթի համար օգտագործվում էր արտահայտության ձևը՝ կարգը լուծարել, իսկ բառարանները ներառում են ոչ թե արտահայտություններ, այլ բառեր: Եվ, հետևաբար, հայոց

2 Ռ. Ս. Ղազարյան, Գրաբարի հոմանիշների բառարան, Երևան, 2006, էջ 315:

դասական լեզվի բառարաններում կարգալուծության բացատրությունը պետք է փնտրել ոչ թե աշխարհաբարին հարույկ կարգալուծ ձևով, այլ՝ գրաբարին հարույկ *լուծանել(ի)* եւ *կարգ* բառերով կազմված արտահայտության նկատմամբ, *լուծանել* բառի փակ, ինչպես օրինակ՝ Նոր Հայկազյան բառարանում. «քահանայն **լուծցի ի պապոյն**, եպիսկոպոս **լուծցի**»³: Աշխարհաբար բառարաններում արդեն հասկացությունը հանդես է գալիս *կարգալուծ* ձևով՝ կարգալուծ - կարգազուրկ, կարգընկեց; կարգալուծություն - կարգազրկություն, կարգընկեցություն⁴: Այսպիսով, *կարգաթող*, *կարգաթողություն* բառերի կողքին (որոնք բացատրվում են որպես՝ կարգաթող - հոգևոր ասպարեզից կամ մտքին հրաժարվող, կարգուրաց, ուխտազանց, ուխտադրուժ, կարգաթողություն - կամ մտքին եկեղեցական ասպարեզից հրաժարում կամ կարգի ուրացում) աշխարհաբար բառարանները բերում են նաև *կարգալուծ*, *կարգալուծություն*, *կարգալուծել* բառերը, որոնք համարվել են համարում *կարգազուրկ*, *կարգազրկություն*, *կարգազրկել* բառերին: Վերջին բառերը բացատրվում են իբրև եկեղեցական կարգից զրկելու, կարգալուծ հոջակելու գործողություն՝ կարգազրկություն - աստիճանազրկում, կարգալուծում, կարգազրկուիլ - եկեղեցական ասպարեզից հեռացվել, եկեղեցական ասպարեզից աշխարհականների դասին իջեցվել՝ վերադարձվել, կարգալուծ հոջակվել, կարգազրկել - եկեղեցական կարգը առնել, աշխարհականների դասին իջեցնել, կարգալուծ հոջակել, աստիճանազրկել⁵: Ս. Գրիգոր Տաթևացին եւս խոսում է քահանայի կարգից լուծարելու մասին. «...**ի կարգէն լուծանեն, ի կարգէն լուծանել**»⁶:

Եկեղեցական կանոնները պարփիրում են նաև լուծարումից հետո, ըստ նախադրության, նզովել, Եկեղեցու բաժնից հեռացնել, եւ կամ **համարեալ եղիցի, որպէս զամպարիշտն** (Սահմանք եւ կանոնք կարգի Աստուծոյ սրբոյ եկեղեցոյ, գոր եղին վարդապետք Հայոց ի լոյսին Առաքելական եւ Նիկիական կանոնաց հաստատութիւն, կանոն ՇՁԸ. (ՇՁԴ.) ԺԴ.): Հայ Առաքելական Եկեղեցում եկեղեցական կարգից հեռացվածներին նզովել են ծանրագույն հանցագործությունների դեպքում, մնացած հանգամանքներում դասել են աշխարհականների շարքը՝ չնայած որ կանոնը թույլ է տալիս նաև, ըստ հանգամանքի ծանրության, փվյալ անձին ամբարիշտներին հավասար համարել: Կաթոլիկ

3 «Նոր Բազմիք Հայկազեան Լեզուի», փայտան ի Սրբոյն Ղազարու, Վենետիկ, 1836, էջ 895. կամ Հայկազյան բառարանի 1979 թ. վերահրապարակությունը, հր. Ա., էջ 895:

4 **Անդր Մուրադի Մուրիայան**, Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան, Երևան, 1967, էջ 311. նաև՝ **Էդուարդ Բազարյի Աղայան**, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, 1976, էջ 703. **Անդրանիկ Վրդ. Կռանեան**, Բազմիք հայերեն լեզուի, Պէյրուք, 1998, էջ 206:

5 **Գևել արք. Ճելեճեան, Փարսմազ Կ. Տոնիկեան, Արարշէս Տէր Խաչատուրեան**, Հայոց Լեզուի նոր բառարան, Պէյրուք, 1992, էջ 975-976:

6 **Գրիգոր Տաթևացի**, Քարոզգիրք, Ամառան հայտոր, Կոստանդուպոլիս, 1741, էջ 34, 318:

Եկեղեցում նույնպես հոգևոր կարգից զրկվածներին դասում են աշխարհականների շարքը, դեռ ավելին՝ այդ գործողությունը Կաթոլիկ Եկեղեցում կոչվում է աշխարհականացում՝ laicization (լատ.՝ laicus - աշխարհական բառից)⁷: Կաթոլիկ Եկեղեցում եպիսկոպոսների աշխարհականացումը առավել հազվադեպ երևույթ է, սակայն դա եւս կիրառվում է՝ հեռացնելով եպիսկոպոսին ըստ իր կամքի եւ կամ եկեղեցական կանոնների նախադեսումներով: Աշխարհականների շարքը դասված վերջին կաթոլիկ եպիսկոպոսներից էր Սան Պեդրոյի եպիսկոպոս Ֆերնանդո Լուգոն: Քաղաքական գործընթացների մեջ մտնելու եւ Պարագվայի նախագահական ընտրություններին մասնակցելու համար կաթոլիկ եպիսկոպոսը աշխարհականացում էր խնդրում: Նրա խնդրանքի համաձայն՝ Նոմին Պապ Բենեդիկտոս ԺԶ.-ն նրան դասեց աշխարհականների շարքը, երբ նա 2008 թ. ընտրվեց Պարագվայի նախագահ⁸: Ուղղափառ Եկեղեցում հնում հոգևոր կարգից զրկվածների առնչությամբ եղել են նաեւ դեպքեր, երբ աշխարհականների շարքին դասելը կատարվում էր ցուցադրաբար: Կարգալույծի վրայից հանում էին հոգևորականին հարուկ զգեստը, հանդերձավորում աշխարհականին հարուկ հագուստներով եւ բարձրաձայնում՝ ανάξιος – անարժիտ՝ անարժան է⁹: Այս գործողությունն ու բարձրաձայնումը հակադրվում էր ձեռնադրության արարողությանը, որով ձեռնադրյալի մասին «արժանի է» երգելով՝ հրավիրում են եւ լիազորում հոգևոր ծառայության: Մոսկվայի եւ Վսևյան Ռուսիո Պարիսիոս Կիրիլ Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի ղեկավար եղած Ժամանակ Դիոմիդ եպիսկոպոսի կարգալուծության առիթով հայտարարել է, որ ծանրագույն հանցագործության, Եկեղեցու պառակրման պարճառով հոգևորականի կարգալուծությունը (ռուս.՝ извержение из сана), միաժամանակ նաեւ նշանակում է հոգու կործանում:

Նոմենակաթոլիկները, սակայն, զարգացրել են մի ամբողջ ուսմունք ձեռնադրության խորհրդի, այսպես կոչված, անջնջելի բնույթի մասին: Այս տեսակետին համաձայն են նաեւ հույն աստվածաբաններ, որոնք, բայց եւ այնպես, չունեն կաթոլիկների պես հասարակած համակարգված ուսմունք: Քառանայական ձեռնադրության անջնջելիությունը, այսպիսով, Կաթոլիկ Եկեղեցու ուսմունք է, որը հասարակել է Տրիդենտյան ժողովում եւ գործադրումն է այդ ժողովի որոշումների: Սույն ժողովը (լատ.՝ Concilium Tridentinum) Կաթոլիկ Եկեղեցու 19-րդ տիեզերական ժողովն է՝ գումարված 1545-1563 թթ.: Նշյալ ժողովի որոշումները պարածվում են ժողովը գումարած Եկեղեցու եւ միջնադարյան այդ ժողովի որո-

7 Տե՛ս "New Catholic encyclopedia", V. 8, Catholic University of America, Thomson/Gale, 2003, էջ 284.

8 Տե՛ս **Matthew Bunson**, 2009 Catholic Almanac, Our Sunday Visitor Publishing, 2008, էջ 77:

9 Տե՛ս **Протоф. Г. Вокресенский**, Из церковной жизни православных славян. "Богослов. Вестник", 1900, март, էջ 530:

շումներն ընդունողների վրա: Հայ Առաքելական Եկեղեցին ընդունում է միայն երեք փիեզերական ժողովներ, Ուղղափառ՝ Օրթոդոքս Եկեղեցիներն ընդունում են յոթ փիեզերական ժողովներ: Կաթոլիկ Եկեղեցու եկեղեցաբանության համաձայն՝ Կաթոլիկ Եկեղեցին է ներկայացնում Քրիստոսի ամբողջական, ընդհանրական Եկեղեցին (կաթոլիկ բառը /հուն.՝ καθολικός/ հենց այդ էլ նշանակում է՝ ընդհանրական, այս իմաստով գրաբարում գործածվում է նաև *կաթողիկէ* բառը), եւ մյուս Եկեղեցիներն իրենից անջարված մասեր են, որ պետք է իրեն միանան: Հենց այս դիրքորոշումով է Կաթոլիկ Եկեղեցին ներկայանում նաև Էկումենիկ շարժմանը միայն դիպրոդի եւ ոչ անդամի կարգավիճակով, քանի որ ըստ կաթոլիկ եկեղեցաբանության՝ ամբողջությունը ներկայացնող Եկեղեցուն պարզաճ չէ մասնակցել մասեր ներկայացնող Եկեղեցիների շարժումներին: Այս պրեսակերով Կաթոլիկ Եկեղեցին իր բոլոր կարեւոր ժողովները փիեզերական է հռչակել, որոնք, ըստ էության, միայն մեկ Եկեղեցու ներեկեղեցական հավաքներ են, եւ դրանց փիեզերական լինելը չի ընդունվում մյուս Եկեղեցիների կողմից: Այսպիսով, քահանայական ձեռնադրության անջնջելիության ուսմունքը կաթոլիկ «փիեզերական» ժողովի ուսունքն է: Այս վարդապետության հիմնական ուսուցումներն արձանագրված են Կաթոլիկ Եկեղեցու պաշտոնական Կապիտլիկանում (Քրիստոնեական)՝ VII գլխում, «Սուրբ Ձեռնադրության խորհրդի ներգործությունը, անջնջելի բնույթը» վերնագրի ներքո, 1581, 1582, 1583, 1584 հոդվածներում¹⁰: Հոգևոր կարգի կորստի խնդրին անդրադառնում է նաև Կաթոլիկ Եկեղեցու կանոնական իրավունքի փաստաթուղթը (Code canon of law), որի IV գլուխը 290, 291, 292, 293 կետերով ներկայացնում է հոգևոր կարգից զրկվելու պարճառներն ու հանգամանքները եւ նախկին հոգևորականի կարգավիճակը: 290-րդ կետում նշվում է, որ վավերականորեն սրացված ձեռնադրությունն անվավեր չի դառնում, սակայն հոգևորականը կարող է կորցնել իր հոգևոր կարգը: 291-րդ կետի համաձայն՝ հոգևոր կարգից զրկվելը չի բերում կուսակրոնի ուխտից ազատում, ինչը կարող է շնորհվել միայն Հոռմի պապի կողմից: 292-րդ կետի հասարաբամբ հոգևոր կարգից զրկված հոգևորականը դրանով զրկվում է նաև այն իրավունքներից, որոնք հատուկ են հոգևոր կարգավիճակին, եւ այլեւս ազատ է հոգևոր կարգավիճակի բոլոր պարպականություններից: Նա ինքնաբերաբար զրկվում է իր բոլոր պաշտոններից եւ լիազորված ողջ իշխանությունից:

Կաթոլիկ Եկեղեցու վերոշարադրյալ ուսմունքի դեմ շատ խիստ է արքահայրվել Մոսկվայի եւ Համայն Ռուսիո ԺԲ. Պարքիարք Սերգին: Ըստ նրա՝

¹⁰ Skú "Catechism of the Catholic Church", Popular Revised Edition, The effect of the Sacrament of Holy Orders, The indelible character, 2000, էջ 354-355:

շնորհի մասին հարկապես կաթոլիկության մեջ զարգացած արեւմտյան հասկացությունից բխող տրամաբանական եզրահանգումը ծայրահեղացված հայացքն է քահանայի անձին՝ ի վնաս նրա նշանակության, որպես Եկեղեցու սպասավորի: Օրինական շնորհատու ձեռնադրություն ստացած քահանան կաթոլիկության մեջ, ըստ ընկալյալ տեսակետի, անձնապես դառնում է շնորհի ինչ-որ ինքնուրույն աղբյուր՝ թեկուզ և ուրիշներից ստացած իրավահաջորդությամբ: Եթե դրան նաև ավելացնենք շնորհի անջնջելիության մասին ուսմունքը, ապա կստացվի, որ քահանան կարող է բաժանվել եկեղեցական իշխանությունից, արգելված լինել, կարող է բոլորովին հեռանալ քրիստոնեությունից, դառնալ օրինակ՝ օկկուլտիստ կամ բացահայտ անասրված, բայց և այնպես, մնալ քահանա՝ պահպանելով առաքելական ձեռնադրությունը: Այս տրամաբանությամբ ստացվում է, որ եպիսկոպոսը, ձեռնադրություն կատարելով, գործում է իրեն անձնապես հատուկ եպիսկոպոսության ուժով և փոխանցում է իր անձնական և ոչ թե եկեղեցական շնորհը, և դրա համար էլ այնքան կարևոր չէ՝ համաձայնության մեջ է նա իր Եկեղեցու հետ, թե՛ հեռացել է նրանից: Այս ընկալումով քահանայության շնորհն ստացվում է ոչ թե Եկեղեցուց, այլ ձեռնադրողներից, որոնք կարող են և իրավական առումով Եկեղեցու հետ որևէ կապ չունենալ: Եվ ստացվում է, որ ձեռնադրյալն իր հերթին կլինի շնորհի ինքնուրույն կրող, որից կարող է օգտվել ըստ իր հայեցողության՝ բոլորովին հաշվի չնստրելով իրեն ձեռնադրողների ո՛չ ուսմունքի, ո՛չ ցանկությունների հետ:

Շնորհի, քահանայության և ընդհանրապես հոգևոր կյանքի հասկացությունների աղավաղման հիմնական սուրբ բացահայտվում է այն ծայրահեղ, այլանդակ եզրահանգություններով, որին գործնականում հանգում են պարզունակ ու անպարկառ անձինք՝ առաքյալներից փոխանցված ձեռնադրություն փնտրողները: Եթե քահանայության շնորհն իրենից ներկայացնում է ապրանքի նման ինչ-որ բան, ապա պարճառ չկա, թե ինչու այդ ապրանքից չի կարող օգտվել յուրաքանչյուրը, ով ունակ է, ընդ որում, կարևոր չէ, թե ինչ միջոցներով¹¹: Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու Պապրիարքի խիստ դիրքորոշումը՝ ընդդեմ քահանայության անջնջելիության մասին կաթոլիկ ուսմունքի, պայմանավորված է այդ ուսմունքում աստվածաբանական, եկեղեցաբանական, եկեղեցաիրավական տեսակետից առկա թերություններով ու հակասություններով (Պապրիարքը որոշ չափով հակիրճ անդրադարձել է դրանց): Լապին աստվածաբանների՝ քահանայության անջնջելիության ուսմունքի անընդունելի լինելը շեշտվել է Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու աստվածաբանական մարքի կողմից նաև ԺԹ. դարում¹²:

11 Stén “Значение апостольского преемства в инославии”, Журнал Московской Патриархии, 1932, № 23/24, էջ 23-24:

12 Stén “Собрание мнѣній и отзывов Филарета, Митрополита Московскаго и Коломенскаго, по учебным и церковно-государственным вопросам”, т. 4, в Сынодальной тип., 1886, էջ 481:

Կաթոլիկ Եկեղեցու Կաթեխիզիսի 1584-րդ հոդվածը նշում է, որ քահանայության անջնջելիության մասին ուսմունքը հիմնված է Օգոստինոսի ուսուցման վրա: Օգոստինոսն ասում է, որ անարժան քահանան կարող է սալանայի շարքին դառնալ, սակայն դրանով Քրիստոսի շնորհը չի պղծվում, այլ շնորհը, որ հոսում է քահանայի միջով, պահպանում է իր մաքրությունը, մնում է լուսավոր և հասնում է բարեբեր հողին: Խորհրդի հոգևոր գործությունը համեմատելի է լույսի հետ. ովքեր լուսավորյալ են, այն սրանում են մաքրությամբ, և եթե շնորհը պետք է անցնի պղծվածների միջով, այն չի պղծվում¹³: Այսինքն՝ ինչպես լույսը մաքուր օդի միջով և կամ պղպոռ ջրով անցնելով երբեք չի փոխում իր էությունն ու բնույթը, այդպես էլ՝ աստվածային շնորհը: Նստակ է, որ կաթոլիկների կողմից քահանայության կամ մկրտության անջնջելիության ուսմունքի սրեղծման նպատակը եղել է ոչ թե քահանայության կարգից զրկվածների և կամ ուրացյալ մկրտյալների շահերը պաշտպանելը և կամ նրանց «բացառիկ անձեր» լինելը հասարակելը (կաթոլիկների մոտ էլ այդպիսիները դարապարտելի են համարվում), այլ միմիայն աստվածային շնորհի անեղծանելի բնույթի շեշտումը, անգամ եթե այն սրացած անձը պղծում է իր ընթացքը:

Օգոստինոսն իր ուսուցմամբ կարևոր փառերակում է արել շնորհակիր անձի և աստվածային շնորհի միջև: Նման դիրքորոշում են արտահայտել նաև այլ եկեղեցական հեղինակներ, ինչպես օրինակ՝ Նայ Առաքելական Եկեղեցու հեղինակներից Հովհաննես Արճիշեցին և Ուղղափառ Եկեղեցու սուրբ Նիկոլաս Կաբասիլասը: Ներառքբրական է նրանց կարծիքների գուգորդումը պարարագիչ քահանայի արժանի կամ անարժան լինելու մասին: Հովհաննես Արճիշեցին նշում է, որ այլ է քահանան, և այլ է քահանայական շնորհը, որը Սուրբ Հոգուց է: Քահանայական շնորհն անբաժան է քահանայից, սակայն պարարագիչ քահանայի անարժան լինելով Սուրբ Հոգու շնորհը չի նվազում: Սուրբ Հոգու բոլոր շնորհները, որոնք Եկեղեցում են բաշխվում, իրենց բնությամբ անբաժանելի են ու մշտամնա, ինչպես օրինակ, մկրտության շնորհը: Քահանայական ասպիճանը և շնորհներն անաղուր և մշտամնա են, դրա համար էլ աստվածային խորհուրդը նույն քահանայական շնորհն է խորհրդագործում, և ոչ թե մեղավոր քահանան¹⁴: Նիկոլաս Կաբասիլասը, լրացնելով այս միտքը, ասում է. «Շնորհի ներգործությունը մեզանում պահանջում է մեր գործակցությունը, բայց մեր անփութությունը կարող է խոչընդոտել շնորհին: Այլ խոսքով, շնորհը մեզ կսրբացնի, եթե մեզ պարարաստ գրնի սրբացման համար, մյուս կողմից, երբ մեզ անպարարաստ է

13 "Catechism of the Catholic Church", Popular Revised Edition, p. 355.

14 **Հովհաննես Արճիշեցի**, Մեկնություն Ս. Պարարագին, Կոստանդնուպոլիս, 1799, էջ 26-27:

գրնում, ոչ միայն գրկվում ենք շահից, այլև՝ լրջորեն վնաս եւ կորուստ կրում: Շնորհը կարող է վերցվել մարդկային մեղքի պարճառով»¹⁵:

Նովիաննես Արճիշեցին խոսում է օրինականության եւ իր իրավունքի մեջ գրնվող պարարագիչ քահանայի մասին, որով եւ քահանայի հետ չնույնացող քահանայական շնորհը մշտամնա է, եթե հոգեւորականն իր կարգի մեջ է: Այլապես եկեղեցականը, կարգի մեջ չլինելով, չի կարող պարարագ մատուցել եւ ըստ ընդհանրական եկեղեցական կանոնների, եւ ըստ Կաթողիկ Եկեղեցու մասնավոր կանոնների: Եկեղեցու կանոնական ուսմունքն ուշադրություն է դարձնում հարցի ոչ միայն հոգեւոր կողմին, այլեւ մեծապես կարեւորում իրավական կողմը՝ Եկեղեցու եւ Եկեղեցու նվիրապետական աստիճանի հանդեպ հարաբերության նկարագրումով: Դրա համար էլ իրավական փեսակերով խզված եպիսկոպոսը, քահանան ո՛չ կարող է օգտվել իր քահանայագործության, խորհուրդների կարարման իրավունքներից, եւ ո՛չ էլ իրավունքն ունի շնորհաբաշխության:

Կաթողիկ Եկեղեցու՝ քահանայության անջնջելիության ուսմունքը նկարի ունենալով՝ խնդրին առավել հանգամանալի անդրադարձել է Սերբ Ուղղափառ Եկեղեցու եպիսկոպոս, կանոնագետ, եկեղեցական պարմիչ Նիկողիմ Միլաշը (1845 - 1915), որին Սերբ Եկեղեցին դասել է սրբերի շարքը 2012 թ. հոկտեմբերի 2-ին: Եպիսկոպոս Նիկողիմը այլ կանոնների կողքին հիշարակում է Տրուլյան ժողովի 21-րդ կանոնը, որը հրահանգում է կարգալույծ անել եւ աշխարհականների շարքը դասել անարժան յուրաքանչյուր եպիսկոպոսի: Ուղղափառ բոլոր Եկեղեցիների համար բացառիկ կարեւոր նշանակություն ունեն այս ժողովի որոշումները՝ որպես ներեկեղեցական իրավունքի աղբյուր: Ուղղափառ Եկեղեցու նշանավոր եկեղեցական հեղինակը եւ սուրբը նշում է, որ առաքելական կանոնը եւս նախադեսում է այսպիսի եպիսկոպոսին անգամ, ըստ պարագայի ծանրության, գրկել Եկեղեցուն հարաբերությունից, որով եւ նա դադարում է Եկեղեցու անդամ լինելուց: Այսպիսի կանոններ արձանագրված են նաեւ «Կանոնագիրք Հայոցում»՝ առաքելական երկրորդ կանոններում՝ «սա ամենեւին **ի բաց հապեալ անկցի յեկեղեցույ**» (Կանոնք երկրորդ առաքելականը, կանոն ԻԶ.), «**ի բաց հապցի ամենեւին միանգամայն եւ ի հաղորդութենէն**» (Կանոնք երկրորդ առաքելականը, կանոն ԻԷ.), ինչպես նաեւ՝ **քահանայութիւնն լուծցի եւ յեկեղեցույ բաժնէ հեռացեալ լիցի**, (Սահմանք եւ կանոնք կարգի Աստուծոյ սրբոյ եկեղեցույ, գոր եղին վարդապետք Հայոց ի լրութիւն Առաքելական եւ Նիկիական կանոնաց հաստատութիւն, կանոն ՇՆԶ. (ՇՆԲ.) Բ.): «Կարելի՞ է այսքանից հետո ննթադրել,- հարցադրում է անում Նիկողիմ եպիսկոպոսը,- որ այդպիսի անձի կողմից հաղորդված որեւէ բան, ով ինքը եւս գրկված է դրանից, ունի որեւէ

¹⁵ Nicolaus Cabasilas, A Commentary on the Divine Liturgy, St Vladimir's Seminary Press, 1960 p. 86.

իրավական նշանակություն: Իհարկե, այն իրավական նշանակություն չունի եւ չի կարող ունենալ նաեւ ոչ մի հոգեւոր նշանակություն, այսպէս կոչված, քահանայության խորհրդի անջնջելիության բնույթի հիմնավորմամբ: Իսկ անջնջելի բնույթը, ըստ Ուղղափառ Եկեղեցու վարդապետության, նշանակում է միայն այն, որ այդ խորհուրդը չի կարող միեւնոյն կերպով կրկնվել միեւնոյն անձի վրա»¹⁶: Սա նշանակում է, որ կրկնամկրտություն կամ կրկնաձեռնադրություն չի կատարվում, քանզի հակառակ դեպքում աստվածաբանական ընկալումով ընդունելի կլինէր, որ անձի անարժանության, պղծության պարագային եղծվում է նաեւ նրան փրկած աստվածային շնորհը, եւ այն պէտք է կրկնել՝ շնորհը շրկելու կամ սրբելու համար: Այդ պարագայում էլ ոչ թե քահանայության կամ մկրտության անջնջելիությունն է հաստատագրվում, այլ դրանց անդրադառնալով՝ շեշտվում է աստվածային շնորհի անեղծանելի բնույթը:

Ուղղափառների եւ կաթոլիկների անհամաձայնությունը քահանայության անջնջելի բնույթի առնչությամբ չի հարթվել ուղղափառների եւ կաթոլիկների եկեղեցական երկխոսության ընթացքում: Երկխոսության արդյունքն արձանագրվել է այսպէս. «Փոխանակ հայտարարելու ձեռնադրության անջնջելի բնույթը, ինչպէս Արեւմուտքն է անում, շեշտվեց ձեռնադրության անկրկնելի բնույթը»¹⁷: Ուղղափառ եկեղեցական հեղինակի՝ վերոհիշյալ Նիկողիմ եպիսկոպոսի հարկանշական դիտարկումներից է այն, որ քանի դեռ փվյալ անձն իր հոգեւոր իշխանության կարգի մեջ է, կարող է լիիրավ կերպով օգտվել դրանից, եւ այդ իշխանության ուժով նրա կողմից կատարվածը վավերական նշանակություն ունի՝ անկախ այն իրողությունից, որ ինքը կարող է անարժան լինել այդ իշխանությանը: Այս վերջինը նրան չի գրկում իշխանությունից, այլ միայն կարող է առիթ ծառայել այդ իշխանությունը նրանից վերցնելու համար: Այդ իշխանությունից գրկումը հնարավոր է միայն հասարակական իրավունքի գործողությամբ (այսինքն՝ նաեւ հրապարակավ հայտարարելով), որով դադարում է այդ իշխանությունն իր բոլոր իրավական լիազորություններով, եւ հարկապէս փվյալ անձի կատարած գործողությունը գրկվում է վավերականությունից եւ ամեն նշանակությունից: Այս դիրքորոշումն են հաստատում նաեւ «Կանոնագիրք Հայոցի» կանոնները՝ կարգը կորցնելու ենթակա եպիսկոպոսի կողմից կատարված ձեռնադրությունը վավերականության անարժան նկատելով՝ «անհաստատ լիցի ձեռնադրութիւն նորա եւ ինքն որոշեսցի» (Կանոնք երկրորդ առաքելականք, կանոն ԾԴ.

16 «Неизгладимый характер священства в православном церковном праве (по-сербски)» в «Архив за правку и друштвене науке» (Београд), кн. XI, с. 1-10, 81-90.

17 «The Quest for Unity: Orthodox and Catholics in Dialogue»: Documents of the Joint International Commission and official dialogues in the United States, 1965-1995, edited by John Borelli and John H. Erickson, St Vladimir's Seminary Press, 1996, p. 147 (A joint reaction by Orthodox-Roman Catholic consultation in the U.S.A. to the international Orthodox-Roman Catholic commission's text (հղված 19).

(ՃԳ.) Ն.): Իսկ օրինական եպիսկոպոսի կողմից ձեռնադրվածի անարժան լինելու պարագային կանոնը հաստատում է, որ փվյալ անձը բոլորովին զրկվում է քահանայական շնորհից, ձեռից և նշանից՝ **այնպիսին ամենուին բարձցի ի քահանայական շնորհէն, և ձեռն և նշանն** (ՍԱՆՄԱՆՔ ԿԱՆՈՆԱՅ ՍՈՒՐԲ ԱՌԱՔԵԼՈՅՆ ԹԱԴԷՈՍԻ Ի ՔԱՂԱՔԻՆ ՈՒՌՆԱՅ Ի, կանոն ՁԽ. (ՁԼԴ.) ԺԱ.): Բարձցի բառը գրաբարյան բառնալ բայի ապառնի և ըղձական-հրամայական ձեռն է: Նայկազյան բառարանը բառնալ բայի նշանակությունը ցույց է տալիս նաև նորկրակարանյան մեջբերումով՝ Պողոս առաքյալի խոսքի վկայակոչմամբ՝ **բարձէք** գջարն ի միջոյ ձերմէ (արեւելահայերեն թարգմանությունը՝ **վերացրեք** չարը ձեր միջից /Ա. Կորնթ. Ե. 13/)¹⁸: Քահանայական շնորհից, ձեռից և նշանից զրկումը, կարգալուծությունը կատարվում է ոչ միայն ծանր հանցագործությունների դեպքում, այլև եկեղեցական կարգավորությանն անհնազանդության, եկեղեցական պարշաճության խաթարման համար: Այսպես՝ Ընդհանրական Եկեղեցու Նայր և մեծագույն աստվածաբաններից Սուրբ Կյուրեղ Ալեքսանդրացին, որի աստվածաբանությունն ամբողջացում է երեք փիլեզերական ժողովների դավանական որոշումների, կարգադրում է քահանային կարգից լուծել անգամ անմաքուր մթերքի օրհնության համար (ԿԱՆՈՆՔ ԿԻՒՐ-ՂԻ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՅԻՈՅ, կանոն ՉՂԱ. (ՉՁԴ.) Ե.): Եկեղեցական իրավունքին հարաբերմամբ, հոգևոր իշխանությունից հրապարակավ զրկյալի հոգևոր գործողության և նրա հոգևոր աստիճանի անվավեր և անհիմն լինելն է շեշտում նաև «Կանոնագիրք Նայոցի» կանոնը, որը հրամայում է կարգալուծ անել այն քահանային, ով աղոթակից կլինի քահանայությունից արդեն իսկ լուծարյալին՝ իբրեւ քահանայի. «Եթե ոք լուծեալ ի քահանայութենէ՝ այլ ոք քահանայ աղաթակից լիցի իբրեւ քահանայի՝ լուծցի» (Կանոնը երկրորդ առաքելականք, կանոն ԽԵ. (ԽԴ.) ԺԱ.):

Շնորհի մասին ուսմունքին, ինչպես և աստվածաբանական շնորհներից, այդ թվում և քահանայական շնորհից զրկվելու իրողությանն անդրադարձել են եկեղեցական փարբեր հեղինակներ, նաև՝ Եկեղեցիներն իրենց վարդապետություններով, որոնք համադրությամբ ներկայացնում ենք ստորև:

ՇՆՈՐԿԻ ՍԱՆՄԱՆՈՒՄ. Շնորհք եպս. Գալուստյանը (Կոստանդնուպոլսի Նայոց Պատրիարք՝ 1961-1990) իր «Տեղիք աստվածաբանության» աշխատության մեջ սահմանում է շնորհի հասկացությունը: Շնորհներն Աստծո կողմից մարդուն տրված հոգևոր, գերբնական պարգևներն են՝ հավիտենական փրկության հասնելու համար¹⁹: Այս սահմանումը կրկնումն է Մաղաքիա արք. Օրմանյանի

¹⁸ «Նոր Բառգիրք Նայկազեան Լեզուի», էջ 440:

¹⁹ **Շնորհք եպս. Գալուստյան**, Տեղիք աստվածաբանության, Երուսաղեմ, 1993, էջ 32:

(Կոստանդնուպոլսի Նայոց Պապրիարք՝ 1896-1908) բանաձևում²⁰: Սուրբգրային ուսուցումները ցույց են տալիս, որ առանց շնորհի մարդը չի կարող հավաքալու և հարարելու հավաքի մեջ՝ «Ոչ որ չի կարող գալ դեպի Ինձ, եթե նրան չձգի Նայրը» (Նովի. Զ. 44), Աստուծոյ է շնորհվել հավաքի և փրկության պարգևը (Գործք ԺԵ. 11, Եփ. Բ. 5, 8), Աստուծոյ է բացում սրբերը՝ ունկնդրելու Իր կենարար խոսքը (Գործք ԺԶ. 14), առանց շնորհների չենք կարող հաղթահարել ծանր փորձությունները (Մաղմ ԺԷ. 30, Մաթթ. Զ. 13, ԻԶ. 41): Նաև Բրիսարոս ասում է. «Առանց Ինձ ոչինչ անել չէք կարող: Եթե Իմ մեջ մնաք, և Իմ խոսքերն էլ մնան ձեր մեջ, ինչ որ ուզենաք, խնդրեցեք Աստուծոյ, և ձեզ կտրվի» (Նովի. ԺԵ. 5, 7): Ս. Գրիգոր Տաթևացին շնորհներին անդրադառնում է՝ անցավոր և անանց շնորհների փարբերակումով²¹: Սակայն Շնորհք եպիսկոպոսը շնորհների փրկականությունը նշում է Կաթողիկ Եկեղեցու ուսմունքի որոշակի նմանությամբ՝ ունակական կամ սրբարար շնորհք²², որը սրբացնում է հոգին և ունակ դարձնում գերբնական գործեր կատարելու, և գործնական շնորհք, որով մարդու հոգին շարժման մեջ է դրվում՝ ճանաչելու, կամենալու և գործելու բարին²³: Մաղաքիա արք. Օրմանյանը նշում է, որ Կաթողիկ Եկեղեցու վարդապետությունը շնորհների վերաբերյալ՝ ներգործական և սրբարար անվանակոչումով, պարշաճում է մեր ուղղափառ Եկեղեցուն: Շնորհները զանազան են, գլխավորը վերոնշյալ շնորհներն են, որոնք բաժանվում են ենթափրկականների: Մեր Եկեղեցում հուզումներ չեն եղել շնորհի վարդապետության շուրջ, ինչպիսիք որ պարահեղ են Կաթողիկ Եկեղեցում, որի պարճառով մեր Եկեղեցին, շնորհի առնչությամբ առաջնորդվելով սուրբգրական հիմնավորումներով, հավելյալ նուրբ սահմանումների մանրամասնության մեջ չի մտնում²⁴:

Շնորհի վերաբերյալ իրար հակառակ, ոչ ուղղափառ փրկականներ են նաև առաջ բաշվել: Ե. դարում Պելագիոսը²⁵ և նրա հետևորդները պնդում էին, որ մարդն իր անձնական կարողությամբ, առանց աստվածային շնորհների օժանդակության կարող է հասնել հավիքենական կյանքի: Իսկ արդեն փաստվեցրորդ դարից հետո բողոքականներն այլ ծայրահեղությամբ ուսուցանում էին, որ առանց շնորհների չենք կարող որևէ արդյունավոր, հավիքենական կյանքին արժանի գործեր անել: Բայց, ինչպես նշում է Շնորհք Պապրիարքը, Պո-

20 Մաղաքիա արք. Օրմանյան, Տեղիք աստուածաբանության, Տեսական աստուածաբանություն (յերմանիո հրատարակություն). (արարարպուած «Միոն» ամսագրէն 1967-1985), Երուսաղէմ, 1993, էջ 197:

21 Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ձմեռան հարոր, Կ. Պոլիս, 1740, էջ 143:

22 Տե՛ս «Catechismo della Chiesa Cattolica», Commissione Dottrina della Fede, Breviario Digitale, 2013, էջ 1229, 1231 (art. 1996, 2000).

23 Շնորհք եպս. Գալուստեան, նշվ. աշխ., էջ 32:

24 Մաղաքի արք. Օրմանյան, նշվ. աշխ., էջ 197, 200:

25 Բրիքանացի, հավանաբար իտալական ծագումով վանական (360-420), գործել է Նոմմում, նրա հետեւիկոսությունը հայրնի է նրա իսկ անունով պելագիականություն:

դու առաքյալն ասում է, որ Ասրված է մեր մեջ հաջողում կամենալը եւ գործելը (Փիլիպ. Բ. 13), եւ քանի որ հավիրենական կյանքը գերբնական նպարակ է, ապա դրան հասնելու միջոցը՝ շնորհքը, պետք է գերբնական լինի: Անհավարների բարոյական արժեք ունեցող բարի գործերը, սակայն, զուրկ են գերբնական արժեքից, քանզի իրենց մեջ չունեն այն ուժն ու կարողությունը, որոնք մարդուն առաջնորդում են հավիրենական կյանքի²⁶: Այսպիսով, Շնորհք Պապրիարքը շեշտում է շնորհների վախճանաբանական նպարակին ծառայելը, դրանց վախճանաբանական ուղղվածությունը:

Շնորհի մասին արեւմտյան ընկալումը ներառում է հաղորդակցման, մասնակցության գաղափարը: Շնորհը պարկերացվում է որպես Ասրվածային պարճառի հետեւանք՝ արարման գործողության նմանությամբ, մինչդեռ արեւելյան ասրվածաբանության համար այն բնական ծագում ունի, ներկայացնում է էներգիան, հավիրենական ճառագայթումը ասրվածային էությունից²⁷: Թովմա Աքվինացին խոսում է անհարույց շնորհի եւ սրբարար շնորհի²⁸, ինչպես նաեւ՝ գործող եւ համագործակցող շնորհի մասին²⁹: Դիոնիսիոս Արիսպագացու համաձայն՝ արարչությունը ներկայանում է նաեւ որպես նվիրապետություն, ինչը երևում է հարկապես նրա «Յաղագս երկնային քահանայապետութեան» եւ «Յաղագս եկեղեցական քահանայապետութեան» աշխարություններում (*քահանայապետություն* բառն այսպեղ հանդես է գալիս *նվիրապետություն*-hierarchy իմաստով³⁰): Ներուարար, «նվիրապետական կարգի» յուրաքանչյուր աստիճան, ըստ իր սեփական համապարասխանության չափի, հառնում է Ասրծո հետ համագործակցության, որ կարարվում է Ասրծո կողմից փրված շնորհով եւ գործությամբ³¹: Ասրվածային էությանը մոտենալով՝ ընդունում ենք շնորհը³²: Այսպիսով, բոլոր արարածները կոչված են Ասրծո հետ լիակարար միավորության,

26 Շնորհք եպս. Գալուստրան, նշվ. աշխ., էջ 32:

27 Տե՛ս В. Н. Лосский, Очерк мистического богословия Восточной Церкви, догматическое богословие, 2-е издание, Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2012, էջ 126-127:

28 Տե՛ս St. Thomas Aquinas, Summa Theologica, v. II, part II, first section, New York, 2007, էջ 1135-1136, 1139-1140:

29 Տե՛ս անդ., էջ 1136-1137:

30 Նշյալ աշխարությունների վերնագրերը՝ լատ. De Coelesti Hierarchia, հուն. `Περὶ τῆς Οὐρανίας Ἱεραρχίας; De Ecclesiastica Hierarchia, Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας.

31 Տե՛ս В. Н. Лосский, նշվ. աշխ., էջ 139. Дионисий Ареопагит, О небесной иерархии, III. 3, Творения, СПб., 2002, էջ 77. – PG3, 168 AB:

32 Տե՛ս В. Н. Лосский, նշվ. աշխ., էջ 127:

որ իրականացվում է սիներգիայի³³ մեջ՝ աստվածային գաղափարների-կամքի հետ ստեղծված արարածների կամքի համագործակցությամբ³⁴:

ՇՆՈՐԿԻ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ. Շնորհին վերաբերող առաջին մեծ բանավեճը Կելի է ունեցել հինգերորդ դարում Օգոստինոսի և բրիտանացի վանական Պելագիոսի միջև: Պելագիոսը պնդում էր, որ մարդիկ նույնիսկ դրախտում մեղսագործությամբ անկումից հետո չեն կորցրել մեղքից հրաժարվելու ազատությունը կամ ազատ կամքով մեղքից հրաժարվելու կարողությունը (*posse non peccare*): Պելագիոսը նույնպես հավատում էր, որ շնորհն անհրաժեշտ է փրկության համար, բայց ըստ նրա՝ դա սկզբնական շնորհն է կամ արարչության շնորհը, որն Աստված շնորհել է բոլորին՝ մեղավորների համար հնարավոր դարձնելով իրենց ազատ կամքով գոջալու և ուղղելու գործած չարիքները: Օգոստինոսը, սակայն, համոզված էր, որ սկզբնական, աղանակական մեղքի պարճառով մարդն անկում է ապրել, և նրա բնությունն այնքան է փոխվել, որ ի վիճակի չէ փրկության հասնել առանց Աստծո օգնության: Միակ ազատությունը մեղք գործելու ազատությունն է, Օգոստինոսի արտահայտությամբ՝ *posse peccare*: Մեղք չգործելու ազատությունն ունենալու համար անհրաժեշտ է աստվածային շնորհի միջամտությունը, որն ամենևին մեղավորի կամքի կամ որոշման շնորհիվ չի լինում: Դարձի եկած մեղավորը որևէ առանձնահատուկ առաքինությամբ, գործողությամբ կամ որոշմամբ չէ, որ արժանանում է շնորհի, այլ շնորհը մշտապես փրկվում է ձրիաբար՝ *gratia gratis data*: Սա նշանակում է որ մեր հավաքալուց առաջ շնորհը գործում է մեզանում, որպեսզի հավաքանք, և մեր հավաքալուց հետո շնորհը համագործակցում է մեզ հետ բարի գործերի համար: Այսպիսով և աստվածաբանության մեջ փարբերակումը գործող շնորհի և համագործակցող շնորհի միջև³⁵:

Շնորհի ներգործությունն առնչվում է մարդկային կամքի հետ: Շնորհը Պատրիարքի բացառությամբ շնորհների ընդհանրականությունը և մարդկանց հավիտենական կյանքի կամ կորուստի նախասահմանվելը հարաբերական են մարդու կամքին: Շնորհը հարկադիր և պարտադիր կերպով չի գործում մարդու մեջ, այսինքն՝ շնորհն անդիմադրելի չէ, այլապես այդ ժամանակ անհրաժեշտություն չէր լինի շնորհն արժարժելու հորդորների (Ա. Կորնթ. ԺԴ. 12, Եփ. Դ. 29, Ա. Տիմ. Դ. 14, Բ. Տիմ. Ա. 6, Եբր. ԺԲ. 28), ճիշտ ճանապարհից շեղվողներին ուղղված կոչերի: Մարդ ինքնահոժար կամքով է հպարակվում շնորհներին: Եթե մարդն

33 հուն.՝ *συνεργία* - համագործակցություն, մասնակցություն. աստվածաբանական եզրույթ, որն օգտագործվում է օրթոդոքս և բողոքական աստվածաբանության մեջ: Օրթոդոքս Եկեղեցում այս եզրաբանությամբ նկատի է առնվում մարդու և Աստծո համագործակցությունը մարդու փրկության գործում, քանզի մարդը չի կարող փրկվել առանց Աստծո, և Աստված չի կարող փրկել մարդուն առանց նրա կամքի:

34 Տե՛ս B. H. Լոցկուս, *ևշվ. աշխ.*, էջ 139:

35 Տե՛ս Justo L. Gonzalaz, *Essential Theological Terms*, Westminster John Knox Press, 2005, էջ 70:

ազապ ընտրության կարողությունը չունենալ, նրա գործերը բարոյական արժեքից զուրկ կլինեին, և առանց ազապ կամքի՝ աստվածային շնորհը չպիտի կարողանալ լուսավորել և փրկել մարդուն: Այսպիսով, մարդու կամքը վճռող ազդակ է աստվածային շնորհների՝ մարդու մեջ գործել կարողանալու և պաշարներելու: Աստվածու ամենակարողությունը հարգում է մարդու ազապությունը, որ հիմքն է բարոյական հասկացության գոյության³⁶: Շնորհք Պատրիարքի ուսուցման առնչությամբ սխալ եզրակացություններից գերծ մնալու համար հարկ է նկատել ունենալ Լուսակու դիպուկ դիտարկումը: Շնորհք պարզել չէ մարդու ազապ կամքի համար, ինչպես պնդում էր պելագիականությունը, բայց այն նաև պատճառը չէ մեր ազապ կամքի արժանավոր գործերի, բանգի խոսքը ոչ թե արժանիքների, այլ համագործակցության, մարդկային և աստվածային երկու կամքի սիներգիայի, համաձայնության մասին է, որում շնորհն ավելի ու ավելի է ընդլայնվում, յուրացվում մարդկային անձի կողմից: Շնորհք մեզանում Աստծո ներկայությունն է, որը պահանջում է մեր մշտական ջանքերը: Սակայն ոչ այդ ջանքերն են որևէ կերպ սահմանում շնորհը, և ոչ էլ շնորհն է ազդում մեր ազապ կամքի վրա: Արեւելյան Ավանդության այս ուսմունքը, խուսափելով մարածական, բանական սահմանումներից, արտահայտում է առաքինագործության մեջ շնորհի և մեր ազապ կամքի համընկնելու-համապատասխանության խորհուրդը: Պելագիոսի հիմնական մոլորությունն այն էր, որ շնորհի խորհուրդը նա արեղավորից բանական գիտելիքի ոլորտ, որտեղ հոգևոր կարգի իրողությունները՝ շնորհը և ազապությունը, վերածվեցին երկու հասկացությունների, որոնք պետք է համաձայնվեին միմյանց միջև՝ որպես միմյանց հանդեպ ըստ հարաբերության արտաքին երկու առարկաներ: Պելագիականության դեմ իր բանավեճում Օգոստինոսը հերքեց իր հակառակորդի օրինակին՝ նույն ռացիոնալիստական դիրքորոշմամբ: Այդ բանավեճին մասնակից արեւելյան Ավանդության ներկայացուցիչ Հովհաննես Կասսիանոսը, ով չէր կիսում ոչ Պելագիոսի և ոչ էլ Օգոստինոսի կարծիքը, ճիշտ չհասկացվեց նման պայմաններում: Նրա «վերբանավեճային» դիրքորոշումն ընդունվեց ռացիոնալիստական փեսակերի համաձայն՝ որպես կիսապելագիականություն, և դարապարտվեց Արեւմուտքում: Արեւելյան [Օրթոդոքս] Եկեղեցին, ընդհակառակը, այն ընդունեց որպես Եկեղեցու ճշմարիտ ուսմունք³⁷:

Այսպիսով, Պելագիոսը շեշտում է շնորհի առնչությամբ մարդկային կամքի առաջնայնությունը, Օգոստինոսը՝ շնորհի առաջնային անհրաժեշտությունը բարին կամենալու և գործելու, իսկ Հովհաննես Կասսիանոսը սիներգիզմի ոգով առավելաբար խորհուրդ է համարում բարին գործելու և փրկության հասնե-

36 Շնորհք եպս. Գալուսթեան, նշվ. աշխ., էջ 35:

37 Տե՛ս B. H. Лосский, նշվ. աշխ., էջ 299-301:

լու համար մարդկային ազատ կամքի եւ աստվածային շնորհի գործակցությունն ու նույն նպատակի համար համապատասխանումը: Կաթոլիկ Եկեղեցին դարապարտում է Կասսիանոսի ուսմունքը եւ սիներգիզմի վարդապետությունը բնորոշում որպես կիսապեղծականություն, մինչդեռ Ուղղափառ՝ Օրթոդոքս Եկեղեցին ճշմարիտ է համարում Նովիաննես Կասսիանոսի տեսակետը եւ սիներգիզմի վերաբերյալ ուսուցումը: Մեր եկեղեցական հեղինակներից Շնորհք Պարբիարքը շեշտում է շնորհի ներգործության համար ազատ կամքի կարևորությունը, իսկ Տաթևացին ցույց է տալիս, որ ոչ թե ազատ կամքն է պայմանավորում շնորհի ստացումը, այլ այն մշտապես հեղվում է կամ ճառագում՝ միանալու մարդու գործակցությանը փրկության տանող ճանապարհին³⁸: Միևեքզիզմ եզրով աստվածաբանական հասկացություն գործածված չէ մեր եկեղեցական հեղինակների գործերում, սակայն կարող ենք համաձայն լինել մարդկային կամքի եւ աստվածային շնորհի համագործակցության խորհուրդ լինելու գաղափարին, որի առնչությամբ կարելի է ընդհանրություններ գտնել նաեւ հայ աստվածաբանների աշխատություններում:

Բավականին տարբեր են շնորհի բնույթի եւ գործունեության մասին պատկերացումները ավանդական Եկեղեցիների եւ բողոքականության միջև, իսկ բողոքականության ներսում՝ կալվինիզմի եւ արմինիականության միջև: Բողոքական բարեփոխիչ, աստվածաբան Ժան Կալվինը (1509-1564), մեկնելով ազատության մասին Պողոս առաքյալի մտքերը, համեմատության մեջ դրեց մարդկային ազատությունը եւ աստվածային նախատեսությունը՝ ազատությունը համարելով պարտաբան, քանզի ամեն մարդ արդեն իսկ նախասահմանված է կան՝ փրկության, կան՝ կործանման³⁹: Ազատ կամքի դերակատարության նվազեցումը կամ անտեսումն ընդունելի չէ մեր Եկեղեցու վարդապետության տեսանկյունից: Ս. Գրիգոր Տաթևացին ուսուցանում է, որ երբեմն Աստծո կամքը նախորդում է մարդու կամքին՝ նախատեսությամբ կարարվող նախասահմանությամբ, որով առաջինը լինում է աստվածային կամքը, եւ ապա՝ մարդկային կամքը, ընդ որում, պետք է նկատի ունենալ, որ ասվածը վերաբերում է աստվածային նախատեսությամբ մարդկային ազատ կամքի գործունեության մասին կանխագիտությանը: Այսպես է բացատրվում Աստծո այն խոսքը, թե Եսավին արեցի եւ Նապոբին սիրեցի նախքան նրանց ծնվելը (հմմտ. Մաղ. Ա. 3, Հռ. Թ. 13): Իսկ գղջման եւ արդարության գործում նախ մարդն է կամենում, որովհետեւ անձնիշխան է, եւ ապա Աստված, մարդու կամքի համաձայն, կարարում է մարդու ելնելը մեղքից: Այս է վկայում նաեւ Քրիստոսի խոսքը. «Խնդրեցե՛ք Աստծուց, եւ Նա կտա ձեզ,

38 Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք հարցմանց, Կ. Պոլիս, 1729, էջ 562-563:

39 Տե՛ս Протоиерей Александр Мень, Библиологический словарь, т. второй, Фонд имени Александра Меня, Москва, 2002, էջ 22:

փնտրեցե՛ք եւ կգտնե՛ք, բախեցե՛ք, եւ կբացվի ձեր առաջ» (Մարթ. Է. 7), ինչպես նաեւ նորկրակարանյան առակում նախ անառակ որդին է գալիս հոր մոտ, եւ ապա հայրը ելնում է նրան ընդառաջ (Ղուկ. ԺԵ. 17-20), նմանապես նախ քանանացի կինն է աղաղակում, ապա՝ լսելի լինում Տիրոջից (Մարթ. ԺԵ. 21-28), ինչպես եւ նախ Զակքեոսը որոշում եւ հայտարարում է, որ քառասպարիկ կհափուցի իր կողմից գրկվածներին, եւ ապա լինում է Բրիսպոսի հայտարարությունը, թե՛ այսօր այս փան համար փրկություն եղավ (Ղուկ. ԺԹ. 8-9)⁴⁰: Շնորհք Պարիարքը հստակորեն փարբերակում է աստվածային նախապետությունը եւ նախասահմանությունը՝ շեշտելով, որ Աստծո կանխագիտությունը կամ նախապետությունը չի խափանում մարդկային ազատ կամքը: Աստված նախապես գիտե, թե ովքեր են իրենց ազատ կամքը գործածելով արժանի լինելու Իր շնորհներին, եւ ովքեր՝ ոչ, բայց այդ կանխագիտությունը չի նշանակում նախասահմանություն, քանզի այն որեւէ կերպ չի ազդում մարդու ազատ կամքի վրա: Ներկաբար, Աստված նախապետում է բոլոր պատահելիքները, բայց այդ նախապետությամբ չի սահմանում ոմանց փրկության, ոմանց՝ դատապարտության, այլ մարդկային ազատ կամքի նկատառումով, կարող ենք ասել, որ մարդն է ինքն իրեն նախասահմանում փրկության կամ կործանման: Այսպիսով, Աստված նախապետում է ամեն ինչ, բայց չի նախասահմանում ամեն ինչ: Աստված նախասահմանում է այն բաները, որոնք մեր կամքից չեն կախված եւ կապ ունեն Աստծո հավիտենական եւ ընդհանուր ծրագրի հետ⁴¹: Այսինքն՝ մարդու պարագային Աստծո նախասահմանությունը (հմմտ. Նո. Ը. 28-30, Ա. Թեա. Ե. 9) պայմանավորված է մարդկային ազատ կամքի գործողության նախապետությամբ կամ կանխագիտությամբ եւ ոչ թե ազատ կամքի խափանմամբ կամ դրա անեղացմամբ:

Բողոքական աստվածաբան Արմինիոսը (1560-1609), ցանկանալով մեղմել նախասահմանության մասին Կալվինի վարդապետությունը, պնդում էր, որ Պողոս առաքյալը, խոսելով աստվածային շնորհի մասին, չէր մերժում մարդկային ազատության դերը: Այս կերպ, Արմինիոսի հայացքները մոտ էին Նովիաննես Կասսիանոսի տեսակետներին: Արմինիոսը մեղադրվեց պեղագիականության մեջ, եւ նրա մահից հետո նրա հետևորդները ենթարկվեցին հալածանքների բողոքական արմատականների կողմից⁴²: Չնայած արմինիանականությունը հաճախ դիմում է որպես հակադրություն կալվինիզմին, բայց իրականում Արմինիոսը եւ նրա հետևորդները կալվինիստներ են բոլոր համոզմունքներով, բացառությամբ ազատ կամքի եւ շնորհի հարաբերության վերաբերյալ տեսա-

40 Տե՛ս **Գրիգոր Տաթևացի**, Ձմեռան հայտը, էջ 653:

41 **Շնորհք Լաւ. Գալուստեան**, նշվ. աշխ., էջ 34:

42 Տե՛ս **Протоиерей Александр Мень**, Библиологический словарь, т. первый, Фонд имени Александра Меня, Москва 2002, էջ 89-90:

կերի: Կալվինիստները, հիմնվելով Ասարծո կողմից մարդկանց փրկության և դատապարտության նախապես սահմանված լինելու կարծիքի վրա, պնդում են, որ Քրիստոս խաչվել է միայն ընտրյալների համար, մինչդեռ Արմինիստը կարծում էր, որ Ասարծո կողմից հավաքացյալներին փրկության համար նախասահմանելը հիմնված է նրանց հավատքի մասին Ասարծո կանխագիտության վրա, ինչը նման է Նայ Եկեղեցու վարդապետությանը: Կալվինիստները շնորհի առաջնայնության շեշտումով ուսուցանում են անդիմադրելի շնորհի մասին, որին ի պատասխան Արմինիստը սովորեցնում էր Ասարծուց բոլորին տրված կանխող շնորհի մասին, որն ունակ է դարձնում ընդունելու փրկարար շնորհը՝ ըստ մարդկային որոշման, և եթե շնորհն անդիմադրելի չէ, նշանակում է, որ հավաքացյալի համար շար հնարավոր է նույնիսկ փրկարար շնորհն ընդունելուց հետո անկում ապրել: Սուրբ Կյուրեղ Երուսաղեմացին խոսում է անգամ մկրտության ժամանակ անարժան մկրտվողի պարագային Սուրբ Հոգու շնորհներից գերծ մնալու մասին⁴³, նաև Սուրբ Գրիգոր Տաթևացին նշում է միայն անվանապես քրիստոնյաների դեպքում մկրտությունն սրանալու, բայց մկրտության շնորհը չունենալու մասին⁴⁴: Մինչդեռ կալվինիստները շեշտում են անդիմադրելի շնորհի հետ նաև հավաքացյալների հասարակականությունը, այսինքն՝ մարդը չի կարող դիմադրել իրեն տրվող շնորհին և մշտապես հասարակականության մեջ է, որով և չի կարող կորցնել այդ շնորհը: Մինչ կալվինիստները հայտարարում են Քրիստոսի սահմանափակ քավությունը, արմինիանականները պնդում են, որ Քրիստոս մեռավ բոլորի համար⁴⁵: Այսպես նաև Նայ Եկեղեցու Մկրտության արարողության ժամանակ երգվող շարականում է⁴⁶ նշվում բոլորի համար Քրիստոսի փրկագործությունը՝ «որ եկն և փրկեաց զամենայն արարածս», չնայած որ Պատարագի արարողության ընթացքում նվիրագործվող հացի և գինու առնչությամբ Վերջին ընթրիքին ասված Քրիստոսի խոսքերի մեջբերումով բարձրաձայնվում է. «...այս է Իմ մարմինը, ...արյունը, որ բաշխվում է ձեր և բազումների [ոչ բոլորի] մեղքերի քավության և թողության համար» (այսպիսով հավանաբար նկատի է առնվում Ասարծո անսահման սիրով բոլորին տրվող, բայց ըստ մարդկային կամքի՝ փրկության աստվածային պարգևն ընդունողներին. «որպեսզի ով հավատում է չկորչի, այլ ընդունի հավիտենական կյանքը» (Հովհ. Գ.16):

Կալվինը համաձայն է բողոքական հիմնական դրույթների հետ, ինչպիսիք են՝ արդարացում հավաքքով, Սուրբ Գրքի առաջնային հեղինակություն, բոլոր հավաքացյալների քահանայություն: Սակայն զգալի փարբերություններ կան

43 Տե՛ս Մ. Կյուրեղ Երուսաղեմացի, Կոչումն ընծայության, Ս. Էջմիածին, 2007, էջ 12:

44 Տե՛ս Գրիգոր Տաթևացի, Ամառան հավոր, էջ 16:

45 Տե՛ս "Essential Theological Terms", էջ 18-19:

46 Տե՛ս «Շարական», Առաջ օրհնություն ԲԶ, Աստուած խօսեցաւ ի բարձանց:

Լյութերի և Կալվինի տեսակետների միջև: Կալվինը շեշտում է սրբացումը՝ որպես քրիստոնեական կյանքի մաս և փրկության նպատակ՝ ի հակադրություն Լյութերի, ով զգուշանում էր, որ սրբացմանը շար անդրադառնալը կարող է տանել գործերով արդարացման գաղափարին: Կալվինը շեշտում էր օրենքի կարևորությունը նույնիսկ Ավետարանն սրանալուց հետո, քանզի օրենքը դառնում է մեղավորին, ինչպես և առաջնորդում ավելի սուրբ կյանքի⁴⁷: Այսպիսով, պետք է արձանագրել, որ լյութերականության և բողոքականության մյուս ճյուղերի միջև կարևոր տարբերություններ կան: Լյութերի ուսմունքը որդեգրել են բոլոր բողոքականները, սակայն այն տարբեր շեշտադրումներ ունի: Լյութերականության երեք հիմնական դրույթներն ընդհանուր են ողջ բողոքականության համար՝ *sola scriptura, sola gratia, sola fide* (միայն Սուրբ Գիրք, միայն շնորհ, միայն հավատք): Սա հաստատում է Սուրբ Գրքի հեղինակության առաջնայնության, ինչպես և Աստծո շնորհի միջոցով հավատքով արդարացման: Լյութերը և լյութերականությունը շեշտում են Սուրբ Գրքի առաջնայնությունն ավանդությունից, բայց անհրաժեշտ չեն համարում մերժելու ավանդության մեջ այն տարրերը, որոնք չեն հակասում Սուրբ Գրքին, ինչպես օրինակ, եկեղեցական զգեստներ, ծեսեր և այլն⁴⁸:

Շնորհները տրվում են Եկեղեցու խորհուրդներին մասնակցությամբ, ինչպես նաև Աստված կարող է որևէ մեկին առանձնահատուկ հոգևոր շնորհներ տալ: Սակայն բողոքական տեսության համաձայն՝ շնորհն անբաժանելիորեն միացած է ավետարանի խոսքին, և քարոզին ուշադիր մարդն անպայման շնորհ կստանա: Բայց հարց է առաջանում՝ շնորհը, թե՛ մարդն է ինքն իրեն տվել այդ ուշադրությունը⁴⁹: Բողոքականները համաձայն են Օգոստինոսի մտքին, որ մարդն ունակ է իր ուժերով փրկություն ձեռք բերելու: Լյութերականները պնդում են, որ Տիրոջ խոսքը լսելու ուշադրությունը, որի միջոցով շնորհ է տրվում, մարդու գործողությունն է, ինչը նշանակում է, որ մարդն ինքն իրեն է պարտական շնորհ ունենալու և իր փրկությունը սկսելու համար: Մինչդեռ փրկության սկզբնավորման մեջ ամփոփված է ողջ փրկությունը, քանզի այն ենթադրում է դարձ ի Բրիստոս: Այս իրողությունը գույր մարդկային գործողությանը վերագրելը նշանակում է մարդու և ոչ թե Աստծո փառաբանություն և կիսապելագիականության դրսևորում: Նրանք, ովքեր գալիս են դեպի Նիսուս Բրիստոս՝ Նրա խոսքը լսելու, արդյոք այն մարդիկ չեն, որոնց Նայրն է ձգում (հմմտ. Նովի. Զ. 44, 45, 66)⁵⁰: Այս առումով

47 Տե՛ս "Essential Theological Terms", էջ 30:

48 Տե՛ս ակն. էջ 104:

49 Տե՛ս **Jacques Benigne Bossuet**, Histoire des variations des Eglises protestantes, suivie des avertissements aux protestants, sur les lettres du ministre Jurieu, v. 3, 1817, էջ 123:

50 Տե՛ս ակն. էջ 123-124:

միմիայն Աստծո շնորհով փրկվելու բողոքական ոչ ճիշդ վարդապետության մեջ արդեն նաև այլ հակասություն է առաջանում՝ փրկության արժանանալու համար մարդկային գործոնը անուղղակիորեն առաջնային համարելով:

ՔԱՂԱՆԱՅԱԿԱՆ ՇՆՈՐԿԻ ԵՎ ՇՆՈՐԿՆԵՐԻՅ ԶՐԿՎԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ.

Հռոմեակաթոլիկ աստվածաբանության մեջ նվիրապետական ծառայության խորհուրդը հասկացվում է որպես անջնջելի հոգևոր կնիք, որը չի կարող ոչ կրկնվել, ոչ փրվել սահմանափակ ժամանակով: Առանձին քահանայացյալին կարող է արգելվել իրականացնել իր ծառայությունը, բայց նա այլևս երբեք չի կարող դառնալ աշխարհական, քանի որ ձեռնադրությամբ դրված կնիքը մնում է ընդմիշտ⁵¹: Բացառություն է սահմանված առանձնահատուկ դեպքերում հայրուկ Պապի կողմից աշխարհականացման պարագայի համար: Այսպես նաև Կաթոլիկ Եկեղեցու ուսմունքի համաձայն՝ պսակն է անքակտելի, անլուծանելի⁵²: Այդ ուսմունքի ազդեցությամբ կաթոլիկ երկրներում խստիվ արգելված էր ամուսնալուծությունը, ինչը, օրինակ, Իտալիայում պետական օրենքով թույլատրվեց միայն 1970-ականների վերջերին⁵³: Մինչդեռ Հայ Եկեղեցում վաղ ժամանակներից կիրառվել է ամուսնական միությունը խաթարող որոշ լուրջ պարճառների հանգամանալի ընկությունից հետո ամուսինների բաժանումը և պսակի լուծարումը:

Քահանայական ձեռնադրության խորհրդի առնչությամբ, ի փարբերություն Կաթոլիկ Եկեղեցու, այլ դիրքորոշում ունի Ուղղափառ Եկեղեցին: Ուղղափառ Եկեղեցում հնարավորություն կա, ըստ կանոնական նկարագրումների, ոչ միայն արգելելու առանձին անձի քահանայագործությունը, այլև ծանրակշիռ պարճառներով հնարավոր է հոգևոր աստիճանից զրկումը և վերադարձնելն աշխարհական կոչման⁵⁴: *Նվիրապետական ծառայություն* հասկացության մեջ ուղղափառ եկեղեցաբանությունը հիմնվում է համընդհանուր քահանայության մասին պարկերացման վրա: Սուրբ մկրտությունն ընդունած և մյուսոռով դրոշմված յուրաքանչյուր ոք հանդիսանում է արքայական կամ համընդհանուր քահանայության անդամ: Համընդհանուր քահանայության այդ անդամներից Աստված կոչում է առանձին անձերի նվիրապետական ծառայության (եպիսկոպոսական, քահանայական և սարկավագական)⁵⁵: Այն դեպքում, երբ

51 Տե՛ս **Протоиерей Имрих Белейканич**, Католический катехизис с точки зрения православного богословия, 2008, էջ 106-107:

52 Տե՛ս "Catechismo della Chiesa Cattolica", Commissione Dottrina della Fede, Breviario Digitale, 2013, էջ 1030, 1031, 1033, 1051-1053, 1054, 1063, 1424, 1442 (art. 1610, 1611, 1615, 1643-45, 1647, 1664, 2364, 2397). "Католический катехизис с точки зрения православного богословия", էջ 107:

53 **Bruno De Filippis**, Il diritto di famiglia, 2011, p. 44. Difendere i legami familiari. Storie di conflitti e interventi; a cura di Diego Bissacco e Paola Dallanegra, presentazione di Emilio Fava, 2008, p. 32.

54 Տե՛ս "Католический катехизис с точки зрения православного богословия", էջ 107:

55 Տե՛ս անդ, էջ 82:

Ուղղափառ Եկեղեցում դրոշմի միջոցով նորոգ մկրտվածը դառնում է համընդհանուր քահանայության անդամ, որն իրավունք ունի մտերնալու Նաղորդության, հոռմեակաթուղիկների մոտ դրոշմը, կարարվելով մկրտությունից որոշ ժամանակ անց, կարարելագործում է հավաքացյալների՝ մկրտությամբ ստացված ընդհանուր քահանայությունը, և դրոշմվածը գորություն է ստանում դավանելու քրիստոնեական հավաքը հրապարակավ և ըստ պարականության (*quasi ex officio*)⁵⁶: Օրթոդոքս եկեղեցական հանրագիտարանում նշվում է, որ Ասարծո կողմից արված շնորհը մշտամնա չէ, և մարդը կարող է գրկվել դրանից: Ասարվածալին շնորհից հոգու գրկումն անվանվում է հոգևոր մահ⁵⁷:

Եկեղեցական հեղինակները, ընդհանրապես շնորհին անդրադառնալով, հասարարում են շնորհներից գրկվելու իրողության հնարավորությունը: Օգոստինոսն ասում է, որ Ասարծո պարվիրանին չհնազանդվելուն պես նախասրելծ մարդիկ գրկվեցին ասարվածալին շնորհից (*De Civ. Dei*, Xiii. 13): Նույն միարքն է արրահայրում նաև Գրիգոր Տաթևացին⁵⁸: Այսպիսով, հավելում է Թովմա Աթվինացին, շնորհի կորուսար լուծարեց մարմնի հնազանդությունը հոգուն⁵⁹: Վլադիմիր Լոսսկին խորիրդապաշարական ասարվածաբանության վերաբերյալ իր աշխարության մեջ նույնպես անդրադառնում է շնորհագրկության խնդրին: Նասկացությունը շնորհի մասին, որը հավելվում է մարդկային բնությանը՝ այն ուղղորդելու դեպի Ասարված (*gratia superogatoria*), օարար է Արևելյան Եկեղեցու ուսմունքին⁶⁰: Շնորհից գրկումը պարճառը չէ, այլ հեարեանքն է մնտագործության⁶¹: Վերոնշյալ դարողությունների համաճայն՝ նաև կանոնականորեն կարարված կարգալուծության հռչակումը ոչ թե հոգևոր ասարիճան ունեցող մարդու կողմից մեկ այլ մարդու գրկումն է շնորհից կամ փակումը նրա համար շնորհարու աղբյուրի, այլ արճանագրումը շնորհից գրկված լինելու իրողության: Այդ շնորհները, շնորհների օծումը, որոնցից և կարելի է գրկվել, ըստ կարգի՝ իջնում են Ասարծուց Կաթողիկոսին, ուսուցանում է Տաթևացին, և նրանից՝ եպիսկոպոսին, քահանային և այլոց⁶²:

Սուրբ Պողոս առաքյալը խոսում է շնորհներից ընկնելու, այսինքն՝ շնորհները կորցնելու մասին (Գաղ. Ե. 4): Շնորհներից գրկվելու սուրբգրական

56 Անդ, էջ 89-90:

57 **Архимандрит Никефорос Тхеотокес**, Библиейская энциклопедия, Москва, 1891, переиздание М., Олма-Пресс, 2001, с. 640. “Православная энциклопедия”, Елена Исаева, Москва, 2010, с. 250. նաև՝ “Cradle of redeeming love: The theology of the Christmas Mystery”, John Saward, Ignatius Press, San Francisco, 2002, p. 278.

58 **Գրիգոր Տաթևացի**, Ձմեռան հարոր, էջ 147, 672. նաև՝ «Ամառան հարոր», էջ 63:

59 Stn St. Thomas Aquinas, Summa Theologica, v. I, part I, New York, 2007, էջ 483:

60 Stn B. H. Лосский, նշվ. աշխ., էջ 193:

61 Stn անդ, էջ 195. նաև՝ Cradle of redeeming love: The theology of the Christmas Mystery, էջ 278:

62 **Գրիգոր Տաթևացի**, Ամառան հարոր, էջ 388:

ազդարարություններն է վկայակոչում Շնորհք Պարբիարքը (Ա. Կորնթ. Զ. 9-10, Թ. 27, Ժ. 12; Հռոմ. ԺԱ. 20; Հայր. Գ. 11, Հակ. Ա. 14-15; Բ. Պետր. Ա. 20-21)՝ նշելով, որ եթե շնորհների կյանքն աճում է, ուրեմն եւ կարող է մեռնել կամ մարվել, ուրիշ խոսքով մարդ ենթակա է նաև շնորհները կորցնելու: Հերեւաբար, ովքեր միանգամայն արդարացած ու սրբացած էին, կարող են վերստին լրջորեն անկում ապրել⁶³: Ս. Գրիգոր Տաթևացին եւս իր աշխատություններում անդրադառնում է շնորհից զրկվելու խնդրին: Տաթևացին խոսում է փարբեր մեղքերի պարճառով շնորհներից մերկանալու⁶⁴, շնորհներից ցամաքելու⁶⁵, շնորհներից զրկվելու⁶⁶, շնորհներից ընկնելու⁶⁷, շնորհներից բաժանվելու⁶⁸ մասին: Հայ Եկեղեցու հեղինակներից Ս. Հովհան Մանդակունին խոսում է շնորհներից հեռանալու⁶⁹, Ս. Հովհան Որոտնեցին՝ շնորհները կորցնելու⁷⁰, Իգնատիոս Վարդապետը՝ շնորհներից նվազելու⁷¹, ընկնելու⁷² մասին: Ս. Գրիգոր Տաթևացին ասարվածաբար շնորհների երկու փեսակի՝ անցավորի եւ անանցի փարբերակումով, իր բացատրությունը ցույց է փալիս մնասների առակի օրինակով՝ ուսուցանելով, որ փրված շնորհների գործածումը, որոնցից է նաև քահանայության շնորհը, ասարվածային կամքի համաձայն մարդուն արժանացնում է անանց շնորհի՝ հավիտենական կյանքի ու պարվի⁷³: Այս կյանքում սրացված անցավոր այդ շնորհներն են, որոնցից մարդիկ կարող են զրկվել, սակայն առանց դրանց արդյունավորման չեն կարող արժանանալ անանց շնորհներին: Ասքծո մասին մարդակերպական՝ անթոթպոմորֆիստական պարկերացումով փալավորություն կարող է ստեղծվել, թե Ասքված է եր վերցնում Իր շնորհը կամ զրկում շնորհից, արգելում շնորհի ներգործությունը: Այսպես նաև Պարարագամարույցում՝ քահանայի ծածուկ աղոթքում է ասվում. «Մի՛ նայիր իմ անարժանությանը եւ մի՛ արգելիր Սուրբ Հոգուդ շնորհները»⁷⁴: Սակայն Տաթևացին ուսուցանում է շնորհի վերականգնման մասին այս կերպ. Շնորհից զրկվելը Ասքծո կողմից մարդուն պարժի կամ դարապարտության ենթարկելու գործողություն չէ, քանզի Ամենաբարին Ասք-

63 **Շնորհք եպս. Գալուստեան**, նշվ. աշխ., էջ 36:

64 **Գրիգոր Տաթևացի**, Ամառան հապոր, էջ 63, նաև՝ «Ձմեռան հապոր», էջ 11, 277, 282:

65 **Գրիգոր Տաթևացի**, Ձմեռան հապոր, էջ 18:

66 Տե՛ս անդ, էջ 52, 143, 324, 672, նաև՝ **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք հարցմանց, էջ 32, 485:

67 **Գրիգոր Տաթևացի**, Ձմեռան հապոր, էջ 147:

68 Տե՛ս անդ, էջ 444:

69 «Տառն Յովհաննու Մանդակունոյ Հայոց Հայրապետի ճառք», Վենետիկ, 1836, էջ 22, 192:

70 **Ս. Հովհան Որոտնեցի**, Մեկնողական-խմաստասիրական ճառեր, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2009, էջ 263:

71 **Իգնատիոս Վարդապետ**, Մեկնութիւն Սրբոյ Անդարանին որ ըստ Ղուկասու, Կ. Պոլիս, 1824, էջ 267, 270:

72 Տե՛ս անդ, էջ 271, 287:

73 **Գրիգոր Տաթևացի**, Ձմեռան հապոր, էջ 143:

74 «Նորիդարեպար Սրբոյ Պարարագի ըստ Ժիսի Առաքելական Սուրբ Եկեղեցոյ Հայաստանայց», երրորդ փալագրութիւն, ի Վաղարշապատ, 1880-ՌՅԻԹ., էջ 18:

ված մշտապես իր բարերար շնորհներն է պարգևում մարդկությանը: Այլ ինչպես մարդն իր աչքերը փակելով՝ զրկվում է լույսից և խավարում, իսկ լույսը շարունակում է ծագել, այդպես էլ մեղքի պարճառով մարդը զրկվում է շնորհի լույսից, բայց Աստուծո խնամքի լույսը չի հեռանում: Եւ ինչպես որ լույսի դիմաց աչքերը փակած մարդը, աչքերը բացելով, կրկին լույսն է տեսնում, այդպես էլ երբ մարդը դառնում է մեղքերից, վերստին շնորհների լույսին է արժանանում⁷⁵:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹ-ՅՈՒՆ. Եկեղեցական կանոնները հրահանգում են հիմնավոր պարճառներով ձեռնադրյալ հոգևորականին (սարկավագ, քահանա, եպիսկոպոս) կարգից լուծարել, մասնավորեցնում, որ լուծարումը վերաբերում է նաև օծումից լուծարելուն: *Կարգալույծ* բառը *կարգ* և *լուծանել* բառերից կազմված կապակցություն է, սույն հասկացությունը հանդիպում է ն հրաբար, ն աշխարհաբար բառարաններում, որոնցում փարբերակում է դրվում *կարգալույծ* և *կարգաթող* բառերի միջև: Նայ Առաքելական և Ուղղափառ՝ Օրթոդոքս Եկեղեցիներում կարգալույծներին դասում են աշխարհականների շարքը, նմանարիպ գործողություն իրականացվում է նաև Կաթոլիկ Եկեղեցում: Կաթոլիկ Եկեղեցու ուսմունքը ձեռնադրության խորհրդի մասին փարբերվում է Նայ Առաքելական և Օրթոդոքս Եկեղեցիների ուսմունքից: Խոսքը Կաթոլիկ Եկեղեցու փիեզերական հոգևած, բայց ըստ էության մեկ մասնավոր եկեղեցական ժողովի կողմից ընդունված քահանայական ձեռնադրության անջնջելի բնույթի վարդապետության մասին է, ինչին կտրականապես դեմ են արքայապարկել հարկապես Օրթոդոքս Եկեղեցիների Նայրապետներ, աստվածաբաններ, եկեղեցական հեղինակներ: Օրթոդոքս և Կաթոլիկ Եկեղեցիների երկխոսության ընթացքում չի հարթվել քահանայության անջնջելի բնույթի վերաբերյալ անհամաձայնությունը, սակայն երկու կողմերին ընդունելի փարբերակով շեշտվել է ձեռնադրության անկրկնելի բնույթը:

Շնորհներից, այդ թվում և քահանայական շնորհից զրկվելու իրողությունը պարզաբանվում է շնորհի մասին Եկեղեցիների վարդապետություններով: Նայ Եկեղեցու հեղինակներից Շնորհք Պարբիարք Գալուստյանը և Մաղաքիա Պարբիարք Օրմանյանը շնորհի համառոտ սահմանումն են տվել՝ բացառելով շնորհի ներգործության կերպերը: Կաթոլիկ Եկեղեցում շնորհի վարդապետության շուրջ եղած փարճայնությունների պարճառով առավել ընդգրկուն սահմանումներ են հաստատվել: *Շնորհ* հասկացության բանաձևման որոշ փարբերություններ կան օրթոդոքսների մոտ: Բողոքականության շրջանակներում փարբեր են շնորհի բնույթի և ներազդեցության մասին ընկալումները, որոնք նաև փարբերակումներ ունեն հենց բողոքականության ներսում՝ արմինխանիզմի

75 Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք հարցմանց, էջ 562-563:

և կալվինիզմի միջև, որը նվազեցնում է անգամ մերժում է ազատ կամքի դերը շնորհի ազդեցության գործում: Շնորհները արվում են հիմնականում Եկեղեցու խորհուրդներին մասնակցությամբ: Սակայն բողոքականները, որոնք փրկության համար գործերի անպեստումով բացառապես առաջնային են համարում շնորհը, պնդում են, որ շնորհը միացած է Ավետարանի խոսքին, և դրան հաղորդակցվելով են շնորհներ ստանում:

Ի փարբերություն քահանայության անջնջելի բնույթի մասին հռոմեակաթուղիկ ասարվածաբանության րեսակերի՝ առաքելահասարար մյուս Եկեղեցիներն ընդունում են քահանայական շնորհից զրկվելը: Եկեղեցական հեղինակները, ընդ որս էւ Տայ Եկեղեցու սուրբ հայրեր, վարդապետներ, անդրադառնում են շնորհներից զրկվելու խնդրին: Ս. Գրիգոր Տաթևացին լույսի առջև աչքերը փակած մարդու պարզ օրինակով բացատրում է շնորհներից զրկվելու փասար՝ ուսուցանելով, որ ոչ թե Ասարված է զրկում Իր խնամքից, այլ մարդն է մեղսագործությամբ ընկնում շնորհից, բայց կարող է մեղքերից դառնալով՝ վերստին շնորհների լույսին արժանանալ:

SUMMARY

The research entitled “Defrocking and the Doctrine of Grace According to the Church Law and Patristic Perception” represents canonical argumentations of defrocking, the explanation of that concept, implementation of the concept and practice of defrocking, as well as theological and patristic viewpoints on the Doctrine of Grace. Canons of “Armenian Code of Laws” - collection of Armenian ecclesiastical-legal canons - which refer to the notion of defrocking, define its reasons and circumstances, of defrocking and expelling deacons, priests, bishops from the Church hierarchy.

This research shows the differentiation between the concepts of defrocking and renunciation in Armenian authoritative dictionaries, existence of the practice of laicization in the Catholic and Orthodox Churches, as well as differences on the nature of priesthood between the Catholic and Orthodox Churches’ Traditions. It mentions reasons and judgments why the Orthodox Church deems the doctrine of the Roman Catholic Church on the indelible nature of priesthood totally unacceptable. It gives the definition of the divine grace according to the Armenian authors, representing parallelly the doctrines of grace of the Catholic and Orthodox Churches and highlighting differences and peculiarities of concepts on grace in Western and Eastern theologies. This research reveals the role of free will in the influence of divine grace, on which there are dissimilar explanations in Catholic and Orthodox theological concepts, as well as contradictory approaches especially in protestant theology. This work expresses teachings of Armenian authors on the works of grace, the role of free will, collaboration of divine will and human will, on the divine providence. At the end of the research, there is a reflection on the perception of priestly grace, Church viewpoint on

priesthood, on the fact of being deprived of divine grace in general and priestly grace in particular with quotations of biblical evidences and confirmations by Church authors. It also shows that deprivation of graces is not the consequence of God's negative act towards human beings; rather it is a reality, in which human beings lose grace because of sins. However, it is possible to merit divine graces again by expiation of sins.

РЕЗЮМЕ

Исследование под названием “Лишение сана и учение о благодати по церковному праву и в патристическом восприятии” представляет канонические обоснования лишения сана, дефиницию понятия, определение и применение расстрижения в разных церквях, а также богословские и патристические точки зрения на учение о благодати. Правила, касающиеся извержению из священного сана, приведенные в собрании канонов Армянского церковного права “Книге армянских канонов”, определяют канонические основы и обстоятельства, причины лишения сана дьякона, иерея и епископа, лишения церковной благодати и извержения из священного сана.

В данном исследовании представлены различия в определениях лишения из сана и отказ от священного сана в авторитетных армянских словарях, наличие порядка причисления к мирскому сословию в Католической и Православной церквях, а также разногласия между ними в вопросе о характере иерейства. Выделены те основания и рассуждения, по которым Православная церковь считает совершенно неприемлемым римско-католическое учение о необратимом характере иерейства. Приводится определение божественной благодати авторами Армянской церкви, параллельно представлены учения Католической и Православной церквей о благодати, подчеркиваются различия и особенности ее восприятия в восточном и западном богословии. В исследовании рассматривается роль свободной воли в воздействии божественной благодати, в объяснении которой католическая и православная богословские традиции имеют расхождения. Противоречивый подход к ней особенно заметен в протестантском богословии. Исследование представляет учения авторов Армянской церкви о действии благодати, о роли свободной воли, о божественном предвидении и предопределении. В заключении работы автор обращается к восприятию иерейской благодати, к церковному представлению о сути и характере иерейского служения, вообще к явлению лишения божественных благодатей, в том числе и благодати священничества, опираясь на библейские свидетельства и утверждения церковных авторов. Показано также, что лишение благодатей является не следствием отрицательного отношения Бога к человеку, а следствием утери или лишения человеком благодати из-за своих прегрешений, который вновь может удостоиться божественной благодати через искупление своих грехов.

ՊԱՏԱՆԱԳՐԱՆԱԽԻՐԱԿԱՆ

ՎԵՐԱ ՍԱՀՄԱԿԵԱՆ

ՉՈՐՔ-ՄԱՐԳՈՒԱՆԻ ՈՒԽՏԱՎԱՅՐԵՐԻ ԱՆՈՒԱՆ ԵՒ ԳՏՆՈՒԵԼՈՒ ՎԱՅՐԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

Չորք-Մարգուան¹ բերդաքաղաքը գտնուում է Կիլիկիայի ճկեր գաւառում: Հայաշատ այս վայրի մասին կարելու տեղեկություններ կան Հայր Աւուու Ալիշանի «Միսուան» ստուարահատոր աշխատության մէջ:

Ա. Ալիշանը, ուսումնասիրելով ճամփորդական գրություններ եւ պատմական կարելուրութիւն ներկայացնող փաստաթղթեր, արժէքաւոր տեղեկություններ է հաղորդում գաւառի ամրոցների, բերդերի, բերդաքաղաքների, բնակչութեան թուաքանակի եւ այլ մանրամասների մասին:

Լեւոն Մեծագործ թագաւորի՝ 1216 թ. ապրիլի 23-ին Տարսուում տուած գրաւագրի համաձայն՝ Կիլիկեան Հայաստանի թագաւորը, երկու տարուայ պայմանաժամկետով, ճկեր գաւառը՝ իր տասը բնակավայրերով (տասն տեղիք, զօրս նոցին սարօք՝ եւ ի նմին գաւառի) յանձնում է Հիվանդախնամ ասպետներին՝ դրա դիմաց ստանալով քսան հազար սառակինեան բիւզանդ, որը պէտք է յանձնէր իբրեւ պաշտատական (օժիտ) իր Ռիտայ անունով դստեր ամուսնութեան համար²:

Ա. Ալիշանի բերած տեղեկությունների համաձայն՝ Չորք-Մարգուան տեղանունը Էուկ-մարգեպան ձեւով յիշատակում է վերը նշուած տասը բնակա-

1 Դյորդ-Եղ, Տօրթեղ, Դորտ-Եղ, Ճուկ Մարգպան, Չորք-Մերգմն, Ճուկ Մերգմն. Ճուկ Մարգպան, Չորք-Մարգպա, Չորք-Մարգպան, Չորք-Մարգպանք, Չորք-Մարգուան, Չորք-Մարգուանք, Ումրանիյէ, արեւմտահայերէն՝ Տօրթեղ գիւղաքաղաքը գտնուում է Կիլիկիայում՝ Աղանայ նահանգում, Սեւ լեռների փեշերին, Դելի չայ կոչուող գետի մօտ, Բինարես լեռան ստորոտին: Բնակավայրը թուրքական աղբիւրներում յիշատակում է Դյորթեղ ձեւով՝ քաղաքը չորս մասի բաժանող քառուղին նկատի առնելով: 1910 թ., ի թիւս այլ հայկական բնակավայրերի, Չորք Մարգուանը եւս կրում է անուանական փոփոխութիւն՝ դառնալով Ումրանիյէ: Սակայն, քանի որ Սիրիա նահանգում եւս կար նոյնանուն մի բնակավայր, փոստային գործերում առաջանում էին դժուարություններ: 1912 թ. բնակավայրը վերանուանում է Դեօրթեղ: Ներկայումս գտնում է Թուրքիայի Հանրապետութեան Հայթայ նահանգում:

2 Տե՛ս Վ. Մ. Ալիշան, Միսուան, Համագրութիւն հայկական Կիլիկիոյ եւ Լեւոն Մեծագործ, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1885, էջ 411:

վայրերի շարքում³, ընդ որում, Էուկ-մարգեպան բերդաքաղաքում հայ բնակչության թիվը 150 տուն էր, նրան յարակից Օջաքլուում՝ 150, իսկ Էօզերլիում (Էիւզլեր)՝ 120⁴:

Հայկական այս երեք բնակավայրերը օսմանեան շրջանում մաս են կազմել Ադանայի գաւառի⁵ (սանջաք) Չորք-Մարգուան գաւառակի (կազա), որը աւելի ուշ վերանուանում է նախ Ումրանիյէ, ապա՝ Դէորթեօլ:

Բացի Ալիշանից, այս բնակավայրի վերաբերեալ կարեւոր տեղեկություններ են փոխանցել նաեւ Սմբատ Գունդատաբլը, Վիլլերբանդտ լատին եպիսկոպոսը՝ պատմագրական յուշերի մէջ:

Ինչ վերաբերում է Չորք-Մարգուանի հայկական եկեղեցիներին եւ դրանց կառուցման թուականներին, պատմագրութեան փոխանցած տեղեկությունները բաւական ժլատ են: Աւելին՝ գիտական ուսումնասիրություններ կամ պեղումներ այստեղ երբեւէ չեն իրականացուել:

Հայասկան այս բնակավայրի վերաբերեալ ցայսօր ունենք երկու տպագիր յուշագրութիւն. Մինաս Խապրիկի «Եթէ Չորք-մարգպանը ինծի հետ խօսէր...» (Պէյրութ, 1983 թ.), եւ Մինաս Գոճայեանի «Պատմութիւն Չորք-մարգպանի, (Տօրթեօլ) գիւղաքաղաք մը Կիլիկիոյ մէջ» (Լոս Անճելըս, 2006 թ.) գրքերը: Մնացեալ աղբիւրները թռուցիկ են անդրադառնում Չորք-Մարգուանի եկեղեցիներին՝ հաղորդելով կցկտուր, երբեմն էլ ոչ ճիշտ տեղեկություններ: Դրանցից մէկն օրինակ՝ Ս. Մ. Ծոցիկեանի «Արեւմտահայ աշխարհ» ուսումնասիրութիւնն է: Գրքում հեղինակը գրում է, որ Չորք-Մարգուանը ունեցել է երկու եկեղեցի՝ մէկը Հայաստանեայց Առաքելական, միւսը՝ Աւետարանական⁶:

Ծանօթանալով բնիկ չորք-մարգուանցի, Քելեկեան որբանոցի շէնքերից մէկի յատակագծի հեղինակ Սամուէլ Պոռանեանի շուրջ 500 էջանոց անտիպ յուշագրութեան հետ՝ նկատեցինք, որ մի շարք հարցերում, տպագրուած աղբիւրների հետ համեմատած, կան անհամապատասխանություններ: Սոյն յօդուածի շրջանակում արուած ուսումնասիրութեան արդիւնքում ձեռք բերեցինք եւս մէկ ձեռագիր, որի հեղինակին, ցաւօք, չկարողացանք պարզել:

Մեր ձեռքի տակ են նաեւ 1905-1909 թթ. Ադանայի առաջնորդ Մուշեղ Ծ. վրդ. Սերոբեանի ինքնակենսագրութիւնից մի քանի թուայնացուած էջեր, որոնք եւս անտիպ են:

3 Տե՛ս անդ:

4 Տե՛ս անդ:

5 Ադանայի գաւառներն են՝ Մէրսին, Ջերբէ Բերքէթ, Կոզան, Իչ-իլ: Այս գաւառում եղել է 15 գաւառակ, 21 գիւղախումբ, 1632 գիւղ, 25 եկեղեցի. տե՛ս «Ընդարձակ տարեցոյց Ազգային հիւանդանոցի», Կ. Պոլիս, 1901, էջ 366:

6 Տե՛ս Ս. Մ. Ծոցիկեան, Արեւմտահայ աշխարհ, Նիւ Եորք, 1947, էջ 737-738:

Վստահ ենք, որ ձեռագիր մատենաներում նույնպես ներկայացված պետք է լինեն սրբավայրերի մասին հետաքրքիր յիշատակումներ, որոնք երբեմն երեւան գալով՝ նոր լոյս կսփռեն տարածաշրջանի հոգեւոր կեանքի եւ եկեղեցաշինութեան վրայ:

Աւելի քան համոզուած ենք, որ հայաբնակ այս վայրերի գիտական ուսումնասիրություններն ու պեղումները երեւան պետք է հանեն պատմագրութեան համար կարեւոր ու բացառիկ տեղեկություններ, քանի որ, ինչպես վկայում են այստեղ ապրած հայերը, այս վայրերում հայկական անցեալի հետքերը ամէնուր են: Այս առիթով Սամուէլ Պոռանեան յուշագիրը գրում է. «Այստեղ հայոց պատմութեան հետքերը սպասում են իրենց լուսաբանմանը: Նման ենթադրութեան ենք հակուել Զաբէլ թագուիտ պարտեզում, որը ներկայումս ծառայում է իբրեւ թուրքական գերեզմանատուն, թաղման արարողութեան ընթացքում երեւան ելած երկու սափոր արծաթ դրամների պարագայի հիման վրա: Առաջինը Լեւոն Բ.-ի, իսկ երկրորդը՝ Հեթում Ա.-ի արծաթ դրամներով լեցուն է»⁷: Իսկ Թեոդիկի փոխանցած տեղեկությունների համաձայն՝ 1873 թ. մի քուրդ բոլորովին պատահաբար գտնում է նաեւ Լեւոն Ե. թագաւորի սուրը⁸:

Յայտնի է, որ Օսմանեան տիրապետութեան շրջանում եկեղեցիների կառուցման համար հարկաւոր էր ստանալ թոյլտւութիւն՝ ֆերման (հրովարտակ)⁹: Չորք-Մարգուանում կառուցուած եկեղեցու՝ Ս. Աստուածածնի վերաբերեալ Մինաս Գոճայեանը գրում է, որ այն ունեցել է մեծ գմբէթ, եւ հաւելում՝ Դէօթեօլի երեւելիները մեծ ջանքեր են թափել հրովարտակ ստանալու եւ գմբէթարդ եկեղեցի կառուցելու համար¹⁰: Միւս աղբիւրները, որոնք գրի են առնուել աւելի վաղ, Ս. Աստուածածին եկեղեցու վերաբերեալ նման տեղեկություններ չեն հաղորդում:

Հեղինակի ներկայացրած մանրամասնությունները մեզ ստիպեցին ուշադրութիւն դարձնել վերոնշեալ եկեղեցու կառուցման համար արձակուած հրովարտակին՝ գտնելու այլ տեղեկություններ եւս:

Իբրեւ կանոն, հրովարտակի օրինակներից մէկը պահուում էր այն անձի մօտ, ում տրւում էր, իսկ միւսը՝ պետական պահոցում: Նման փաստաթղթեր

7 Տե՛ս **Սամուէլ Պոռանեան**, Յուշագրութիւն Ճուկ Մարգեպանի, Լենինական, 1965, անտիպ, էջ 144:

8 Տե՛ս **Թեոդիկ**, Ամենուն Տաբեցոյցը, Կ. Պոլիս, 1905, էջ 49:

9 Ըստ Կ. Պոլսոյ հայոց պատրիարքարանի կողմից Թուրքիայի արդարադատութեան եւ դաւանանքների նախարարութեանը ներկայացուած հայկական եկեղեցիների եւ վանքերի ցուցակներում ու թաքրիքներում (ծանուցագիր) արուած նշումների՝ Օսմանեան կայսրութեան եկեղեցիները բաժանուել են երկու մասի՝ ֆերմանով հաստատուած եւ առանց ֆերմանի: Ցուցակների մասին մանրամասն տե՛ս «Էջմիածին» ամսագրի 1965-66 թթ. համարներում՝ Ա. Սաֆրաստեանի յօդուածներում:

10 Տե՛ս **Մինաս Գոճայեան**, Պատմութիւն Չորք-Մարգպանի, (Տօթթ-Եոլ) գիւղաքաղաք մը Կիլիկիոյ մէջ, Լոս Անճելըս, 2006, էջ 143:

ներկայումս պահում են Վարչապետության Օսմանեան եւ Հանրապետական արխիւներում (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi): Ոչ քրիստոնեայ բնակչութեանը վերաբերող եկեղեցական որոշումներ եւ կարելի տեղեկութիւններ են ամփոփուած նաեւ եկեղեցական մատեաններում (kilise defterleri), որոնցում վկայութիւններ կան սրբավայրերի կառուցման եւ վերանորոգման, դրանց առընթեր դպրոցների փակման կամ բացման, հոգեւորականների նշանակման, եկեղեցական հարկերի, տուրքերի վերաբերեալ: Նման հրովարտակների օրինակներ պահում են նաեւ Երեւանի Մաշտոցի անուան Մատենադարանում, սակայն այստեղ եւս Չորք-Մարգուանի վերաբերեալ գրութիւններ չկան:

Վերը նշուած միւս պահոցները փակ են հայ ուսումնասիրողների առջեւ, հետեւաբար՝ առայժմ անմատչելի:

Առաջնորդուելով բազմավաստակ Ա. Սաֆրաստեանի՝ «Էջմիածին» ամսագրում տպագրած եկեղեցիների, վանքերի թեզքերէների (պաշտօնական գրութիւն) եւ ցուցակների մասին յօդուածով՝ փորձեցինք գտնել օգտագործուած օսմաներէն փաստաթղթերի բնօրինակները: Հեղինակը դրանց գտնուելու վայրի մասին հաղորդում է հետեւեալը. «Այդ ցուցակները եւ թաքրիրները¹¹ պահում են Երեւանի Հանրային գրադարանի թուրքերէն գրքերի շարքում՝ 1-47 համարների ներքոյ»¹²: Հաւանաբար այն ժամանակ, երբ Ա. Սաֆրաստեանը աշխատել է այս ցուցակների վրայ, դրանք պահուել են Հանրային գրադարանում, իսկ աւելի ուշ՝ տեղափոխուել, սակայն թէ ուր՝ չկարողացանք գտնել: Դրանք չկային ո՛չ Հայաստանի Ազգային գրադարանում, ո՛չ Մատենադարանում, ո՛չ էլ Ազգային արխիւում:

Մնում է գոհանալ այն իրողութեամբ, որ գոնէ տպագրուել եւ պահպանուել են նշուած փաստաթղթերի թարգմանութիւնները:

Ըստ այս փաստաթղթերի՝ Կ. Պոլսի պատրիարքարանը եկեղեցիների ու վանքերի մասին տեղեկութիւնները ստացել է նահանգների եւ քաղաքների հայոց առաջնորդներից: Այս հանգամանքը հաշուի առնելով՝ Ա. Սաֆրաստեանը համարում է, որ վանքերի եւ եկեղեցիների ցուցակները, դրանցում տեղ գտած տեղեկութիւնները ունեն պատմական ճշտութիւն՝ մասնաւորաբար կառուցման թուականների առումով¹³:

Սակայն, տուեալ վայրերում ապրած հայերի յուշագրութիւնների տեղեկութիւնները, հայ ուսումնասիրողների կազմած՝ եկեղեցիների մասին ցու-

11 شكري، Բարձրագոյն Դեանը ուղղուած պաշտօնական գրութիւն:

12 «Էջմիածին» ամսագիր, 1965, Ա., էջ 40:

13 Անդ, էջ 41:

ցակները, այդ փաստաթղթերում ներառում և գրությունները յաճախ միմեանց չեն համապատասխանում¹⁴:

1995 համարը կրող՝ հիշրայի 1330 թ. փետրուարի 16-ին կազմում եկեղեցիների ցուցակի համաձայն՝ Ումրանիյե¹⁵ վարչական շրջանի Չորք-Մարգուան գիւղաքաղաքում եղել է չորս եկեղեցի:

1. Աղանայի նահանգի Ումրանիյե գաւառակի Էօզերլի գիւղում Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցի՝ կառուցում հիշրայի 1294 թ. (1877-1878):

2. Աղանայի նահանգի Ումրանիյե գաւառակի Չոքմերգէն գիւղում Ս. Աստուածածին եկեղեցի՝ կառուցում հիշրայի 1267 թ. (1851-1852):

3. Աղանայի նահանգի Ումրանիյե գաւառակի Չոքմերգէն գիւղում Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցի՝ կառուցում հիշրայի 1274 թ. (1858):

4. Աղանայի նահանգի Ումրանիյե գաւառակի Օջաքլու գիւղում Ս. Աստուածածին եկեղեցի՝ գոյություն ունի հնուց¹⁶:

Եկեղեցիների թուաքանակի վերաբերեալ Մինաս Գոճայեանը նոյնպէս գրում է, որ Չորք-Մարգուանը ունեցել է երեք եկեղեցի, որոնցից առաջինը եւ հնագոյնը գերեզմանատանը կառուցում Ս. Մինաս եկեղեցին է, յաջորդը՝ Ս. Աստուածածինը, երրորդը՝ Ս. Խաչ եկեղեցին¹⁷: Բացի այդ, հեղինակը նշում է, որ Օջաքլու գիւղը եւս ունեցել է իր եկեղեցիները, որոնք, սակայն, քանդուել են 1895 թ. համիդեան կոտորածների ընթացքում¹⁸:

Իր հերթին Սամուէլ Պոռանեանը Չորք-Մարգուանում յիշատակում է Ս. Աստուածածին եւ Ս. Փրկիչ կամ Վերին ու Վարին կոչուող եկեղեցիները¹⁹,

14 Հ. Հ. Ոսկեանի «Կիլիկիայի վանքերը» աշխատության մէջ որեւէ խօսք չկայ Աղանայի եկեղեցիների վերաբերեալ: Մաղաքիա Օրմանեանը «Հայոց եկեղեցին եւ իր պատմությունը, վարդապետությունը, վարչությունը» (Կ. Պոլիս, 1912) գրքում անդրադառնալով Կիլիկիայի աթոռին եւ ներկայացնելով Աղանայի արքեպիսկոպոսական վիճակը՝ գրում է, որ այն (Աղանայ) ընդգրկում է Աղանայ, Մերսին եւ Իշիլի գաւառները (թաղ՝ 16, եկեղեցի՝ 12, հայ՝ 30 000, կաթոլիկ՝ 1000, բողոքական՝ 200). տե՛ս էջ 207: Կ. Պոլսի պատրիարքարանի կազմած ցուցակներում վերը նշում երեք գաւառի եկեղեցիների թիւը հասնում է տասի: Ըստ «Ազգային տարեցոյցի»՝ 1901 թ. դրությամբ Աղանայի եւ Բերքթա գաւառի եկեղեցիների թիւը հասնում է 23-ի (տե՛ս «Ընդարձակ տարեցոյց Ազգային հիւանդանոցի», 1901, էջ 410), իսկ ըստ Կ. Պոլսի պատրիարքարանի ցուցակների՝ նշում գաւառների եկեղեցիների թիւը հասնում է 25-ի, որից 21-ը՝ առանց ֆերմանի, իսկ 4-ը՝ ֆերմանով հաստատուած. տե՛ս «Էջմիածին» ամսագրի նշում յօդուածները:

15 Փաստաթղթերում նշում է Ումրանիյե գաւառակ, քանի որ այդ ժամանակ արդէն Չորք-Մարգուանը հակահայկական նկատառումներով անուանափոխուել էր:

16 Մինաս Խապրիկը, ով բնիկ Օջաքլուից էր, գրում է, որ այս գիւղի միակ դժբախտությունը եկեղեցի չունենայն էր: Նորակառոյց եկեղեցին անաւարտ է մնացել, քանի որ վեճ է ծագել Պոյաճեան եւ Կէօքեան գերդաստանների միջեւ: Եկեղեցական ձեւերը բաց չթողնելու համար կառուցում է փայտե սիւններով եւ ձեղուններով տնակ. տե՛ս **Մինաս Խապրիկ**, Եթէ Չորք-մարգպանը ինձի հետ խօսէր..., Պէյրուք, 1983, էջ 50:

17 Տե՛ս **Մինաս Գոճայեան**, նշ. աշխ., էջ 142-143:

18 Անդ:

19 Տե՛ս **Սամուէլ Պոռանեան**, նշ. աշխ., էջ 146:

հաւելում նաեւ գերեզմանատանը կառուցուած՝ Ճուկ Մարգարեպանի²⁰ հնագոյն սրբավայր Ս. Սարգիս վանքի մասին²¹:

Մինաս Խապրիկը, նկարագրելով գիւղի սրբավայրերը, անդրադառնում է Ս. Աստուածածին եկեղեցուն, ինչպէս նաեւ Չորք-Մարգարանից մէկ կիլոմետր հեռու՝ Ամանոս լեռան ստորոտում գտնուող Խարնուպլու վանքի մասին, որտեղ աւանդութեան համաձայն՝ բնակուել է Ս. Սարգիսը²², ապա յաւելում, որ Օջաբլուի հայերը, սովորութեան համաձայն, գալիս էին Խարնուպլուի ուխտավայր եւ դիմում Ս. Մինասի բարեխօսութեանը²³:

Ընդհանրապէս Ադանայի շրջանում խարնուպ²⁴ ծառատեսակը բաւական տարածուած է եղել: Դրանցով պատուած բլուրները յիշատակում են հայերէն եղջերնուտ, իսկ թուրքերէն խարնուպլու (harnaplu) անուամբ: Ուստի, Եղջերնուտ կոչուած վայրով դժուար է յստակեցնել, թէ այս կամ այն բլրի վրայ յիշատակուող սրբավայրը որտեղ է գտնուում:

Այսպիսով՝ ակնյայտ է, որ աղբիւրներն ունեն թերութիւններ՝ մասնաւորաբար եկեղեցիների կամ ուխտավայրերի անուան եւ գտնուելու վայրերի առումով: Ս. Աստուածածին անուամբ եկեղեցին յիշատակում է Կ. Պոլսի պատրիարքարանի կազմած ցուցակներում եւ միւս երկու աղբիւրներում: Գերեզմանատանը կառուցուած մատուռի մասին եւս տեղեկութիւններ կան՝ Ս. Մինաս եւ Ս. Սարգիս²⁵ անուններով: Երկրորդ եկեղեցին, ըստ ցուցակների, կրում է Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ անունը, միւս երեք աղբիւրներում յիշատակում է Ս. Խաչ եւ Ս. Փրկիչ անուններով:

Բացի պատրիարքարանի ցուցակներից՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ անուամբ եկեղեցու մասին յիշատակութեան հանդիպում ենք Մարտիրոս Տէր-Ստեփանեանի՝ 1945 թ. գրած բանաստեղծութիւններից մէկում, որի վերջին տողերում հեղինակը գրում է.

*Այո՛, մոռնալ սկսայ Ամանոսիդ շուքն հեշտին,
Կաթոտ Կապոյտն Բաօսին, եղջերէնին Մուրք Սարգսին,
Ու սիրելի դէմքերն ալ, որ հիմա հոն կը մըշին:*

20 Ս. Պոռանեանը քաղաքն անուանում է Ճուկ Մարգուան: Յղումներ անելիս նպատակայարմար գտանք գործածել հեղինակին հոգեհարազատ ձեւը:

21 Տե՛ս Սամուէլ Պոռանեան, նշ. աշխ., էջ 144-146, 235:

22 Տե՛ս Մինաս Խապրիկ, նշ. աշխ., էջ 11:

23 Տե՛ս անդ, էջ 56:

24 Խօսքը եղջերէնի կամ եղջիրենի ծառի մասին է. թուրքերէնում harnaplu կամ keçi boynuzu: Այս ծառերով շրջապատուած վայրերը տեղացի թուրքերը անուանում են խարնուպլու, իսկ հայերը՝ եղջերնուտ:

25 Տե՛ս Սամուէլ Պոռանեան, նշ. աշխ., էջ 235:

*Բայց եւ մոռնալ չեմ կրնար քեզմէ ընդմիշտ երեք բան...
Եկեղեցւոյն մեր խոնարհ Լուսաւորիչն մօրուագեղ,
Նշանածս օրրոցի, եւ մեր տունին ճամբան նեղ*²⁶...

Եթէ չլինէր այս բանաստեղծութիւնը, հեշտութեամբ կարելի էր ենթադրել, թէ պատրիարքարանի ցուցակներում Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցու յիշատակումը սխալմունքի արդիւնք է: Սակայն, կարծում ենք, չորք-մարգուանցի բանաստեղծի այս տողերը ծննդավայրի մասին պատմող բացառիկ յուշագրական շարադրանք պէտք է համարել:

Ինչ վերաբերում է պատրիարքարանի կազմած ցուցակներին, ապա դրանք յոյժ կարեւորութիւն ներկայացնելու հետ մէկտեղ ունեն նաեւ թերութիւններ, քանի որ, ինչպէս երեւում է նրանցում արուած նշումներից, մի ամբողջ շրջանի եկեղեցիների ցուցակագրումը տեսել է ընդամենը մէկ օր (սիւնակում սեւագրութեան եւ մաքրագրութեան թուականները նոյն օրն են նշուած): Յուցակներում ուխտատեղիների մասին որեւէ գրառում չկայ: Դուրս են մնացել մատուցները եւ փոքրիկ սրբատեղիները, բաց են թողնուած գրանցման ընթացքում աւերակ վանքերը, խոնարհուած եկեղեցիները, որոնք այդ ժամանակ արդէն ծառայում էին իբրեւ ուխտատեղի: Ներառուած չեն նաեւ համիդեան հրամաններով քանդուած եկեղեցիները, անուանափոխուած կամ թուրքացուած սրբավայրերը: Ինչպէս օրինակ՝ Քարաքիլիսայ (նշանակում է սեւ եկեղեցի) անուամբ սրբավայրը, որը գտնուում է Չորք-Մարգուանից երկու ժամ հեռավորութեան վրայ՝ Քարավանքի թուրքաբնակ գիւղի մօտ²⁷:

Այսպիսով, ցուցակները կազմուած լինելով Արդարադատութեան եւ դաւանանքների նախարարութեան պահանջով՝ չեն բովանդակում եկեղեցիների, վանքերի, սրբավայրերի եւ ուխտատեղիների քանակի վերաբերեալ ճշգրիտ տեղեկութիւններ: Դրանց հիմնական նպատակը ցեղասպանութեան համար տարուող նախապատրաստական աշխատանքներն են եղել, հետեւաբար ցուցակների մէջ ներառուել են բացառապէս գործող, նիւթական արժէք ներառող եկեղեցիները:

Ս. Աստուածածին (Չորք-Մարգուանի Վերի թաղ). Չորք-Մարգուանի յայտնի սրբավայրն է Ս. Աստուածածինը: Այս անուամբ կայ երկու եկեղեցի: Առաջինը՝ Ումրանիյէ գաւառակի Էօգերլի գիւղում, երկրորդը՝ Չորք-Մարգուանի Վերի թաղում: Էօգերլիում գտնուող եկեղեցու կառուցման թուականը պատրիարքարանի ցուցակներում նշուած չէ: Յուցակներից քա-

26 **Թորոս Թորանեան**, Չորք մարգպանցի հայ գիրի եւ մամուլի դէմքեր, Պէյրութ, 1987, էջ 100:

27 Տէն Սամուէլ Պոռանեան, նշ. աշխ., էջ 21:

ղուած տեղեկութեան համաձայն՝ գիտենք միայն, որ հին կառոյց է²⁸, ենթադրում ենք նաեւ, որ կոտորածներից առաջ եղել է կանգուն եւ գործող եկեղեցի:

Եկեղեցին եռախորան է, կոչում է նաեւ վերի եկեղեցի²⁹: Կառուցուել է հիշրայի 1267 թ. (1851-1852)³⁰:

Ս. Աստուածածին եկեղեցու կառուցումը կապուած է ԺԹ. դարի պատմական իրադարձութիւնների հետ, երբ Չորք-Մարգուանի աւագանին տեսնում է, որ ժողովուրդը գնալով բազմանում է, եւ կարիք է առաջանում կառուցելու նոր ու ընդարձակ մի ուխտատեղի³¹:

Օսմանեան կառավարութեան հետ առաջացած դժուարութիւնները յաղթահարելով՝ կառուցում է Ս. Աստուածածինը, որի գմբէթները բաւական բարձր էին եւ տեսանելի անգամ շատ հեռուից: Մեծութեան պատճառով հարեան թուրքերը եկեղեցին կոչել են Բեօյիք քիլիսէ (Մեծ եկեղեցի)³²:

Ս. Աստուածածինը քարաշէն է: Գմբէթը զարդարուած է վեցթեւեան խաչով, որի ներսի կողմում Արարչի իւղաներկ նկարն է, իսկ գմբէթից փոքր-ինչ վար՝ չորս սիւների կամարների վրայ, նկարուած են չորս Աւետարանիչները, Ոսկուայի պահն ու Գեթսեմանի պարտէզում Քրիստոսին ձերբակալելու տեսարանները³³:

Խորանի մէջտեղում նկարուած են վերջին դատաստանի մասին զգուշացնող երկու հրեշտակ: Պատերն ու ձեղունը ծածկուած են բուսական նախշերով: Սրբազան աւագանը զարդարում է Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի խոշոր կտաւը, որը ինչպէս եւ եկեղեցու միւս բոլոր կտաւները, արուած է իւղաներկով³⁴:

Եկեղեցին կառուցուել է Տէր Մինասի օրոք՝ Արթին Քեհեայի, Հաճի Գէիւք Պալեանի, Սարգիս Գարավարդանեայի, Գարա-Սարգիս Գոճայեանի, Սարգիս Խըտըրեանի եւ ուրիշների անխոնջ նուիրումի շնորհիւ: Կառուցող վարպետներից յայտնի է Ռուբինեան Պարսամ ուստան³⁵:

Մասնակի նորոգութիւնները յաճախ իրականացում են առանձին անձանց կողմից, ովքեր այս կամ այն հիւանդութիւնից ազատուելու համար ուխտ են անում վերակառուցել սրբավայրը, նկար, խնկաման նուիրել: Երբեմն էլ

28 Տե՛ս «Էջմիածին», 1965, Ա., էջ 61:

29 Տե՛ս Սամուէլ Պողոսեան, նշ. աշխ., էջ 145:

30 Տե՛ս «Էջմիածին» 1965, Ա., էջ 61:

31 Տե՛ս Մինաս Գոճայեան, նշ. աշխ., էջ 142:

32 Տե՛ս անդ:

33 Անդ:

34 Տե՛ս անդ:

35 Անդ:

արդիկ, տեսած երագին հաւատալով, որեւէ նուիրատւութիւն են կատարում, մասնակցում եկեղեցու համար նախաձեռնած բարեկարգութեանը³⁶:

Ս. Աստուածածին եկեղեցու բակում կա երեք այլ շինութիւն եւս. դպրոց՝ կառուցուած Միացեալ ընկերութեան կողմից, մանկապարտեզ, որ կառուցուել էր ԺԹ. դարի առաջին կեսին, թաղական ու հոգաբարձուական մարմինների ժողովների համար նախատեսուած՝ երեք սենեակից բաղկացած շէնքը առաջնորդարանի, որի պաշտօնեաների իրաւասութիւնն է Չորք-Մարգուանի հայ բնակչութեան ներքին դատերը եւ վեճերը լուծել, ղեկավարել դպրոցական եւ եկեղեցական կեանքը³⁷:

Եկեղեցուց դէպի քաղաքի արեւելեան մաս, որը վերջանում է դաշտի մէջ³⁸, գտնւում է տեղի միակ արդիական կառուցուած շէնքը՝ երկյարկանի Քելեկեան որբանոցը:

Ինչպէս վերը տեսանք արդէն, Ս. Աստուածածին անունով եկեղեցի է գոյութիւն ունեցել նաեւ քաղաքին մօտակայ Էօզերլի գիւղում: Պատրիարքարանի ցուցակներից քաղում տեղեկութեան համաձայն՝ գիտենք միայն, որ հին կառոյց է³⁹, ենթադրում ենք նաեւ՝ 1895-ի համիդեան կոտորածներից առաջ եղել է կանգուն եւ գործող եկեղեցի:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ (կամ Ս. Փրկիչ). Չորք-Մարգուան գաւառակում Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ անունաբեր կրկու եկեղեցի կայ: Առաջինը կառուցուել է Չորք-Մարգուան քաղաքում հիշրայի 1274 թ. (1857-1858), երկրորդը՝ Էօզերլիում, հիշրայի 1294 թ. (1877-1878)⁴⁰: Էօզերլիի եկեղեցուն կից գործել է նաեւ Ս. Փրկիչ անունաբեր դպրոց⁴¹:

Թէպէտեւ Պատրիարքարանի կազմած ցուցակներում Չորք-Մարգուանի երկրորդ եկեղեցին կրում է Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ անունը, յուշագիրների մօտ յիշատակւում է Ս. Խաչ կամ Ս. Փրկիչ անունով:

36 «Նիկ Մարգուան» վերնագրուած ձեռագիր, Քըրքխան, 1934, էջ 123, հեղինակը՝ անյայտ: Հետաքրքիր աշխատութիւն լինելով հանդերձ՝ չափազանց դժուարընթեռնելի է եւ կարիք ունի մանրակրկիտ ուսումնասիրութեան: Այս գրքոյկից որոշ էջեր թուայնացուած մեզ է փոխանցել Սիրանոյշ Մինասեանը, որին եւ յայտնում ենք մեր խորին շնորհակալութիւնը:

37 Ինչպէս տեսնում ենք դատավարութիւնների ընթացակարգի մասին Մինաս Խաչարիկի նկարագրութիւններից, Չորք Մարգուանը եղել է բաւականաչափ անկախ թուրքական իշխանութիւններից: Բացի ծանր ոճրագործութիւններից, մնացած բոլոր վեճերն ու տարակարծութիւնները լուծուել են տեղում՝ թաղային խորհրդի կողմից՝ առանց թուրքական իշխանութեան միջամտութեան. տե՛ս **Մինաս Խաչարիկ**, նշ. աշխ., էջ 34, 44:

38 Միջերկրական ծովից մինչեւ Ամանոսեան լեռների ստորոտ ձգուող այս դաշտը Չորք Մարգուանը բաժանում է Էօզերլի եւ Ղարաքիլիսայ գիւղերից:

39 Տե՛ս «Էջմիածին», 1965, Ա., էջ 61:

40 Անդ:

41 Տե՛ս **Osman Koker**, 100 yıl önce Türkiyede Ermeniler, Birzamanlar yayıncılık, İstanbul, 2005, էջ 243:

Կարծում ենք՝ եկեղեցին տեղացիները այնուամենայնիւ կոչել են Ս. Փրկիչ: Ըստ գրաւոր աղբիւրների՝ ծխատէր հոգեւորականները եւս բաշխուած են ըստ Ս. Աստուածածին եւ Ս. Փրկիչ եկեղեցիների⁴²:

Վերի եւ վարի թաղի եկեղեցիների անուան հարցում մէկ կարեւոր պարզաբանում ստանում ենք Աղանայի հայոց առաջնորդ Մուշեղ Ժ. վրդ. Սերոբեանի (1905-1909) ինքնակենսագրութիւնից⁴³: Մուշեղ վարդապետը, Չորք-Մարգուան կատարած իր այցելութեան առթիւ, ներկայ լինելով եկեղեցական ընտրութիւններին՝ երկու եկեղեցիները անուանում է Ս. Աստուածածին եւ Ս. Փրկիչ⁴⁴:

Այս տեղեկութիւնները կասկած չեն թողնում, որ Վարի թաղի եկեղեցին տեղացիներին ծանօթ է եղել Ս. Փրկիչ անուամբ:

Ս. Մինաս եւ Ս. Սարգիս. Այս մատուռի անուան եւ նրա գտնուելու վայրի վերաբերեալ կան հակասական տեղեկութիւններ: Գոճայեանը նշում է, որ մատուռն առանձնանում է բակի խարնուպ կոչուած ծառով: Մինաս Խապրիկը յիշատակում է Խարնուպլի ուխտավայրը՝ մատնանշելով նրա պահապան Ս. Մինասի անունը: Նոյն հեղինակը մէկ այլ հատուածում յիշատակում է Խարնուպլի կոչուած մի ուխտավայր, որտեղ ապրել է Ս. Սարգիսը⁴⁵:

Գերեզմանատանը կառուցուած մատուռի մասին Ս. Պռնանեանը գրում է. «Ս. Սարգիս եկեղեցին քաղաքի ամենահին կրօնական հաստատութիւնը լինելով՝ ձեռք է բերել ուխտատեղիի բնոյթ: Քաղաքացիները տօնական օրերին, խումն բազմութեամբ յաճախում են այս ուխտատեղին, մորթում մատաղներու կազմակերպում խրախճանք: Մեծ բազմութիւն է հաւաքում յատկապէս Տեառնընդառաջի տօնին»⁴⁶:

Մենք աւելի հակում ենք կարծելու՝ երրորդ եկեղեցին, որը գտնուել է գերեզմանատանը, կրել է Ս. Սարգիս անունը՝ յղում կատարելով այն մէջբերմանը, որ Չորք-Մարգուանի պահապան սուրբը եղել է Ս. Սարգիսը: Հակում ենք կարծելու նաեւ, որ Գոճայեանի նշած Ս. Մինաս մատուռը գտնուել է Օջաբլում, քանի որ Մինաս Խապրիկը վկայում է, որ Խարնուպլի կոչուածուխ-

42 Տե՛ս Մամուլ Պռնանեան, նշ. աշխ., էջ 147. Մինաս Գոճայեան, նշ. աշխ., էջ 147:

43 Տե՛ս Մուշեղ Սերոբեան, Ինքնակենսագրութիւն (անտիպ), տետրակ Բ., էջ 313: Այս տետրակից մի քանի թուայնացուած էջ մեզ է տրամադրել «Օսմանեան հայերու բնաշխարհը վերականգնելու ծրագիր» իրականացնող «Յուշամատեն» կայքի պատասխանատու խմբագիր Վահէ Թաշճեանը, ում յայտնում ենք մեր խորին երախտագիտութիւնը:

44 Անդ:

45 Տե՛ս Մինաս Խապրիկ, էջ 11, 56:

46 Տե՛ս Մամուլ Պռնանեան, նշ. աշխ., էջ 129, 146:

տավայրում երիտասարդները ծառից կախում էին թաշկինակներ՝ Ս. Մինասի բարեխօսութեամբ երազանքները ի կատար ածուելու հաւատքով⁴⁷:

Աւետարանական ժողովարան. Չորք-Մարգուանի հայութեան՝ Հայ Եկեղեցու եւ ազգային ասանդութիւնների հանդէպ ունեցած նախանձախնդրութեան մասին վկայող փաստ կարելի է համարել յարանուանական եկեղեցիների հանդէպ ցուցաբերուող վերաբերմունքը. հայ կաթողիկ համայնք գոյութիւն չունի առ հասարակ:

Ինչ վերաբերում է ավետարանականներին, համայնքը հաւաքում էր չորք-մարգուանցի Դելի Գէորգեան Խաչերի բնակարանում: Աւելի ուշ, դաւանափոխ Նազարէթ Մագասճեանը սեփական պարտեզում բացում է երկրորդ ժողովարանը: Առաջին հարկը կառուցում է, սակայն խիստ բողոքի պատճառով կառավարութիւնը դադարեցնում է շինարարական աշխատանքները: Վերջապէս, պատուելի Սարգիս Թորեանի միջամտութեամբ եւ ջանքերով աւարտում են ժողովարանի շինարարական աշխատանքները⁴⁸:

Այս ժողովարանը գտնուում է Չորք-Մարգուանի Վերի թաղում⁴⁹: Աւետարանական համայնքի երկրորդ ժողովարանը գտնուել է Էօզերլիում:

Ս. Գէորգ ուխտավայր. Չորք-մարգուանցիների յաջորդ սրբավայրը Ս. Գէորգն է, որը գտնուում է Եղջերնուտ կոչուող լանջի վրայ՝ քաղաքի հիւսիսային մասում: Այն չորս պատերն ու խորանը տակաւին կանգուն եկեղեցի է: Մեծ մայրերը պատմում են, որ եթէ անհրաժեշտ է լինում, Ս. Գէորգն իր առասպելական ու հրաշագործ նիզակով այս եղջիւրները նետի է վերածում ու տեղում գտնում Պերեքէթ լեռան ասպակներին⁵⁰:

Ս. Սարգիսի Քար. Հինաւորց Ս. Սարգիս կրօնական հաստատութիւնից բացի, Չորք-Մարգուանում պայտի ձեւ ունեցող մի ժայռաքար կայ, որի մասին բերնէբերան փոխանցուած ասանդոյթը այս կերպ է հասել մեզ. Բիզանդական կայսրից փախուստի է դիմում Ս. Սարգիսը՝ ձիւ վրայ տանելով նաեւ իր Մարտիրոս որդուն, կամ մէկ այլ ասանդութեան համաձայն՝ կայսեր դստերը, ով փրկել էր իրեն մահից⁵¹: Փախուստի ճանապարհը անցնելիս է եղել Չորք-Մարգուան բերդաքաղաքով, իսկ Ս. Սարգիս սպիտակ ձիւ պայտը սրընթաց արշաւի ժամանակ հետք է թողել մի սեւ քարի վրայ:

Տեղացիները, հարեւան բնակավայրերի երիտասարդները, հաւատալով քարի մէջ ջուր լցնելու, խմելու եւ առողջանալու հրաշագործութեանը, մեծ

47 Տե՛ս անդ, էջ 56:

48 Տե՛ս Սամուէլ Պոռանեան, նշ. աշխ., էջ 155:

49 Տե՛ս Մինաս Խապրիկ, նշ. աշխ., էջ 28:

50 Տե՛ս Մինաս Գոճայեան, նշ. աշխ., էջ 37:

51 Անդ:

բազմութեամբ գալիս են Կոյր Զրադաց կոչուած բլրի, ծեր եղջերէնու տակ գտնուող Ս. Սարգսի քարին ուխտի: Մեծ բազմութիւն է հաւաքուում յատկապէս սրբի տօնին: Ընդունուած սովորոյթի համաձայն՝ այդ օրը մատաղ են անում, աքլորի կամ ոչխարի մտով եփած նոխսուտլու պուլղուր փիլաւ (սիսեռով ձաւարի փլաւ) պատրաստում⁵²:

Յիշատակենք Ս. Սարգսի Քարի գործած հրաշքներից մէկը՝ ըստ Մինաս Գոճայեան յուշագրի. Երկու թուրք զինուոր գիշերը սրբավայրի մօտով անցնելիս նկատում են դրա մօտակայքում աճած հսկայական մրտէնին՝ վրան կապկպած կերպասի զանազան կտորներ: Զինուորները կռահելով, որ քրիստոնէական սրբավայրի մօտով են անցնում՝ որոշում են պղծել այն: Մէկը իջնում է փոսը ու աղտոտում այնտեղ, սակայն նոյն վայրկեանին իսկ անշարժանում, քարանում է: Միւս զինուորը ձիավարում է զօրանոց ու օգնութիւն կանչում: Այստեղ եկած հրամանատարը կարգադրում է անմիջապէս մաքրել փոսը, ապա ջուր լցնել ու երեք անգամ խմեցնել զինուորին: Ականատեսները պատմում են, որ հրամանատարի պահանջը կատարելուց յետոյ Ս. Սարգսից զարնուած զինուորը բուժում է:

Ասար Դեղէի սրբավայրը. Եղջերնուտ կոչուած բլրի հարաւային կողմում է գտնուում մէկ այլ սրբավայր, որին թէ՛ հայերը եւ թէ՛ թուրքերը վերաբերում են ակնածանքով⁵³: Ասար Դեղէի սրբավայրը եւս փլատակ եկեղեցի է, որի ներսում կայ մի ակ: Տեղացիները հաւատում են, որ երաշտի ժամանակ աղօթքներով նետած քարերը կարող են անձրեւ բերել⁵⁴:

Քիլիսեջիք (Քարաքիլիսայ). Քաղաքի հարաւարեւելեան կողմում՝ երկու ժամ հեռավորութեան վրայ գտնուում է Քիլիսեջիք կամ Քարաքիլիսայ կոչուող վանքի աւերակը, որի շուրջը աւերուած բնակավայրի մնացորդները դեռեւս տեսանելի են⁵⁵: Այս սրբավայրին առընթեր գտնուում է Քարավանքը անուամբ թուրքական գիւղը: Այլ տեղեկութիւն այս սրբավայրի մասին մեզ չի հասել:

52 Տե՛ս անդ:

53 Անդ:

54 Տե՛ս Անդ:

55 Տե՛ս Սամուէլ Պոռանեան, նշ. աշխ., էջ 21:

SUMMARY

The province Chker is one of the settlements in Cilician Armenia where there are a lot of churches. Chork-Marzvan being one of the provinces populated with Armenians, had numerous churches and monasteries, which have never been as a subject of research. In the XIX century many of these sanctuaries were in ruins, and became pilgrimages. The aim of this article is to gather up Chork-Marzvan pilgrimages and make the number and names of the churches more precise. On the basis of three unprinted sources as well as many other printed sources and memoirs referring to Chork-Marzvan.

РЕЗЮМЕ

Провинция «Чкэр» - богатое церквями селение, находящееся на территории Киликийской Армении. Один из районов провинции, «Чорк-Марзван», имеющий густое армянское население, известен своими многочисленными церквями и монастырями, которые никогда не становились предметом изучения. В 19 веке большая часть этих святынь уже стала руинами и считалась местом паломничества. Основываясь на трех рукописных первоисточниках и на иных источниках, посвященных «Чорк-Марзвану», а также на напечатанные воспоминания о памятнике, в настоящей статье сделана попытка обобщить места паломничества «Чорк-Марзван», а также сделать некоторые уточнения в связи с количеством церквей и их названий.

ԼՈՒՄԻՆԵ ՏՈՆՈՅԱՆ

ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐՆ ՈՒ ՎԱԶԳԵՆ ՇՈՒՇԱՆՅԱՆԸ ՓԱՐԻԶԻ «ՄԵՆՔ» ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍԻ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐՈՒՄ

Ֆրանսիայի հայկական կղզյակում ձևավորված Նահանջի գրական ուղղության մեջ կենսական դեր սպանձնեց «Մենք» հանդեսը: Այն յուրօրինակ ձայն էր, որ դարձավ 30-ականների սկզբին միակ հայկական գրական շարժման խոսափող: «Մենք»-ի ամբիոնը նոր, սթափ, ոգեշունչ ավյուն պիտի բերեր ուժացման նախանշաններ ապրող գաղթաշխարհի գրականությանը: Այն գրական հեղափոխություն էր, իր փեսակի մեջ՝ եզակի: Նոր շարժումը գրականության ավանդական, կաղապարային ընկալումների, ժանրերի, ուղղությունների հեղափոխություն էր: Ըստ էության՝ այն գալիս էր ընդդիմանալու փիրող գրական մրաժողությանը՝ Կարոտին:

«Մենք» խմբակն առաջ շարժվեց 1927-ին Փարիզում հիմնադրված «Հարդգող» գրական խմբի բացած արահեկով: «Զուարթնոց»-ի խմբագիր Նրանյու Բալույանը փաստում է, որ «Հարդգողը» «...ամեն հինգշաբթի գիշեր կը սարքեր կանոնավոր կերպով գրական ու վիճաբանական երեկոներ»¹: Հափկանշական է, որ «Մենք»-ով հիմնովին փոխվեց գրականության հունը. երիտասարդները որոշեցին գրականություն բերել իրենց կողքին ապրող ու «պայքարող» հերոսին: «Փարիզի փղաքը չմօրեցան պահածոյի գրականության»², - Կարոտի ուղղության նոր ու անսովոր բնութագրումով եզրակացնում է հոդվածագիրը:

Ժամանակի Սփյուռքի գրական նման սուր փայտանումներն ուսումնասիրելիս ակնհայտ է դառնում մի հանգամանք եւս՝ Փարիզի «փղոց» բերած ժանրային փոփոխությունների պարագան: Նրանցից առաջ ավելի մշակված էր փոքր արձակը, որը հնարավորություն չէր տալիս համակողմանիորեն քննել Սփյուռքի առջև ծառացած հարցադրումները: Փարիզը սփյուռքահայ գրականության ձևավորման վաղ շրջանում արդեն դարձավ մեծ ծավալի գրական գործերի հայրենիքը՝ վստահություն հաղորդելով շարժմանը: Այսպե՛ս էլ ա՛յս օրերին գրվեցին սփյուռքահայ գրականության լավագույն վեպերը՝ «Նահանջը առանց եր-

1 «Զուարթնոց» ամսաթերթ գրականության եւ արուեստներու, Փարիզ, 1958, 15 հոկտեմբեր, Գ. փարի, թիւ 4-5:

2 «Զուարթնոց», Փարիզ, 1959, 15 Յունուար, Գ. փարի, թիւ 6-7:

գի» (Շահան Շահնուր, 1929), «Փորձը» (Զարեհ Որբունի, 1929), «Արև, արև» (Փայլակ Միքայելյան, 1933), «Մեր կյանքը» (Նրաչ Զարդարյան, 1934): Սրանք իրենց ժանրային փոփոխությունից զարձառավել կարևոր՝ գրական նոր հայացք բերեցին հայ գրականության մեջ: Այս վեպերը նոր ուղի բացեցին դեպի Ի. դարի եվրոպական գրականություն: Նայ գրականության մեջ զգացականը րեղը զիջեց բանականությանը:

Ֆրանսահայ արձակին րրված արժեքավոր գնահատանքով է առանձնանում Լ. Վարդանը՝ գրելով. «Ֆրանսահայ արձակը երբ երգեց հայ մարդը՝ երգած եղաւ մարդն ընդհանրապէս, երբ երգեց հայրենիքը, երգած եղաւ ամբողջ աշխարհը, եւ երբ արտայայտուեցաւ շրթներովը հայ մարդուն, արտայայտւած եղաւ իմացական ծանրութիւնը միտքին»³:

Վիպագիրները, մասնավորապէս Շահան Շահնուրը, առաջինն էին, որ հնչեցրին նահանջի ահագանգը: Նրանք մաքրանշեցին, որ հայը օրար եզերքում, հեռու ազգայինը սնուցող ավանդույթներից՝ կորցնում է լեզուն, մրաժողությունը: Այս պարագային խոցելի էր հարկապէս երիտասարդ հայի արժեհամակարգը: Նա կանգնած էր սիրո, սեռի, ազգային ու համամարդկային արժեքների երկրն րանքի առջև: Եւ ողբերգականն այն էր, որ իրենց կերպած գրական կերպարների պէս իրենք էլ պիպի գոհ գնային ուժացման ակնհայտ սպառնալիքին՝ Փարիզի գոհներին, ազգային շերտերի կրրուկ նահանջին:

Անդրադարձ կատարելով 10-ական թվականների արեւմտահայ գրականության մեջ կենսական դեր ունեցող մեհենական շարժման եւ արդեն 30-ականներին ֆրանսահայ իրականության մեջ ձեւավորված «Մենք»-ի գուգահեռին՝ Ս. Դանիելյանը գրում է. «Եթէ րասական թթ. մեհենականները ձգրում էին հայ հոգու փնրորութիւն, ազգային «հեթանոս» աագանի մեջ գեղեցիկի ու ագարութեան խորհորդները յայրնաբերելուն, «մենքեան» շարժումն այլեւս ապաինում էր համաշխարհային գրական միասնական ընթացքին՝ նրա մեջ որսալով ազգային գեղագիտական հասունացման «ահեղ ճշմարտութիւնը»⁴:

Ըստ հայրենի գրականագետի՝ արեւմտահայ ավագ գրչեղբայրների «հեթանոս» ավանդների շարունակականության դրոշը սփյոռքահայ գրականության մեջ Վագգեն Շուշանյանինն է: Սիրո «վրանբաց» շեփորումը զգացումի ագարության կոչնակն է, որը անվերապահորեն պաշտպանում էր Վ. Շուշանյանը:

3 Լ. Վարդան, Ակնարկ ֆրանսահայ եւ ամերիկահայ արձակին վրայ, Պէյրոթ, 1969, էջ 18:

4 Ս. Դանիելյան, Միջուկի րրոհումը: Սփյոռքահայ գրականութեան պարմութիւն, Ներածութիւն, գիրք 1, Երևան, 2011, էջ 171:

«Մենք» գրական շարժման ձևավորման շարժառիթի մասին այսպես է դա-
րում Ա. Ավագյանը. «Սփյուռքահայ գրականության մեջ իշխող կորուստների
ու պարությունների փրամադրություններին, 30-ական թվականներից սկսած,
փոխարինելու էին գալիս հուսալքմանը դիմակայելու շեշտադրումները, ինչը
շար ուղղակի ձևակերպվեց 1931 թ. Փարիզում հիմնադրված «Մենք» հանդեսի
առաջին համարում»⁵: Սրա կողքին միայն մեկ անհրաժեշտ հավելում. «Մենք»-ը
դարձավ հուսահատ հայ երիտասարդի ձուլման դեմ պայքարի հավաքով լցվե-
լու ավերաբեր թոշունը:

Առաջին հերթին զարմանալին այն էր, որ անհայրենիք փղաները, բոլորո-
վին փարբեր «օրենսդիր» ճաշակի փեր, գրականության «հակառակ բեռնե-
րում» հանդես եկող, մի կողմ դրեցին անձնական բոլոր քմահաճությունները,
համախմբվեցին և ստորագրեցին գրական հանգանակի փակ: Փարիզյան այս
հանդեսի շուրջ մեկտեղվեցին Նշան Պեշկեթյանը, Ղեոնդ Մելոյանը, Նրաչ
Սարգիսյանը, Ռաֆայել Զարդարյանը, Նարություն Ֆրենկյանը, Ոսրանիկը,
Գ. Գեղարքունին, Նիկողոս Սարաֆյանը, Բյուզանդ Թոփալյանը, Փայլակ Մի-
քայելյանը, Արշամ Տափրյանը, Զ. Մ. Որբունին, Շահան Շահնուրը, Վազգեն
Շուշանյանը, Շավարշ Նարդունին⁶: Գրականագետ Գեղամ Սեւանի դիտարկ-
մամբ, սակայն, այս պայծառ անուններից շարքերը «վերադարձան այնպեղ, որ-
պեղից սկսել էին և նույնիսկ ավելի խրվեցին ազգայնամոլության ախարի մեջ»⁷:
Նրանք չկարողացան ազգաբարձրվել Կարոտի ծանր բեռից. «Այդ սերնդից միա-
կը՝ Վազգեն Շուշանյանը, մնաց պարսնեղի վրա և շարունակեց ըմբոստացումը
մինչև իր մահը»⁸, - շարունակում է Գ. Սեւանը:

Ժամանակակից գրականագետ Պեպո Սիմոնյանը ծավալուն հոդվածով
է հանդես եկել «Մենք»-ի փերի ու դերի մասին: Նա համոզմունք է հայտնում,
թե փարիզահայ մրավորականությունը, որ այդ օրերին առաջ էր շարժվում
«աւանդական ակօսներով ընթացող հունին մէջ», կարողացավ սթափ դա-
րել և պահպանելով իր ազգային գրականության հանդերձը՝ վերցրեց օրարի
կողմից հրամցված «նորը, արդիականը, յառաջապահը»⁹: Իսկ «Մենք»-ի դե-
րի նշանակալիությունը այսպես է ընդգծում գրագետը. «Մենք»ը իր շարժում
և գեղագիտական նոր մրածողութիւն իր իրայարուկ փերը կը գրաւէ Սփիւռ-
քահայ գրական մամուլի պարսմութեան մէջ: Իրայարուկ փեր մը, որ սրեղծա-
գործական բերքէն աւելի կը յարկանշուի իր նորանոր շունչով: Սփիւռքի հոգե-

5 Ա. Ավագյան, Պարկերագար պարմություն Շահան Շահնուրի, Երևան, 2007, էջ 132:

6 Տեն «Մենք» պարբերական գրականութեան և արուեստի, Փարիզ, 1931, թիւ Ա., էջ 3:

7 Գ. Սեւան, Սփյուռքահայ գրականության պարմության ուրվագծեր (1920-1945), Երևան, 1980, էջ 35:

8 Անդ:

9 «Նայկագեան Նայգիարական Նանդէս», Պէյրուք, 1992, հ. ԺԲ., էջ 210 (փեն Պ. Սիմոնեան, «Փարիզի
«Մենք»-ին փերը Սփիւռքահայ գրական մամուլի պարմութեան մէջ» հոդվածը, էջ 209-226):

խառնությունը նշող գրական-գեղագիտական նոր հայեցողությամբ: Միևնույն ժամանակ լինելության որոնումով»¹⁰: Քննադատը «Մենք»-ի դերը չի փնտրում միայն գրական մամուլի պարսպանի վրա, այլ ընդգծելով պարբերականի կարգավիճակը «յեղափոխության» նշանակությունը, հասցնում է մինչև գրական շարժման ասպիճանի: Ներքին, հանդես-ամբիոնը հիմնովին շրջեց սփյուռքահայ գրականության ընթացքը: «Մենք»-ի քննադատական բաժնի մասին խոսելիս Պ. Սիմոնյանը գրում է, որ հայ երիտասարդ գրողներն առաջ էին շարժվում եվրոպական գրաքննադատության բացած ուղիով. «Մենք»ը յաջողած է քննադատական մրավորության վրա որքան հակիրճ նույնքան կոտ եւ խիստ կառույց մը, որ դասական ըմբռնողության շարաքանդակներն էին հրաժարում մըն է»¹¹: Գրադատը եզրակացնում է, որ «Մենք»-ի նորարարությունը չի հատկանշվում բացառապես քննադատական նորովի մրավորությամբ, այլ «երեցներու հանդեպ բացասականությամբ»¹²: Սրանով են պայմանավորում պարբերականի շուրջ սրելոված հակասական փրամադրությունները:

Նույն ժամանակ ուշադրությամբ քննել է Շ. Շահնուրի եւ Վ. Շուշանյանի՝ «Մենք»-ի էջերում տպագրված նյութերը: Ու ինչպես վկայում է նա, «Մենք»-ի գեղարուեստական արձակի երկու փրական դեմքերը կը հանդիսանան Շահան Շահնուրն ու Վազգէն Շուշանեանը»¹³: Իսկ մեր ընդգծմամբ՝ երկու բեռները:

Նա գրում է, որ Վ. Շուշանյանի «զգայացունց» անդրադարձումները ժամանակի գրական սրելածագործություններին բխում են նրա՝ տպավորապաշար դպրոցի ներկայացուցիչ լինելու փաստից: Այսպիսով ընթերցողը փնտրում է Շուշանյանի գոհունակությունը եւ նույնքան կրքով, որքան՝ դժգոհությունը: Նա համոզմունք է հայտնում, որ «Մենք»-ի ձեռքբերումը հատկապես արձակի մարգար է. «Մենք»ի արձակ սրելածագործական էջերու բերքը աւելի ճոխ ու բեղուն է՝ որակ մը յարկանշող նուաճումով»¹⁴: Պ. Սիմոնյանը նշում է, որ այս բաժնում են առաջին անգամ լույս տեսել Շ. Շահնուրի պարմվածքներից չորսը, որոնցից «Պոյնուզըներ»-ի առիթով կարծում է, որ «չէ մարսուած Շահնուրի յանդգնութիւնն ու յամարձակութիւնը»¹⁵, եւ որ ժամանակակիցները, ենթակայական ու անճիշտ որակումներով հանդես գալով, հասան ընդհուպ հանդեսի փակմանը:

Անցյալ դարակեսի մերձավորարեւելյան հայաշխարհի արձակագիր Էդուարդ Պոյաճյանը, ընդհանրացնելով «Մենք»-ից ստացած իր տպավորությունները, այն դիրքորոշումն է հայտնում, թե սա հեղափոխություն էր՝ փայլաբա-

¹⁰ Անդ, էջ 226:

¹¹ Անդ, էջ 216:

¹² Անդ, էջ 217:

¹³ Անդ, էջ 225:

¹⁴ Անդ, էջ 224:

¹⁵ Անդ, 226:

կող ու ջղային: Նրա խոսքը երբեմն-երբեմն գեղարվեստական պարկերներով է շղարշվում, սակայն խորքում պահպանում է քննական հայացքի սրություն ու սթափություն: Է. Պոյաճյանը բանաձևում է. «Քերթուած մըն էր. գլուխ-գործոց մը ինքնին: Ուրացումի իր կամքովն իսկ, Փարիզի դժգոհներու խմբակը խօսեցաւ գրականութենէ մը, որ իր դժգոհութենէն առաջ կը թուէր նուազ ծանր, նուազ ներկայ, նուազ ուշագրաւ: Մերժելով արժեւորեց հինը, հայիռելով անոր՝ ծանօթացուց զայն եւ քարոզեց: Սպաննել ուզելով՝ կարծես կեանք աւելցուց անոր կեանքին»¹⁶:

Տարբեր մոտեցումներ կային հրապարակի վրա, սակայն անդուլ եւ միասնական էր նոր գրականություն սրելովն ու ջանքը:

Փարիզի «Կրդաների» միասնական հայացքի ձգտումներում անհապականության պահպանումն էր: Նրանք նախապես կանխորոշել էին կենսական նշանակություն ունեցող մի սկզբունք՝ հանդուրժողականություն, ինչն էլ հետագայում չկարողանալով պահպանել՝ բաժանվեցին:

Պարբերականի առաջին էջում շարադրված դրույթների գաղափարաբանությունը կանխանշում էր հետևյալ զարգացումները. «Մեր համերաշխությունամբն ու համագործակցութեամբն իսկ, որ երբեք չպիտի խափանէ իւրաքանչիւրիս անհապականութեան ազաւր ու լրիւ զարգացումը, շաղախ հանդիսանալ չորս ափերով ցրուած երկրասարդ գրողներու միջն ու այդպիսով դիւրացնել հայ նորագոյն գրականութեան ազաւր զարգացումն ու ծաղկումը»¹⁷, որոնց սակայն չհետևեցին:

Նակառակ իրենց կոչերի, այն է՝ «Մենք»-ը դարձնել ողջ Սփյուռքի գրամշակութային նշանակալից կենտրոն, նրա ազդեցության շրջանակը Փարիզի սահմաններից այդքան էլ դուրս չեկավ, իսկ այսօր էլ չափազանց կարճ կյանք ունեցավ, ընդամենը՝ հինգ համար: Թեև նկատվեց, որ շարժման զարգացումների արձագանքը շուրջով իր հետագիծը թողեց Մերձավոր Արևելքի երկրներում:

«Մենք»-ի առաջին համարում ծրագրային դրույթներով հանդես եկավ պարբերականի հիմնադիրներից Նիկողոս Սարաֆյանը: Նրա հոդվածի հիմքում օտար երկնքի փակ մի նոր «հոգեկան հայրենիքի» սրելովն էր: Բանաստեղծը «Օտար երկիրներուն մէջ» հայրենված հային կոչ էր անում մրաժել «Նայու պէս» ու գիտակցում էր, որ ազգային ցրոնքը դարձավ մեր ժողովրդի անհաջողություններից ու հաջողություններից շարերի պարճառը¹⁸: Կանխապեսնելի էր, որ այս շարժումը «պարսնեղներ պիտի քանդէր», «անցյալի հետ հաշիվները պիտի մաքրէր», ուստի Ն. Սարաֆյանը փորձ արեց «հանդարտեցնել» ժամանակի

16 Ե. Պոյաճյան, Դեմքեր, հ. Ա., Պէյրոս, 1966, էջ 352:

17 «Մենք», թիւ Ա., էջ 3:

18 «Մենք», թիւ Ա., էջ 42 (տե՛ս Ն. Սարաֆյան, «Մերունը» հոդվածը):

ազգայնական մամուլին՝ հայտարարելով, թե իրենք ոչ թե մեղադրող պիտի լինեն, այլ ծանր ու թեթև անող. «Հայհոյանք չէ որ պիտի նկատեն հետևաբար չորս դի և ո՛չ ալ մաղձ: Անոնք պիտի կշռեն, բնական է, մեծ ու պզտիկ բոլոր արժեքները՝ իրենց մասնաւոր աշխատանոցին մէջ և իրենց յայտուկ գործիքներով»¹⁹:

Եթե Ն. Սարաֆյանը փորձում էր գրնել գաղութների միջև «ներքին, խորունկէն գացող կապը»²⁰, արեւմտահայ փոհմիկ պորպալարը, ապա Վ. Շուշանյանը, որ ընկերների հաղորդամբ «Մենք»-ի գապանակն էր, «ջապագովում էր բռնությունը». «Ինչ որ գեղեցիկ է այսօր, բռնութիւնն է, սքրագան, արարչագործ ու երիտասարդ՝ որ ամբոխներու ծովածաւալ ու սեւ փարածութեան վրայէն, ցոյց կուտայ իր բիրտ ու շքեղ դէմքը: Մինչև որ կործանին այս բոլոր անվաւեր արժեքները, փլուզումը ըլլայ վերջնական - մինչև որ յաղթանակենք»²¹: Նկատելի է, որ Վազգեն Շուշանյանի ստորագրությամբ բոլոր նյութերը խիստ փարբեր են նրա գեղարվեստական գործերից. լուսավոր ապագայի փեսականով պայքարի կոչ են, հեղափոխական ոգի ու հաղթանակի խոսքում:

Ազատության գաղափարը հայ գրականության մէջ բոլոր ժամանակներում առաջնորդել է մրքի լավագոյն մշակներին: Դեռ 1858-ին Միքայել Նալբանդյանն իր «Նկատողութիւնք» նշանակալից հոդվածում արծարծում է պատերազմով առաջ շարժվելու գաղափարը: Հրապարակագրի համար այն սրանում է կենսական նշանակություն ու դառնում կյանքի շարժիչ ուժ: Ազատության երգիչը գրում է. «Օրինյա՛լ է պատերազմը. թո՛ղ լինի նա հզոր, անխնա, ազնիվ և բարեխիղճ»²²: Նալբանդյանի համար կենսականը, սակայն, սոցիալական արդարության կռիվն է, հեղափոխական դեմոկրատների ճամբարից հնչող մարտակոչերին ընդառաջ գնալու վճռականությունը:

Եթե Մ. Նալբանդյանը պատերազմ բառը գործածում է նրա բառարանային առաջին իմաստով, ապա Վ. Շուշանյանը, ելնելով իր օրերի մարտահրավերներից, օգտագործում է այս բառի պայքարել, մաքառել, դիմակայել նրբիմաստները՝ ազգային ավագանի նշանառությամբ:

Մարտական ոգով փոգորված, հավարի անհուն ուժով լցված երիտասարդ գրողը հիշեցնում է, որ կարևորը գոյությունը քարշ փալով, աներազ ապրելը չէ, այլ հաղթանակի ձգտմամբ առաջ շարժվելը, որը գունավորում է համապարած գորշությունը: Եւ հավելում է, որ նրանք, ովքեր չեն փեսնում սոսկ գոյատևելու և պայքարելով վեր բարձրանալու փարբերությունը, արժանի են «խուլ փառապանքներու և յաւիտենական գերութեան»²³:

19 Անդ:

20 Անդ, էջ 43:

21 Անդ, էջ 27 (տե՛ս Վ. Շուշանեան, «Ու կը ջապագովեմ բռնութիւնը» հոդվածը):

22 Մ. Նալբանդյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 2, Երևան, 1980, էջ 321:

23 «Մենք», թիվ Բ., էջ 88 (տե՛ս Վ. Շուշանեան, «Վասն փարածութեան և յաղթանակի» հոդվածը):

Նույն մրաժույթը փեսնում ենք նաև արձակագրի «Խառնիխումն» գործում, սակայն մի նուրբ սրբագրումով. ներուժությամբ, հաղթանակով, կրքով ապրելով հանդերձ՝ «անհայրենիք» հայ երիտասարդը պետք է բռնուցքի մեջ սեղմի դառնությունն ու ծարավը, և դժվարությունները միայն իրեն պիտի փեսանելի ու ճանաչելի լինեն²⁴:

«Փարիզի փողոց» ամենից կենսահորդ գրողի²⁵ Վ. Շուշանյանի համար առաջին հերթին այդ ոգին կինն է. բոլոր գեղարվեստական գործերում փնտրում է սիրո և արկածի ծարավ կնոջը: Սակայն մենքյան հողվածներից մեկում, այդ օրերի իր «ռազմի» փրամադրությանը համահունչ, հայտարարում է. «Մենք էգ գայլերու պէք ունինք՝ որ քինախնդրութեամբ դիեցնեն մեզ և ո՛չ թէ հաճոյքի գործիքներու»²⁶: Այնուհետև վրիժառության նույն շնչով շարունակում է իր մարտահրավեր-կոչը՝ ուղղված երիտասարդ սփյուռքահայերին. «Ներկայ եղիր, կարողութեամբ, երիտասարդութեամբ, ճշդապահութեամբ: Վասնզի ժամն է գորակոչի: Ահա սրբազան ժառանգութիւնը վրանզի փակ, արիւնը կարմիր ու փաք նուաստութենէ վիրատր, հինաւորց, այլ և երիցս յեղափոխական ժողովրդի մը՝ որ կը բողոքէ երակներուդ մէջ և որուն վրիժառու կրողը պիտի ըլլաս»²⁷:

Ռոմանսիկ է, անշուշտ: Վ. Շուշանյանը պատրանքի՞ն է փրված, իհարկէ: Բայց պայքարի այս «գործիքները» գրողն անհրաժեշտ է դիտում ազգային թելադրական նշանառությամբ:

Այսպեղ Շուշանյանը հավատում է իր ժողովրդի ներուժին, պայքարի ոգուն, որ գալիս է դարերի խորքից: Ներաբրքի մի դիտարկում եւս. Վ. Շուշանյանը, հակառակ վերնուշի գրականության ջատագովությանը, հանդես է գալիս նաև Նահանգի դիրքերից, կարծես ինքն էլ է հոգնել՝ անընդհատ վերապրելով արհավիրքի փեսարանները. «Պէք չէ որ կենդանի մեռելները խանգարեն մեր ողբերգական գնացքը»²⁸: Այսպեղ ինքն ու Շ. Շահնուրը միասնական ելակետ ունեն. հիշենք թեկուզ «պարապի» գնահատության շահնուրյան փորձը՝ «Յարալէզներուն դաւաճանութիւնը» պատմվածքում:

Ի փարբերություն Վ. Շուշանյանի կարուկ մտրեցումների՝ Շ. Շահնուրը «Մենք»-ում հանդես եկավ գեղարվեստական գործերով: Պարբերականի Ա. համարում ներկայացրեց «Լիքսէնպուրկի պահապանները» պատմվածքը²⁹: Նե-

24 Տե՛ս Վ. Շուշանյան, Խառնիխումն, էջ 217:

25 Տե՛ս Մ. Իշխան, Երկեր, Երևան, 1990, էջ 568:

26 «Մենք», թիւ Բ., էջ 91 (փեսն Վ. Շուշանյան, «Ու ներկայութեան ընդդէմ բոլոր փախուսքներուն» հողվածը):

27 Անդ:

28 Անդ, էջ 92:

29 «Մենք», թիւ Ա., 8-11 էջ:

լրագայում պարմվածքը վերաբաղում անվանեց «Լիբսեմպուրկի պահապանը» և ձոնեց իր բարեկամ Գուրգեն Մահարու հիշարակին:

«Լիբսեմպուրկի պահապանը» պարմվածքի բուն գաղափարը խորքով հոռետեսական է, սակայն արտաքուստ այն պարզ, զվարճալի սյուժե ունի: Այսպիսով, ինչպես «Յարալեզներուն դաւաճանութիւնը» ժողովածուում, գերիշխում է Շ. Շահնուրին բնորոշ առողջ ու սուր հումորը: Դեպքերին և երևույթներին նման դիպրանկյունից նայելը, ի դեպ, ներհասարակ էր նաև Գ. Մահարուն: Պարմվածքի հերոս Էմիլը Լյուբսեմպուրգի պարտեզում, որ խորհրդանշում է ֆրանսիական գրական միջավայրը, մահարձանները մաքրող, հղկող, շրկող բանվոր է: Նա կարարում է սոսկ արտաքուստ երևացող ուղղումներ, ուշադիր է բոլոր քանդակների նկարմամբ: Այդպես նաև հայ արվեստագետը օտար գրական փառածքում կարող է սոսկ «բանվորի» գործ կատարել՝ առանց թաքուն հույսի, որ այդ պառնասում իր «կիսանդրին» կունենա: Գաղափարախոսության հիմքում կրկին Շահնուրի համար այնքան կարևոր հարցադրումն է. ո՞ր ազգային արժեքներն են, որ պիտի պահպանվեն և փոխանցվեն սերնդեսերունդ, և ովքե՞ր այդ «սուրբ» գործը պիտի կատարեն: Պարասխանը միանշանակ է. օտար ավերում ապրող «պահապաններն» այլևս «պարապ» են, քանի որ պահպանելու արժեք չի մնացել:

Գաղափարական այս մրաժումը կարմիր թելի նման անցնում է նաև «Մենք»-ի վերջին համարում տպագրված «Պճեղ մը անուշ սիրտ» պարմվածքում, սակայն մի սրբագրումով՝ Եպրաքես հանրմը գիտի, թե հայը ազգային ինչ արժեքներ ունի սերունդներին փոխանցելու: Նայ մամիկի տաճարապետ փոխանցողին չգրկելու մեջ է: Շ. Շահնուրն այս պարմվածքում շարունակում է հյուսել «Նահանջ»-ի նյութը՝ առավել շեշտադրելով անվերապահորեն ձուլվելու գաղափարը: Նորայր Կարապետյանը, չկարողանալով դիմակայել ուժացման մարտահրավերներին, ինքնասպան է լինում՝ այդ քայլով մարմանշելով, որ որքան էլ Եպրաքես հանրմի նման «պճեղ մը անուշ սիրտ» ունեցող հայը փորձում է պահպանել ու սերունդներին փոխանցել ազգային ոգին ու սովորույթները, միևնույն է, չի կարող պայքարել ուժացման դեմ:

Գաղափարակիր հերոսը տարագրության ուղին բռնած հայ կինն է: Նա վերապրող սերնդի հավաքական կերպարն է: Օտարության մեջ հայը խնդիր ունի «չկորսվելու», պահպանելու ազգային արժեքները, լեզուն: Այսպիսով հայկականության խորհրդանիշ է առաջին դրվագում երևացող «խոշոր ծրարի» մեջ փաթաթված արևելյան գորգը, ինչը հայ կնոջ հետ է պարմվածքի ամբողջ ընթացքում: Սակայն վերջին տեսարանում արդեն Շ. Շահնուրը, կրկին դիմելով խորհրդանիշների օգնությանը, կառուցում է հետևյալ պարկերը. երբ Նորայրի

բնակարանի պարզգամբում, Եպրաքես հանրմը վերջապես գրել էր հարմար պահը գորգը «թոթվելու», ուրքը սայթաքում է, մի կերպ է կարողանում «կառ-
ջել», որպեսզի վայր չընկնի, ձեռքից սահեցնում ու աղբի մեջ է գցում արևելյան
գորգը. «Ներս անցաւ առանց գորգի: Ան վար հասած էր արդէն ու կը հանգչէր
երկու աղբամաններու միջեւ»³⁰: Արդյո՞ք սա է ազգային արժեքների վերջնական
հանգրվանը...

Այսպէղ արձակագիրը թերեւս նկարի ունի այն, որ չնայած հայտիին, ի
տարբերություն Նորայրի, կարողացավ իր ֆիզիկական գոյությունը պահպանել,
բայց հայկականությունը, այնուամենայնիվ, կորցրեց: «Մաքրասեր» հայ մայրը,
հակառակ իր կամքին, ազգային արժեքը գցեց օտար աղբակույտի մեջ եւ «պա-
րապ, պարապ սեւ լաթի» դարարկությունը չզգալու համար մեջը դրեց սպիտակ
բարձ: Սա եւս պարահական չէ: Շ. Շահնուրը սրանով ցույց էր տալիս, որ հյու-
րընկալ, բայց օտար մշակույթը կարող է իրենց համար արտաքուստ ապահով
հանգրվան լինել, բայց՝ անգույն, անհոգի ու անարյուն:

«Պարապ սենեակի պարճառաւ» պարմվածքում գրողն արժարծում է հոգու
«պարապության» հերքումն՝ մարդկային դժբախտության գաղափարը: Պարմ-
վածքը հարուստ չէ գործողություններով ու կերպարների բազմազանությամբ,
սակայն այս հանգամարը չի խանգարում րենսելու հոգեբան ու գեղագետ Շահ-
նուրին: Գարեգինը, որ պարմվածքի առանցքային կերպարներից է, ապրում է
«փոքր» մարդու բարդույթը: Նա անդիմացիծ ու թույլ տղամարդ է՝ կնոջ ձեռքին
խամաճիկ: Շահնուրը, թերեւս նկարի ունենալով Գարեգինի մարդկային հար-
կանիշները, նրան համարում է «փոքրակազմ»: Իսկ խոսելով տղամարդուն
տղամարդ պահող բեղերի մասին՝ այսպէս է գրում. «Պիտեր կան, որ ըսել կ'ուզեն
սա. պիտեր կան, որ ըսել կ'ուզեն նա. իսկ մարդուն գուգահեռական թաւ պիտերը
կ'ըսեն մէկ բան - մագի խորձ եմ»³¹: Նրա կինը՝ Անժելը, քաղքենի, գոեհիկ ու շա-
համով արեւելցի է: Սակայն նրա ամենից սարսափելի որակը ստախոսությունն
է. այս հայտիին դավաճանում է ամուսնուն հանուն շահի: Ամուսինն իր տեղում
չէ, իսկ կնոջ սիրեկանը՝ Վահրամը, եկել է, որպէսզի լցնի այդ բացը, «պարա-
պը»: Այսպէղ խնդիրն առարկայականից առավել՝ հոգեբանական է: Պարմութ-
յունը հիշեցնում է մեծ երգիծաբան Նակոբ Պարոնյանի «Պաղտասար աղբար»
պիեսը: Տարբերությունն այն է, որ Պաղտասարը թեկուզ ուշ, բայց հասկանում
է իր խաբված լինելը եւ կնոջ, եւ բարեկամի կողմից, փորձում է «վրեժ լուծել»,
մինչդեռ Գարեգինը, երբ արդեն պարմվել էր անբարո կնոջ դիմակը, տարակու-
սում է ապրակել նրան, թե ոչ: Ինչը եւ համարձակորեն կարարում է Վահրամը.

30 «Մենք», թիւ Դ.-Ե., էջ 249 (տե՛ս Շ. Շահնուր, Պճեղ մը անուշ սիրտ):

31 «Մենք», թիւ Գ., էջ 132 (տե՛ս Շ. Շահնուր, Պարապ սենեակի պարճառաւ):

«Յաղթանդամ եւ գինով Վահրամը շառաչուն ապրակ մը իջեցուց Անժէլին: Յետոյ երկրորդ մը անկի գօրատը, երրորդ մը, չորրորդ մը: Ծանրաբեռնուած սեղանը շրջեցաւ աննկարագրելի ջախջախումով եւ կինը ինկաւ նստարանին վրայ: Վերջն ալ տակը»³²: Անպարկառ կինը «պարտված» գեպնին է ընկնում՝ դրանով ազատություն տալով եւ Վահրամին, եւ Գարեգինին:

«Մենք»-ի կարեւոր ձեռքբերումներից էր գրական վերլուծությունների բաժինը, որ կոչվում էր «Գրականության եւ արուեստի լրատու»: Այսպեղ փարիզահայ գրողները քննության էին ենթարկում եւ՝ հայ, եւ՝ համաշխարհային գործեր: Գուցե նրանց գնահատություններն ինչ-որ առումով սուրյնկարիվ էին, ծայրահեղ, սակայն կարեւոր էին Կոմյունիստական հասարակական գրական որոշակի մթնոլորտ ստեղծելու, օր օրի զարգացող աշխարհի հետ համընթաց քայլելու համար:

Պարբերականի այս բաժնում տարբեր գրական հանձնառությամբ հանդես էին գալիս եւ Շ. Շահնուրը, եւ Վ. Շուշանյանը: Երկուսն էլ իրենց հախառն բնավորությանը համարժեք գրաքննադատական հոդվածներով էին ներկայանում:

Վ. Շուշանյանն, օրինակ, անդրադարձ է կատարել Կոստան Զարյանի՝ 1930 թվականին Բոստոնում լույս տեսած «Տարրագոմի հարսը» պոեմին: Նա սուր քննադատության է ենթարկում նշանավոր այս սրբազանությունը՝ համարելով, որ գրվածը «մութի ընդարձակ գիշություն մըն է պարզապէս»: Նախկանշականն այն է, որ նույն կրթով Վ. Շուշանյանը ծառանում էր նաեւ «Պոյնուզներ»-ի դեմ: Երկու սրբազանությունների հիմքում էլ հեղինակներն ազգային-ազատագրական պայքարի գաղափարից զատ քննում էին մարդուն՝ առավելություններով ու թերություններով: Նրանց նշանառության տակ էր ոչ թե հայի, այլ մարդու՝ ճակատագիրը: Զարմանալի է, որ Վ. Շուշանյանը, սփյուռքահայ գրականության մեջ լինելով կնոջ հոգեաշխարհի լավագույն «մեկնիչը», շրջանցում է, չի նկատում Սանայի կնոջական ողբերգությունը: Ինչից է, որ արձակագիրը չի որսում պոեմի ենթախորքում քննվող հարցադրումների սրությունը: Մեր կարծիքով, անցելատույզ գրողն ազգայինը ենթակայական քննության տակ է առնում եւ կորցնում է կերպարի ներանձնական յուրահասկությունները:

Ըստ Վ. Շուշանյանի՝ Կ. Զարյանի համար Արեւմտյան Նայաստանը «աշխարհագրական տախտակի կտոր մըն է», եւ նա «օտար մըն է, որ կեցած է մեր ցալի ընդարձակ տարածութեան դիմաց՝ կ'ապախինէ իր բառերուն գեղեցկութեան, մեզ խաբելու համար»³³: Իհարկե, պոեմի մասին այս հայեցողական խոսքը խիստ ծայրահեղ է, այսպեղ պակասում է Շուշանյան գրողի շրջահայացությունը:

³² Անդ, էջ 145:

³³ «Մենք», թիւ Ա., էջ 49 (տե՛ս Վ. Շուշանյան, «Տարրագոմի հարսը» Կոստան Զարյանի):

Գրականության խոշորագույն պարամբան Հակոբ Օշականը եւս, որը մինչև 10-ական թվականների կեսերը ջերմ գործակցային հարաբերությունների մեջ էր Կ. Զարյանի հետ ու բարձր էր գնահատում նրա սրեղծագործական հմտությունները, իսկ ահա 20-ական թվականներից ու գրեթե երկու քառամյակ շարունակ նրանց միջև արմատացել էր անհանդուրժողականության վիճակ, 40-ական թվականներին, սակայն, արդեն Վ. Շուշանյանից հետո, խափվել քննադատում է «Տարագոմի հարսը» պոեմը: Նա, ճիշտ է, ճիշտ Վ. Շուշանյանի պես, գտնում է, որ Կ. Զարյանը լավ չի պարկերացնում այն «երկիրը», որը պոեմի գործողությունների բուն միջավայրն է: Առհասարակ չի հավատում Սանայի՝ նահապետական հայ կնոջ հանգամանքին եւ հայրաբարում է. «Միամտութիւն է առնուազն հայ աղջկան բերնին մեջ դնել աշխարհիկ փարիզուհիի մը զգայական ամենէն թիփիք բանաձեւը եւ ըսել Կալ անոր անկարելի նախադասութիւնը. «Ես սիրեցի, մեղք է սիրել»³⁴:

Վ. Շուշանյան - Կ. Զարյան բախմանն արժեքավոր հոդվածով է անդրադարձել Վարդան Մաթեոսյանը³⁵: Նա համոզմունք է հայտնում, որ խնդրի ակունքը օտարագիր գրող Վահրամ Կաթավյանի (Վիկտոր Գարդոն) «Հարդգող» խմբակցության ասուլիսներից մեկում Կ. Զարյանի դեմ կարդացած զեկուցումն է: Սրան հաջորդում է Զարյանի դժգոհություն-բողոքը՝ ուղղված Շավարշ Միսաքյանին: Նա «Փարիզի փողոցը» համարում է «Մեն Միշելի թափառաշրջիկ-գրչականը»:

Իսկ ավելի ուշ, 1932 թվականին, իր «Նավարումար թիվ 20» գրության մեջ խտրագույն քննադատում է «Մենք» գրական երեսույթն ընդհանրապես, փարիզահայ գրողներին ու Նահանջի գրական ուղղությունը: Նա գրում է, որ «չես գտնում ո՛չ մի կենդանի գաղափար, կյանքի տեսիլքը նորոգող, ո՛չ մի հանդուգն կերպավորում, ցեղի թաքնաթաքուր գանձից դուրս պոկած ո՛չ մի նոր նիզակ, որով կարելի է պիտի լիներ մարտնչել մեր գլխին կախված անողորմ ճակատագրի դեմ»³⁶:

Ինչ խոսք, Կ. Զարյանն առաջին բնորոշման դեպքում խիստ ենթակայական ու գրողների անձը վիրավորված տեսնելու դիրքերից է հանդես եկել: Իսկ երկրորդի պարագայում կարծես չի նկատում Նահանջի գրականության բերած «օգուտ-

34 Բ. Թաշեան, Մայրիկներու շուրհի Կալ (գրոյց Յ. Օշականի հետ), Պէյրութ, Ն. Օշականը քննադատության տարն ուղղում է «Տարագոմի հարսը» պոեմի դեմ «Համապարկեր» սովորաբար աշխատության մեջ: (տե՛ս՝ Յ. Օշական, Համապարկեր արեւմտահայ գրականութեան, հ. 10, Անթիլիաս, Կաթողիկոսութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1982, էջ 413-414):

35 Վ. Մարթէոսեան, Գրական-բանասիրական ուսումնասիրութիւններ, Անթիլիաս, 2009: (տե՛ս «Վազգէն Շուշանեան եւ Կոստան Զարեան» հոդվածը, 162-170 էջ):

36 Կ. Զարյան, Նավարումար, Երեւան, 1999, էջ 341-342:

ներք»։ Նա չգիտի, թե որն է «Մենք»-ի փղաների գենը, որով պայքարելու են ուժացման դեմ։

Այս գրության մեջ Կ. Զարյանը, նկատի առնելով Նահանջի փղաներին, այն միտքն է արտահայտում, որ Փարիզի հայ գրողներն իրենց գրչեղբայրների դեմ ցեխ են շարվում, «ամենատոսկալի նախապիներով» ներկայանում։ Այսպես քննադատում է նաև այս ամենը վերահսկողներին ու գրում. «Ու ֆրանսիական գրական մարտիկի փափաստաններում արածող ոչխարները, ու որբերի ակամա դժբախտությունները շահագործող խորամանկ փիպարները՝ չփեսնելու են ձեռանում եւ վարորեն լռում»³⁷։

Եզրահանգում կատարելով՝ գրողը հարց է ուղղում ընթերցողին. «Ինչո՞վ ենք մենք ներկա այս աշխարհում»³⁸։ Պարասխանը թերևս բխեցնենք հոդվածի ներքին բովանդակությունից՝ ազգայինով։

Անդրադառնալով Կոստան Զարյանի եւ «Մենք»-ի փղաների սրված հարաբերություններին՝ Ա. Ծառուկյանը գրում է, որ Կ. Զարյանի ընդգծված ցուցադրական «ցեղապաշտությունը» հասնում է «մոլեռանդության»։ Լիբանանահայ գրողարքը գրում է. «Բայց հող եւս գերին դարձած էր թափերական իր խառնուածքին, անիմանալի սովետությունամբ մը կը փարուէր բարձրէն փեսնելու Նայութիւնը եւ Նայ կեանքը»³⁹։ Նրան «զայրացնում է» այն, որ Կ. Զարյանը իրեն վեր է դասում սփյուռքահայ գրչեղբայրներից, իր իսկ բառերով՝ «Չարեանին վայել չէ այս խաժամուժին մէջ մտնել։ Ապողոնին կը մնայ իր բարձունքէն պարզամել»⁴⁰։

Ա. Ծառուկյանը փաստում է, որ Կ. Զարյանը Վ. Շուշանյանի մասին այսպես է արտահայտվել. «Շուշանեան, ո՞վ ես դուն, մագերուղ մէջ ոջիլներ...»⁴¹, ու գրում է, որ նրանց հաշիվները գոհեկության առումով այլևս հավասար են (նկարի ունի «Տարագոմի հարսը» պոեմին փրկված գնահատանքը - Լ. Տ.)։ Սակայն, մեր կարծիքով, Կ. Զարյանն անցել է բարոյականի սահմանը՝ Վ. Շուշանյանի երեսին շարվելով որբի, աղքատի, անհույս անտունի կարգավիճակը։

«Գրականութեան եւ արուեստի լրատու» բաժնում Վ. Շուշանյանը հանդես է եկել նաև Ղեւոնդ Մելոյանի «Երեք ընկերները» երկի մասին գրախոսականով։ Հոդվածագիրը նշում է գրքի եւ՝ դրական, եւ՝ բացասական կողմերը։ Ինչպես Կ. Զարյանի դեպքում, այսպես էլ Վ. Շուշանյանը խիստ է, երբեմն զայրացկոպ ու այս դիփանկյունից էլ առավել մանրամասնությամբ ծառանում է գրքի «թերություններին» դեմ։ Նա գրում է. «Չենք կրնար համառօտագրել ո՛չ դիպախաղը

37 Անդ, էջ 343։

38 Անդ, էջ 344։

39 Ա. Ծառուկյան, «Մենքը եւ... միասնոր», Պէյրոթ, 1992, էջ 289-290։

40 Անդ, էջ 290։

41 Անդ, էջ 291։

- եթե կայ - ոչ ալ պատմությունը՝ որ այսպեղ դժուարութեամբ կը րեղատրուի որեւէ ազգային շրջանակի մէջ, նոյնիսկ ժամանակի այս կամ այն կտորին»⁴²: Վ. Շուշանյանը գրնում է, որ չնայած Ղ. Մելոյանի լեզուն րարօրինակ է, բայց, այնուամենայնիվ ընթերցողին հորդորում է չվախենալ նրա «որձեւէգ բնատրութիւնից» ու կարդալ այս գրվածքը:

Ինչպես դիպուկ նկարել է Պ. Սիմոնյանը «Մենք»-ի մասին հողվածում, «Վազգէն Շուշանեանի անդրադարձները ժամանակակից գրական հարցերու եւ գիրքերու մասին, գրականագիտական մօրեցումներէ աւելի, րպատրապաշր դպրոցին կը պարկանին»⁴³: Իսկապես էլ, արձակագիրն այս դաշրում «գործում է» առաջնային րպավորության թելադրությամբ: Նա հանդես է եկել փորրիկ գրախոսություններով ժ. Դյուիսմելի, Ա. Պուշկինի, Տ. Ռյազանովի սրելծագործությունների մասին: Օրինակ՝ ժ. Դյուիսմելի «Բանասրելծութիւններ՝ ամերիկեան բանուորներու» գրքի արժանիքների մասին խոսելիս կարելորում է այն, որ գրված է «առօրեայ ամերիկերէնով»⁴⁴: Շուշանյանը գրնում է, որ աշխարավոր դասակարգը եւս կարող է գրական դաշր մրնել, թեկուզ իր «հանապազօրյա աշխարանքի» գովերգումով: Գրողը եզրակացնում է, որ այս գրականությունը կարող է րոկալ «բազմաթիւ քաղքենի մրցակցութեան»⁴⁵: Այսպեղ, անշուշտ, պիտի նկարել իր անձնական շահագրգռությունը՝ աչքի առաջ ունենալով Ռընոյի մերաղագործարանի սեւագործ բանվորին:

Ռուսական վիթխարածավալ գրականության մէջ իր ծանրակշիռ, կարելոր ու գելեցիկ խոսքն ասած Ա. Պուշկինի մասին չափազանց ծայրահեղ ու ենթակայական գրախոսականով է «Մենք»-ում հանդես եկել Վ. Շուշանյանը: Անհասկանալի է գրողի գայրալի, ցասկոյր խոսքի ենթարեքսրը: Նա ոուս գրողին անվանում է «խառնածին» ու նրա գրական վասարակը չափում միայն «Յեղափոխական բանասրելծութիւններ» ժողովածուով: Կարծում է, որ Պուշկինն այս գրքում անրեսում է հասարակ, աշխարավոր մարդուն ու իր գրականության նյութ դարձնում «մերկ ու լաւ սնած դմակներով» րիկնանց: Գրողը գրնում է, որ Պուշկինը քաջություն չի ունեցել ամբողջովին հեղափոխական դառնալու, եւ գրում է. «Ու ամբողջ գրքին էջերէն կը պայթի գէշ ցաւ մը իր դարուն սրոր կեանքին դիմաց»⁴⁶:

Միեզելո «Մենք»-ի նույն թվի մէջ՝ Վազգէն Շուշանյանը ֆրանսիական «Տասներկու բանասրելծներ» գրքի առիթով գրված նյութում, առավել հանդուր-

42 «Մենք», թիւ Ա., էջ 50:

43 «Հայկազեան Հայագիտական Հանդես», էջ 221 (րեն Պ. Սիմոնեանի նշված հողվածը):

44 «Մենք», թիւ Ա., էջ 59:

45 Անդ, էջ 60:

46 «Մենք», թիւ Բ., էջ 119:

ժող է, նույնիսկ կարելի է ասել, համակրական վերաբերմունք է դրսևորում. «Այս փասաներկու բանաստեղծները, իրենց երկրին մեջ ուր դեռ կը յամենայ քաղցր փրկմանը մը, յեղափոխութեանց ու թափուած արեան յիշատակը, անշուշտ ատերաբեր թռչուններ են վաղուան»⁴⁷: Երիտասարդ գրողների առաջին գրչափորձերի հանդեպ ներողամտություն է ցուցաբերում՝ գտնելով, որ դեռ «անոնք չունին բիրտ ու դաժան իրականութեան անմիջական զգացումը»⁴⁸:

Շահան Շահնուրն այս բաժնում հանդես է եկել Կ. Ֆերերի «Լորի» սպեկտակուլարության մասին քննադատական ակնարկով: Այսպեղ փեսնում ենք Շահնուրի նուրբ հումորը, որպեղ եւ պիտի որսալ նրա ասելիքը: Սփյուռքահայ արձակագիրը արհամարհալից ու ծաղրալի խոսքով է պատասխանում ֆրանսիացի Պիեր Լորիի թրքասեր հարցադրումներին: Շահնուրին հունից հանում է այն, որ նա անհուն ցավով է խոսում թուրք ժողովրդի «կոտորածի» մասին ու հեզնախառն ծաղրով, իբրեւ թե զարմացած, գրում է. «Ո՛հ, ի՛նչ կ'ըսեք, Աստուած իմ, ո՛ր փեսնուած է այս փեսակ հրէշութիւն, բարբարոսութիւն, անօրէնութիւն, գազանութիւն...»⁴⁹: Այնուհետեւ, ամփոփելով ակնարկը, դիմում է իր գրական կերպար, ներքին եւ Նամբարձումին. «Ի՛նչ ըսիր, Նամբարձում. քֆրե՛մ, կ'արժէ՛»⁵⁰: Նապականչականն այն է, որ երբ Շ. Շահնուրը դժվարանում է ինքնուրույն որոշումներ կայացնել, խարխալում է անորոշության ու անհայտության մեջ, դիմում է Նամբարձումին, որը կարծես իրեն ուժ է փալիս:

Ինչո՞ւ «Մենք» հանդեսը երկար կյանք չունեցավ: Այս առիթով սփյուռքահայ գրագետ Դալար Մահրուքյան-Շահինյանը գրել է. «Մենք»ի աշխատանքը, ինչպէս կը պարզուի պարբերաթերթի առաջին էջէն, նախընտրութիւնը կը դնէ իւրաքանչիւր գրողի անհատականութեան վրայ, փոխանակ այդ անհատականութիւնը ստորադասելու խումբի յստակ եւ կիզակէրային գաղափարախօսութեան մը»⁵¹: Յուրաքանչեւոր գրող ինքն էր միակ երաշխավորը իր գրվածքի, խմբագրակազմը ոչ մի պատասխանատվություն չէր կրում, ինչը եւ բացառում էր առողջ գրաքննությունը: Սա վկայում է այն մասին, որ գաղափարների համերաշխությունը էր բացակայում:

Մեր կարծիքով, թերեւս բազմաթիվ պատճառներից մեկն էլ հետեւյալն է. այս խմբակի շուրջ հավաքված երիտասարդ, ավյունով լի փղաները չցանկացան

47 Անդ, էջ 124:

48 Անդ:

49 Անդ, էջ 121:

50 Անդ:

51 «Բազմալեւ», Վենետիկ-Մ. Ղազար, 2006, ՃԿԴ. փաթի, թիւ 1-4, էջ 444 (փեն Դ. Շահինյան-Մահրուքյան, «Մենք» խմբաւորումը եւ սփյուռքահայ գրականութեան սկզբնաւորութիւնը» հոդվածը, էջ 442-460): Հոդվածագիրն արդյո՞ք չի ուշացնում սփյուռքահայ գրականության սկզբնաւորումը կապելով «Մենք»-ի հետ:

իրենց անհատականությունը սպորադասել համընդհանուր շահին: Նրանք չկարողացան բարձրանալ իրենց ես-ի դիրքերից, չկարևորեցին այն, որ ես-ը պիտի նպաստի բերել միասնական գործին:

«Մենք»-ականները հակված էին բացառապես դեպի ապագան, սակայն արդյո՞ք հնարավոր էր առանց անցյալի ու ներկայի շաղկապել ժամանակները: Փարիզի «պղաններից» յուրաքանչյուրը ինդորի լուծումը յուրովի էր պարկերացնում. «...ամեն վերապրող իր անցեալն ու ներկան միացնելու կամ հեռացնելու անձնական պայքարը կ'ապրի, ազգային նոր գրականության մը շուրջ համախմբումի եւ համերաշխության գաղափարը կը թուի հեռահաս, եթէ ոչ անկարելի»⁵², - դիպուկ նկատում է Դ. Շահինյան-Մահրուջանը:

Վ. Շուշանյանը դեռ 1930 թ. անդրադարձել էր անցյալի ու ներկայի այս բախտուն հարցին: Նա գրում էր, որ միայն ներկան ապագային օղակելով՝ շղթա չէս կարող կազմել, եւ որ ապագան անցյալի կրկնությունն է, ու հետագա հաջող ընթացքի համար դասեր պիտի վերցնել անցյալից. «Ոմանք կը կարծեն թէ ներկան կը բաւէ ապագային սպասելու համար, մինչդեռ բոլորս ալ կը նմանինք յօդուածորանիներու, որոնց մարմնին օղակները ամեն հասակի հետ պիտի շարունային: Մեր մարմինը մեր հանգուցեալ բո՛լոր օրերուն դամբարանն է ու կանք որովհետեւ եղած ենք»⁵³: Անցյալը, այսինքն, գերիշխում է: Փաստորեն, սա միակ ճշմարիտ ելակերն է, որ պաշտպանում է Շուշանյանը:

Գրականությունը ներդաշնակ ու ամբողջական է անցյալով, ներկայով ու ապագայով: Ժամանակային բնական ընթացքից շեղումներն են, որ խռովությունների ու բախումների են հանգեցնում, ինչը եւ փրկի ունեցավ «Մենք»-ի պարագայում:

«Մենք»-ը, սակայն, կը մնայ յարկանշական երևոյթ. անոր երևումը 1931-ին իր հետ կը բերէ հակասութիւններու ամբողջ թնճուկ մը եւ ասոր համար ալ իր ժամանակին մէջ կ'առնէ եզական արժէք»⁵⁴, - այսպէս է դատում Գրիգոր Պըլլըյանը: Նիրավի, «Մենք»-ը հանդես եկավ մի առաքելությամբ, որ կարող էր շրջել ամբողջ սփյուռքահայ գրականության սրեղծագործական հունը: Սակայն որքան շոնդալից եղավ նրա մուտքը գրական ասպարեզ, նույնքան աղմկոտ եղավ իրեն վերապահված խոսքի դաշտի լքումը:

Ժամանակի մամուլը, իհարկե, անդրադարձավ «Մենք»-ի եւ՝ «գալուն», եւ՝ «գնալուն»: Նանդես եկավ մասնավորապես դաշնակցական մամուլը, երբ արդեն փեսանելի էր, որ գրական այս գործընթացը երկար կյանք չէր ունենալու:

⁵² Անդ:

⁵³ Վ. Շուշանյան, Ամբաս գիշերներ (երկրասարդ, անոթ մարդու մը թղթերէն), Գահիրէ, 1930, էջ 105:

⁵⁴ Գ. Պըլլըյան, Տրամ, Պէյրուս, 1980, էջ 321-322:

«Մարտկոց»-ը կարեւորեց «Մենք»-ի գոյությունը սփյուռքահայ իրակա-
նության մեջ, որ արեւմտահայության վերջին սերնդի ճիգն էր. «Մենք» ջերմ ու
մոլեկան երիտասարդութեամբ մը ճամբայ ելած էր շարժում մը սրելով, նժդեհ
արեւմտահայութեան վերջին սերունդին կեդրոնախոյս այլ մերթ աղուոր ճիգե-
րէն ընդհանուր գրական վերելք մը պատրաստելու եթէ ոչ սպոյճ՝ գէթ թաքուն
պրամադրութեամբ»⁵⁵: Սակայն թերթը «պարպություն» համարեց «Մենք»-ի
Դ. Ե. համարների համարելը հրապարակությունը:

Ազգայնական դիրքերից հանդես եկող ու ավագ ընկերներին կտրուկ հա-
կադրվող, երիտասարդ դաշնակցականների ամբիոն «Մարտկոց»-ը հարկա-
պես քննադարեց «Մենք»-ի «Հարուած» բաժինը, որպէս ֆրանսահայ գրող-
ները հանդես էին գալիս իրենց գեղարվեստական սրելծագործություններով:
«Մարտկոց»-ականները պարբերականի այս հարվածը դիտեցին ավելորդ
ու անարյուն՝ հարկապես Շահան Շահնուրի «Պճեղ մը անուշ սիրտ» գեղեցիկ
պարմվածքի քաղաքումից հետո: Նրանք անպէտքի համարեցին պոլսահայ ծեր
կնոջ «այդ համակրելի շաղփաղփումին վերաբարադրութիւնը»⁵⁶: «Մենք»-ի Գ.
համարում լույս տեսած իր «հակաազգային» գաղափարախոսությամբ աղմուկ
հանած «Պոյնուզըները» պարմվածքը համարեցին «ծանր վրէպ»⁵⁷:

Նայրնի է, որ Շահան Շահնուրը հեռու էր խմբավորումներից և աշխատում
էր հնարավորինս գերծ մնալ որեւէ գաղափարախոսության ջարագով լինե-
լուց: Այս առումով նրա կյանքում բացառություն են կազմել «Հարդգող» գրական
խմբակցությանը (1927) և «Մենք»-ին (1931) անդամակցությունը: Վերջինիս
առիթով գրողի փված գնահատանքը հակասական է եղել: «Զոյգ մը կարմիր
տերրակներ»-ում կարեւորում է «Մենք»-ի բերած գրական նոր շունչը՝ գրելով, որ
համախմբվածների միջև ներդաշնակություն ու ներքին կապ կար. «Ոգի բառը,
որ իմաստ չունի, բայց որ այնքան դիրքութեամբ կ'ըմբռնուի, այս պարագային
կը նշանակէր նուագագոյն ներդաշնակութիւն ընդմէջ գրչի մարդոց, որոնք բերքը
չեն նոյն երկրամասին, որոնք չեն շնչած գրական նոյն մթնոլորտը, ինչպէս եղած
էր Պոլսոյ մէջ: Կազմուած էր նո՛ր մթնոլորտ մը, մեծ մասամբ Շ. Մ.ի (Շավարշ
Միսաքյան - Լ. Տ.) հիւրընկալութեան: Այս բոլորը այնքան ճիշդ է, որ մինչեւ այ-
սօր ոմանք կը գործածեն սա ասութիւնը - «Փարիզի փղաքը», ի չգոյէ լաւագոյն
փարագի մը»⁵⁸:

Մինչդեռ Գր. Քյոսեյանի հետ գրույցում արտահայտում է այս փեսակերին
հակադիր դիրքորոշում. «Մենք»-ը ձախողանք մըն էր: Ես որեւէ ընկերակցու-

55 «Մարտկոց», Փարիզ, 1932, Նոկտեմբեր 29, Ա. փարի, թիւ 16:

56 Անդ:

57 Անդ:

58 Շ. Շահնուր, Զոյգ մը կարմիր տերրակներ, Պէյրութ, 1967, էջ 81:

թեան մաս չեմ կազմած ու վստահություն ալ չունիմ: Այդ շրջանին հիսանդ էի եւ կը մեկնէի արձակուրդ մը առնելու համար: Մեկնումիս նախօրեակին Նարդունին պնդեց որ մաս կազմեմ խումբին: Տուի գրություն մը եւ վերադարձիս ակամայ սրանձնեցի նաեւ խմբագրի պաշտօնը, օգնութեամբը Նշան Պէշկեթաշլեանի (նկարի ունի վերջինիս համոզելու գործուն - Լ. Տ.), որովհետեւ խումբին մէջ շարքեր իրարու հետ համաձայն չէին եւ թերթը մնացած էր առանց խմբագրի»⁵⁹:

Պարբերականի ներքին կյանքում ամեն ինչ չէ, որ հարթ էր: Այսպէս էր հենց անձնային շահը բախվում ընդհանուրի փեսականին: Խմբակցության անդամներից շարքերը հաճախ թշնամանում էին: Շահնուրը վկայում է. «Շուշանեան, օրինակ, կ'արէր Նարդունին»⁶⁰: Իսկ ահա Շ. Նարդունուն ուղղած շահնուրյան հարցը, թե արդյո՞ք Շուշանյանը որեւէ հասուն փարիքի գործ ունի գրած, Նարդունին պատասխանում է. «Անարժէք մարդ է. անկէ բան դուրս չի գար»⁶¹:

Այսուհանդերձ, «Փարիզի փողոց» ամենասուր հակամարտությունը մնում է Շահնուրի ու Շուշանյանի միջեւ:

Եւ ժամանակի, եւ ավելի ուշ շրջանի քննադատության նյութ դարձավ այն փեսակները, թե «Մենք»-ի շուրջ հավաքվածները հակաազգային ու նահանջողական գաղափարներով են փոգորված: Գ. Սեւանը շարք ավելի ուշ նկատում է, որ ներհակ քաղաքական ըմբռնումներով, գրական ուղղության եւ ճաշակի հակադիր խաչաձեւումով հանդերձ՝ «...«Մենք»ի անդամների համար ընդհանուր էր ընդվզումը դեպի այն թթու ազգայնամոլ շրջապատը, որ սնել էր նրանցից շարքերին»⁶²:

Մեր կարծիքով՝ ճիշտ չէ «Մենք»-ի անդամների միասնությունը փեսնել նրանց՝ իբր ոչ ազգայնական կեցվածքի դեմ: Այդ միասնությունը ավելի ճիշտ կլինի գնահատել գեղարվեստական դաշտի վրա. մեր գրականության վաղվա օրվա նկարմամբ ազնիվ մրահոգությունն էր, որ համախմբել էր նրանց: Ուստի սխալ է «Մենք»-ի փղաների ինքնության ձգտումը համարել «փքուն ոճ» եւ մեծամտության հովի վկայություն⁶³:

Այսպիսով, եթե ընդհանրացնելու լինենք «Մենք» գրական հանդեսի դերը Շ. Շահնուրի եւ Վ. Շուշանյանի գրական-գեղարվեստական մրաժողության համակարգում, պետք է ընդգծել, որ, հակառակ իր կարճատև ընթացքին, պարբերականը լուրջ դերակատարություն ունեցավ նրանց գրողական հետագա զարգացման վրա՝ մեկը հեռացնելով, մեկը մերձեցնելով անհարակաճությունները, անգամ գրական ճակատագրերը: Վ. Շուշանյանի համար այն հրապարա-

59 Գ. Քեօւէնան, Գիր եւ գիծ, Պոստոն, 1998, էջ 84:

60 Անդ:

61 Շ. Շահնուր, Նամակների, հ. Ա., Ութերթաւոն, «Mayreni Publishing» հրատ., 2001, էջ 83:

62 Գ. Սեւան, Սփյուռքահայ գրականության պատմության ուրվագծեր (1920-1945), էջ 35:

63 Անդ:

կախոսական, քննադատական, ինքնարտահայտման հարթակ հանդիսացավ, իսկ Շ. Շահնուրի համար՝ գեղարվեստական աճի հենք: Չնայած Շ. Շահնուրի հայրնի թերահավատությանը՝ «Մենք»-ը փարիզահայ մի խումբ երիտասարդ մրավորականների միասնական ու լուսավոր փեսականի արդյունքը դարձավ, որը տարբերվում էր իր լրջմիտ, իմացական ենթախորքով՝ ողջ սփյուռքահայ գրականության պարմության մեջ:

SUMMARY

In the 1930s a literary movement called the direction of Retreat was formed in Paris. “Menq” magazine became its voice. The magazine gathered around young writers with different literary taste. French-Armenian writers put aside their inner conflicts and signed under “Menq” magazine. This very step was to save not only Diaspora but also Armenian literature. Pioneers of two opposite poles, Shahnur and Shushanyan, were the former members of “Menq”. This was probably the only place where you can see Shahnour and Shushanyan together. The magazine became a unique platform for writers, where they made a serious artistic and critical articles. It opened a fresh and realistic look at the literature of the Diaspora.

РЕЗЮМЕ

Сформированное в 1930-х годах в Париже литературное движение получило название “Направление отступления”. Его рупором стал журнал “Менк”. Вокруг него объединились молодые силы с совершенно разным литературным вкусом. Французские писатели армянского происхождения забыли имеющиеся между ними внутренние противоречия и подписались под манифестом “Менк”. Своим шагом молодые парни хотели “спасти” армян диаспоры и зарубежную армянскую литературу. У истоков “Менк” стояли лидеры двух противоположных полюсов литературы армянской диаспоры Ш. Шахнур и В. Шушаниян. Это, пожалуй, единственное пристанище, где можно увидеть Шахнура и Шушанияна бок о бок. Журнал стал своеобразной платформой для писателей, где они выступили с серьезными художественными и критическими статьями. Он открыл свежий и трезвый взгляд на литературу армянской диаспоры.

ՄԵՐԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՇԱՐԱՀՅՈՒՄԱԿԱՆ ՈՐՈՇ ԻՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՐԵՒԱՆԻ ԽՈՍԱԿԵՑԱԿԱՆ ԼԵԶՎՈՒՄ¹

Ինչպես գիտենք, խոսակցական լեզուն, ի տարբերություն գրականի, ավելի ազատ է, անկաշկանդ, զերծ կառուցվածքային հատուկ կաղապարներից: Քանի որ խոսքը նախապես պատրաստված չէ, ուստի կառուցվածքային ազատություն կա, դա, սակայն, չի նշանակում, թե նախադասությունները կազմվում են կանայական սկզբունքներով:

Ի տարբերություն գրական լեզվի՝ խոսակցական լեզվին բնորոշ չեն նախադասության կապակցման բարդ տիպերը, երկարաշունչ նախադասությունները: Առօրյա հաղորդակցման ընթացքում նախապատվությունը տրվում է պարզ նախադասություններին, որոնք հեշտ ընկալելի են: Խոսակցական լեզվին բնորոշ է **պարզ, հատկապես համառոտ նախադասությունների** կիրառությունը: Լայն կիրառություն ունեն **թերի նախադասությունները**:

Նախադասությունը թերի է, եթե նրա այս կամ այն անդամը կամ մի քանի անդամները բաց են թողնված, բայց խոսքային հյուսվածքում ընկալվում են: Թերի նախադասությունները հիմնականում բնորոշ են լեզվի խոսակցական տարբերակին՝ կենդանի խոսքին, առավելապես կիրառվում են երկխոսություններում: «Խոսակցիցը մյուսի խոսքից վերցնում է մի որեւէ բառ կամ արտահայտություն՝ իբրեւ առարկ, եւ որորվիետեւ մյուսը արդեն լրիվ նախադասությամբ արտահայտել է, հիշյալ առարկը զուգորդվում է լրիվ նախադասության չափած բառերին եւ դառնում է լիովին հասկանալի: Նախադասության կազմում զեզվում է այն ամենը, ինչ հնարավոր է կրճատել:

Խոսակցական լեզվին բնորոշ են նախադասության անդամների զեղչման բոլոր տիպերը՝ եւ ենթական, եւ ստորոգյալը, եւ մյուս լրացումները: Պետք է նշել, որ նախադասության անդամների զեղչումը խոսակցական լեզվի ամենաբնորոշ հատկանիշներից մեկն է: Դժվար է գտնել մի նախադասություն, որտեղ որեւէ

1 Հետազոտությունն իրականացվում է ՀՀ ԿԳՆ ԳՊԿ-ի կողմից տրամադրվող ֆինանսական աջակցության շնորհիվ՝ 13YR-6B0006 «Երևանի խոսակցական լեզուն» գիտական թեմայի շրջանակներում:

անդամ գեղջված չլինի:

Օրինակ՝ *Առավոտը էլի գործի* (Ես առավոտյան էլի գործի եմ գնալու - ստորոգյալի, ենթակայի գեղջում):

Օրինակ՝ *Ես՝ հիմար, դու՝ խելացի* (Ես հիմար եմ, դու խելացի ես-օժանդակ բայի գեղջում):

Սովորաբար նախադասության անդամների գեղջումը պայմանավորված է իրադրությամբ: Քանի որ իրադրության մեջ խոսողի միտքը պարզ է, ուստի գեղջումները ավելի առատ են լինում, նախադասության հնարավոր բոլոր անդամները կրճատվում են: Նախաիրադրության իմացությունը թույլ է տալիս գեղջել նախադասության այն անդամները, որոնք հայտնի են իրադրությունից: Հատկապես երկխոսություններում երբեմն պատասխանական խոսքն արտահայտվում է մեկ բառով, սովորաբար ծայնարկություններով, եղանակավորող բառերով (*հա, չէ, օֆ, ըհր, հրս, էհ...*), երբեմն էլ նույնիսկ առանց բառերի՝ օժանդակ միջոցներով՝ ժեստով ու դիմախաղով:

Խոսակցական լեզվին բնորոշ են **անհանգույց ստորոգյալով** նախադասությունները: Օրինակ՝ *Դու՝ խենթ ու խելատ:*

Հաճախ գեղջվում է բարդ ստորադասական նախադասության գլխավոր նախադասությունը: Օրինակ՝

- *Չգնացի՞ր:*

- *Դե որ անձրևս էր... (չգնացի):*

Կամ՝

- *Արի՛ մեր տուն:*

- *Որ ջղայնացնե՞ս (Գամ, որ ջղայնացնե՞ս):*

Առհասարակ գեղջումները առատ են հրամայական նախադասություններում, իսկ խոսակցական լեզվում դրանք առավել հաճախակի գործածություն ունեն:

Օրինակ՝ *Գործ չունե՛ս: Խելո՞ք մնա: Խելքդ գլո՛ւխդ հավաքի: Լեզուդ քեզ սրահի՛: Գնա՛ գործիդ: Ձե՛նդ...*

Այսպիսով՝ պետք է նշել, որ թերի խոսքը, թերի նախադասությունները խոսակցական լեզվում ընկալվում են որպես նորմ:

Լեզուն ինքնին ձգտում է խնայողության, իսկ լեզվում տեղի ունեցող ցանկացած երեւոյթ նախ եւ առաջ դրսեւորվում է լեզվի խոսակցական տարբերակում: Խոսակցական լեզվին բնորոշ է երկար ձեւերի փոխարեն **կարճ ձեւերին** նախապատվությունը, տվյալ միտքը մեկ բառով արտահայտելու ձգտումը, լրացումների հնարավոր գեղջումը եւ այլն: Օրինակ՝ հանձնել քննությունը-հանձնել, ընդունվել բուհ- ընդունվել...

Փոխանունությունները եւս, ինչպես գիտենք, նպաստում են խոսքի սեղմու-

թյանն ու խնայողությանը: Ուստի՝ զարմանալի չէ, որ խոսակցական լեզվում առատ կիրառություն ունեն փոխանունությունները, երբ տվյալ բառը արտահայտում է եւ իր, եւ փոխարինած բառի իմաստը՝ կցորդության, առընթերության զուգորդությամբ: Այս դեպքում փոխանունությունները դրսեւորում են առարկաների միջեւ եղած զանազան հարաբերություններ: Ներկայացնենք որոշ օրինակներ՝ ըստ Էդ. Աղայանի առանձնացրած տիպերի².

1. Պարունակողը՝ պարունակյալի փոխարեն, օր.՝ երկու աման կերակ, այսինքն՝ երկու աման ճաշ կերակ:

2. Հեղինակը՝ ստեղծագործության փոխարեն, օր.՝ Կոմիտաս էր լսում, այսինքն՝ ստեղծագործություններն էր լսում, Էդգար Պո էր կարդում:

3. Նյութը՝ նրանից պատրաստված առարկայի փոխարեն, օր.՝ մետաքս է հագել, այսինքն՝ մետաքսե հագուստ է հագել:

4. Գործողությունը՝ արդյունքի փոխարեն, օր.՝ ցուցադրում են նրա աշխատանքները, այսինքն՝ աշխատանքի արդյունքները:

5. Ժամանակը՝ տվյալ ժամանակամիջոցում տեղի ունեցող գործողության, երեւոյթի, իրադարձության փոխարեն, օր.՝ չորս ժամ ունենք, այսինքն՝ չորս ժամ պարապմունք, երեկոն սքանչելի էր:

6. Հատկանիշը՝ առարկայի փոխարեն, օր.՝ մեծը, այսինքն՝ մեծ աղան:

7. Պատկանելություն ցույց տվող առարկան՝ պատկանյալի փոխարեն, օր.՝ իմ գիրքը իմը:

8. Զանակական թվականները՝ չափի միավորների եւ դրանց հետ կապված առարկաների փոխարեն, օր.՝ երկու կիլո գնեց, այսինքն՝ երկու կիլոգրամ խնձոր:

9. Դասական թվականները՝ հաջորդաբար կրկնվող առարկաների փոխարեն, օր.՝ երկրորդը հրատարակվեց, այսինքն՝ երկրորդ գիրքը:

Հր. Աճառյանը փոխանունության դրսեւորում է համարում նաեւ **ellipse-ը**՝ կրճատում կամ զեղչում³: Այս դեպքում հարակից բառերի միջեւ գաղափարական զուգորդությունը այնքան մոտ է, որ մեկը բավական է մյուսի մասին հիշեցնելու համար: Օր.՝ երկտող՝ երկտող գրության փոխարեն:

Պետք է նշել, որ ellipse-ը շատ բնորոշ է հատկապես խոսակցական լեզվին, քանի որ խոսակցական լեզուն սիրում է ամեն կարգի կրճատումներ: Երբեմն որոշ արտահայտություններ կարող են միաժամանակ մի քանի անգամ կրճատվել, օր.՝ *10 համարի երթուղային տաքսիով գնում եմ > 10 համարի երթուղայինով գնում եմ > 10 համարով գնում եմ > 10-ով գնում եմ*: Սովորաբար այս կարգի կրճատումները պայմանավորված են լինում խոսքային իրադրությամբ,

2 Տե՛ս Հր. Աճառյան, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, Երևան, 2005, էջ 59:

3 Անդ:

երբեմն նաեւ ժամանակաշրջանով: Օր՝ եթե մի քանի տարի առաջ ուսանողական ասելիս նկատի էր առնվում ուսանողական տոնն հասկացությունը, ապա այսօր ուսանողության շրջանում առաջին հերթին հասկանում են ուսանողական ավտոբուս, չնայած ուսանողական տոնն հասկացությունը եւս գործածական է:

Խոսակցական լեզվին բնորոշ են պարզաբանումները՝ այնպիսի բառեր կամ արտահայտություններ, որոնք, դրվելով նախադասության վերջում, պարզաբանում են ասվող միտքը կամ լրացուցիչ տեղեկություն են հայտնում: *Դրանք սովորաբար բուն խոսքից առանձնանում են հնչերանգային դադարով:*

Օրինակ՝ *Էսօր մտալ սենյակ՝ տնօրենի սենյակ... կամ՝ Գնացինք Արզնի, մի հրաշք տեղ... կամ՝ Գործս պրծա, էսօրվա անկիքս...*

Ինչպես վերելում նշել էինք, խոսակցական լեզվում նախապատվությունը տրվում է պարզ նախադասություններին, ուստի գրական լեզվին բնորոշ բարդ ստորադասական կառույցների փոխարեն այստեղ կիրառվում են դերբայական դարձվածով պարզ նախադասություններ:

Օրինակ՝ *Քո ասած ձեռով կանենք* (Այն ձեռով, որ դու ասում էիր):

Հոգնած ժամանակ ուրախ երգեր եմ լսում (Այն ժամանակ, երբ հոգնած եմ լինում, ուրախ երգեր եմ լսում):

Պետք է նշել, սակայն, որ ոչ բոլոր դերբայական դարձվածներն են խոսակցական լեզվում կիրառվում, օրինակ՝ համակատար դերբայով դարձվածները գրեթե չեն կիրառվում, դրա փոխարեն կիրառվում են կապական կառույցներ կամ անորոշ դերբայի բացառական հոլովով ձեւեր:

Օրինակ՝ *վազելու ժամանակ ընկալ* (վազելիս ընկավ) կամ *վազելուց ընկավ*:

Խոսակցական լեզվում առատ գործածություն ունեն ոչ թե շաղկապով, այլ **շարահարությամբ** կապակցությունները, որտեղ մեծ դեր ունի հնչերանգը:

Օրինակ՝ *Արի՛ տեսնեն* կամ՝ *Կանչեցի՛ զա...*

Եթե նույնիսկ նախադասության մեջ շաղկապները չեն գեղջվել, ապա նրանց դերը խոսակցական լեզվում հիմնականում գրոյանում է, քանի որ կենդանի հաղորդակցման ժամանակ, բանավոր խոսքում այդ դերը ստանձնում է հնչերանգը:

Խոսակցական լեզվում հաճախակի կիրառվում են **անհետեւողական** կապակցություններ: Այսինքն՝ երբ նախադասության տարբեր բաղադրիչների միջեւ կապը խզվում է, երբ բացակայում է նախադասության բաղադրիչներից մեկը, բայց մտովի հնարավոր է վերականգնել: Օրինակ՝ *Մի բան, որ չես հասկանում, հենու մնա:*

Անօրյա հաղորդակցման ժամանակ հաճախ խոսողը, իր բուն ասելիքը չավարտած, հավելյալ տեղեկություն է հայտնում, որը բուն խոսքից հնչերանգային

դադարով չի առանձնանում: Քանի որ խոսքը նախապատրաստված չէ, երբեմն էլ խոսողի հուզական վիճակով պայմանավորված՝ խոսքում նախադասությունները միահյուսվում են իրար: Խոսողը ինքն իրեն ընդհատում է, խոսքը լրացնում տարբեր պարզաբանող բառերով, հավելադրություններով: Ս. Մելքոնյանը նշում է. «Վերջինս իր արտահայտչականությանը բավական նման է մեկնություն արտահայտող միջանկյալ նախադասության: Բայց այդպիսին չէ հատկապես այն պատճառով, որ ուժեղ դադարով չի տրոհվում բուն նախադասությունից, որի մեջ տեղավորված է ինքը: Այս վերջինս կարելի է կոչել միջադիր նախադասություն»⁴: Թեեւ Ս. Մելքոնյանը սահմանազատում է այս նախադասությունները **միջանկյալ** նախադասություններից եւ գրավոր արտահայտելիս չի տրոհում, կարծում ենք՝ սրանք, այնուամենայնիվ, միջանկյալ նախադասություններ են, եւ գրավոր արտահայտության դեպքում պետք է տրոհվեն:

Օրինակ՝ *Զանգեզի դասատուին (մի հրաշք կին է), ասեմ, որ վաղը չեմ ուղարկելու դպրոց Արամին:*

Այսպիսի անավարտ, կիսատ, ընդմիջարկված նախադասություններ առավել հաճախ հանդիպում են հուզական խոսքում: Երբեմն դժվար է լինում որոշել նմանատիպ նախադասությունների սահմանները:

Օրինակ՝ *Վաղը, չեմ ասե՛լ, ակապերս, ես դրա ջանին մեռնեմ, բանակից կգա... Կամ՝ Առավոտը, ինչ լավ արեւ էր, լվացքս փռեցի, էն կնիկն էլ նենց էր նայում, միանգամից չորացավ...*

Միջանկյալ բառերն ու բառակապակցությունները եւս, ինչպես միջանկյալ նախադասությունները, երանգավորում են խոսքը եւ խոսողի վերաբերմունքն են արտահայտում խոսքի նկատմամբ: Միջանկյալ բառերի եւ բառակապակցությունների շարադասությունը նախադասության մեջ պայմանավորված է այն հանգամանքով, թե դրանք վերաբերում են ամբողջ նախադասությանը, թե՛ նախադասության որեւէ անդամին: Եթե վերաբերում են ամբողջ նախադասությանը, ապա դրանց շարադասությունը հիմնականում ազատ է: Իսկ եթե վերաբերում են նախադասության մի մասին կամ որեւէ անդամի, ապա, որքան հնարավոր է, մոտ են դրվում այն անդամին կամ միավորին, որին վերաբերում են: Միջանկյալ բառերն ու բառակապակցություններն արտահայտվում են տարբեր խոսքի մասերով, մասնավորապես եղանակավորող բառերով, գոյականներով, ածականներով, դերանուններով եւ այլն:

Պետք է նշել, որ այն միջանկյալ բառերն ու բառակապակցությունները, որոնք վերաբերում են ամբողջ նախադասությանը, ունեն ազատ շարադասություն, ասվում են նախադասության այն հատվածում, երբ նախընտրում է խոսողը՝

⁴ Ս. Մելքոնյան, Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Երևան, 1984, էջ 223:

պայմանավորված խոսքի բովանդակությամբ, խոսողի հուզական վիճակով, տվյալ իրադրությամբ եւ այլն:

Օրինակ՝ *Իմ կարծիքով, դու սխալ արեցիր...* Կամ՝ *Դու, իմ կարծիքով, սխալ արեցիր ...* Կամ՝ *Դու սխալ արեցիր, իմ կարծիքով...*

Երբեմն չնախապատրաստված խոսքում, հատկապես հուզական բնույթի, նախադասության որեւէ անդամ, որը խոսողը կարետոր է համարում, վերջում կրկնում է, հաճախ կրկնում է չգիտակցելով, որ տվյալ բառն արդեն ասել է:

Օրինակ՝ *Ես հաստատո ոչ մեկին չեմ ասել, հաստատո. Կամ՝ Գյուղում լավ էր, հանգստացա, սաղ օրը քնում էի գյուղում...*

Նմանատիպ կրկնություններ առատորեն կիրառվում են երկխոսություններում, որտեղ կրկնությամբ հատուկ շեշտվում է խոսողի կողմից կարետորվող կամ խոսքի խնդրահարույց մասը:

Օրինակ՝ *Չէ, չի զանգի, էլ չի զանգի. Կամ՝ Ասա՛ սրահանջի, ասա, թող քերի...* Կամ՝ *Մի արա, խնդրում եմ, մի արա...*

Երբեմն էլ խոսողը սկսում է խոսքը, բայց այս կամ այն պատճառով ընդհատում է եւ այլ կերպ ձեւակերպում միտքը:

Օրինակ՝ *Երեկ զանգեցի, որ... հասա, վերջը չասեցի, ուզում էի ասելի, որ իզուր մի գնա...* Կամ՝ *Մի՛ մտածի, որ ուզեմա...* դու մտածելու բան չունես...

Շարադասությունը բառակապակցության բաղադրիչների, նախադասության անդամների եւ հարակից միավորների դասավորության՝ հանրության կողմից ընդունված կարգն է: Միակ բացառությունը բացահայտիչն է, որ անվտիտիս կերպով դրվում է բացահայտյալից հետո: Խոսակցական լեզվում նախադասության անդամների շարադասության ընդունված կարգը երբեմն չի պահպանվում: Նախադասության սկզբում ասվում է այն բառը, որը խոսողի կողմից կարետորվում է: Դա, սակայն, կարող է հանգեցնել իմաստային կապերի խզմանը:

Օրինակ՝ *Ջուր, նենց ծարավ եմ...* Կամ՝ *Հոգևած, տանջված, երեկվանից աշխատում եմ...*

Հաճախ խոսակցական լեզվում խախտվում է շաղկապի շարադասական կարգը: Օրինակ՝

- *Հագար շոր ունես, էլի առար:*

- *Ուզում եմ որովիետեմ...*

Կամ՝

- *Էսօր եթե չգաս, կննդանամ:*

Խոսակցական լեզվում որոշ շաղկապներ, դերանուններ եւ այլ բառեր կամ բառակապակցություններ, երբեմն խոսքի նախապատրաստված չլինելու պատճառով շարահյուսորեն չկապվելով բուն խոսքին, հանդես են գալիս

թարմատարի դերում:

Օրինակ՝ *Հետո ինչ, իմ գործը չի. Կամ Ո՛րն, ես էդ մասին չգիտեի...*

Թարմատարի դերում հաճախ հանդես են գալիս հա, չէ եղանակավորող բառերը: Օրինակ՝ *Դու էլ կգաս, չէ՞. Կամ Լուսիկի աղջիկն էր, հա՛:*

Թարմատարի դեր կատարող որոշ շաղկապներ կամ շաղկապական բառեր խիստ խոսակցական բնույթ ունեն եւ շատ բնորոշ են խոսակցական լեզվին՝ *մենասկ թե, հենց, հենց որ, համ... համ, յա, թե չէ...*

Խոսակցական լեզվին առավել բնորոշ են **ներգործական** կառուցվածքի նախադասություններ, կրավորականները ավելի բնորոշ են գրական լեզվին:

Օրինակ՝ *Քամին փշրեց սալակիները. Կամ՝ Ես տեսա՝ հավաքաբար մաքրեց սենյակները...*

Խոսակցական լեզվում հաճախ չեզոք սեռի բայերից կազմվում են **կրավորականներ**՝ խոսքն ավելի դիպուկ ու հասկանալի դարձնելու համար:

Օրինակ՝ *Պիտի խոսվի շեֆի հետ... Կամ՝ Պիտի հարցվի, ճշտվի...*

Համաձայնությունը կապակցման այն եղանակն է, որի դեպքում կապակցվող բառերը դրվում են քերականական միեւնույն կարգով, (միեւնույն դեմքով, թվով եւ այլն): Ենթական եւ ստորոգյալը սովորաբար համաձայնում են դեմքով եւ թվով, սակայն խոսակցական լեզվում տարածված են ենթակայի եւ ստորոգյալի **անհամաձայնության** (բակառության) դեպքեր: Օրինակ՝ *Էս տուրյակի ծանրությունից ձեռներս սրկվում ա... Կամ՝ Մազերդ սիրուն ա տենց...*

Խոսակցական լեզվում գրականից տարբեր կիրառություն ունեն որոշ կապեր: Ինչպես ցույց են տալիս Երեւանի վարչական տարբեր շրջաններում իրականացված հարցումները՝ խոսակցական լեզվում վերլուծական եւ համադրական ձեւերից առավել տարածված են վերլուծական, այսինքն՝ կապով ու նրա խնդրով արտահայտված ձեւերը: Օրինակ՝ հարցվողների մեծ մասը նախընտրում է ասել *սեղանի վրա*, քան թե *սեղանին, ընկերների հետ*, քան թե *ընկերներով, գործի մասին*, քան թե *գործից* եւ այլն:

Իհարկե վերլուծական ձեւեր երբեմն կիրառվում են ռուսերենի ազդեցությամբ, բառացի թարգմանության հետեւանք են: Հարցումները ցույց տվեցին, որ խնդրառության սխալ կիրառություն ունեն խոսակցական լեզվում հատկապես հետեյալ կապերը.

Օրինակ՝ **Մոտ, վրա, հետ, պես, չափ, համար, մման, հոգուտ, հանձին, ի դեմս, հանուն** կապերի հետ առաջին եւ երկրորդ դեմքերի անձնական դերանունները պետք է դրվեն *տրական* հոլովով, մինչդեռ խոսակցական լեզվում շատ տարածված է սեռական հոլովով դրանց սխալ կիրառությունը՝ *իմ մոտ, իմ*

համար, քո պես...

Օրինակ՝ **հետ** նշանակում է միասին, հետեւաբար սխալ է՝ *Արամը կոպում էր թշնամու հետ*: Ճիշտ է՝ *թշնամու դեմ*:

Սխալ է՝ *Նա նվագում է դաշնամուրի վրա*, ջութակի *վրա*: Ճիշտ է՝ *Նա նվագում է դաշնամուր, ջութակ կամ՝ Նա սալրում է Զաքյանի վրա*: Ճիշտ է՝ *Նա սալրում է Զաքյան փողոցում*:

Խոսակցական լեզվում գրականից տարբեր կիրառություն ունեն որոշ **հոլովական ձեւեր**: Խոսակցական լեզվին բնորոշ են այնպիսի կառույցներ, երբ **ենթական** հանդես է գալիս տրական հոլովով կամ որպես ստորոգելիական վերադիր: Սրանք հիմնականում բարբառների ազդեցությամբ առաջացած կիրառություններ են:

Օրինակ՝ *Մեր հարեւանին մի տղա թող ունի*: Տառու էր՝ *առավոտ շուտ արթնանում, կար էր անում*:

Բնորոշ են տեղ իմաստով տրական հոլովի կիրառություններ ներգոյականի փոխարեն:

Օրինակ՝ *Ես կստանամ, ես մյուսին եմ իջնում...* Կամ՝ *Էս տարի էլ Աշոտս մրցույթին հաղթեց*. Կամ՝ *Համերգին էնքա՛ն պարեցինք ...*

Շատ տարածված են տեղ իմաստով հայցական հոլովի կիրառություններ ներգոյականի փոխարեն:

Օրինակ՝ *Ես Երեւան եմ սալրում...* Կամ՝ *Էս տարի Քոբուլեթի հանգստացա ...*

Խոսակցական լեզվում մեծ դեր ունեն **տրամաբանական շեշտն ու հնչերանգը**: Ինչպես նշել ենք, խոսակցական լեզուն հանպատրաստի, առավել հուզական խոսք է, ուստի գերծ է կառուցման հատուկ կաղապարներից: Խոսողի կողմից կարեւորվող բառերն ու արտահայտությունները հիմնականում առաջին պլան են մղվում, առավել ուժեղ են շեշտվում, դրանց հաջորդում է հնչերանգային դադար, որն ավելի է շեշտում տվյալ բառի կամ արտահայտության կարեւորությունը:

Երբեմն խոսողը ցանկանում է նախադասության մեջ առանձնացնել որեւէ անդամ, ընդգծել այն, ինչի վրա ցանկանում է հրավիրել խոսակցի ուշադրությունը: Այդ նպատակով խոսողն ավելի ուժգին է արտաբերում իր համար կարեւոր նշանակություն ունեցող բառը կամ արտահայտությունը՝ ի տարբերություն նախադասության մյուս անդամների: Սովորաբար ամենաուժգին արտաբերումն ունենում է այն բառը, որի վրա ընկնում է տրամաբանական շեշտը: Տրամաբանական շեշտի դերը շատ մեծ է հատկապես խոսակցական լեզվում: Հարցական, հրամայական, բացականչական նախադասություններում տրամաբանական շեշտը համընկնում է հարցում, հրաման կամ բացականչություն արտահայտող

բառերի բառային շեշտին՝ ավելի ուժեղացնելով դրանց արտաբերումը: Տրամաբանական շեշտի հետ սերտորեն առնչվում է քերականական մի այլ միջոց՝ հնչերանգը:

Հնչերանգով եւ տրամաբանական շեշտով պայմանավորված՝ տվյալ նախադասությունը կարող է հնչերանգային տարբեր տիպերի համարվել. կարելի է, թե խոսողը տվյալ իրադրության մեջ ինչն է կարելի, հատկապես ինչ հուզական վիճակում է եղել եւ այլն:

Օրինակ՝ *Դու տու՛ն կգաս* (հարցում)... Կամ՝ *Դու տուն կգա՛ս* (հարցում)... կամ *Դու տու՛ն կգաս* (ուրախություն)... Կամ՝ *Դու տուն կգա՛ս* (զայրույթ)...

Հնչերանգով էլ պայմանավորված՝ նախադասությունը կարող է շատ անսովոր, գրականից խիստ տարբեր շարադասություն ունենալ: Նմանատիպ դեպքերում նախադասության շարադասությունը շատ ճկուն է:

Տրամաբանական շեշտն ու հնչերանգը մեծ դեր ունեն նաեւ **հավելադրությամբ շրջման** դեպքում: Խոսակցական լեզվում հաճախ որեւէ բառ ավելի ուժեղ շեշտելու համար դիմում են հավելադրությամբ շրջունությանը: Մ. Աբեղյանն գրում է . «Մի առանձին տեսակի շրջում կազմվում է հավելադրությամբ, որով արտահայտությունն ավելի է զորանում: Գլխավոր շեշտ ունեցող բառերը՝ ենթակա, խնդիր, թե պարագա, դրվելով խոսքի սկզբում, իրենց ետեւից առնում են եւ բայը համապատասխան դեմքով եւ կազմում մի ավելադրական խոսք, որի ետեւից ընկնում է բուն խոսքը որ հարաբերականով կապված եւ սովորաբար կանոնավոր շարադասությամբ»⁵: Սա այն դեպքն է, երբ տրամաբանական շեշտ կրող բառն ասվում է նախադասության սկզբում, դրանից հետո դրվում է **եւ** օժանդակ բայը՝ համապատասխան դեմքով եւ թվով, այնուհետեւ՝ **որ** կամ **ինչ** շաղկապը:

Օրինակ՝ *Ես եւմ, որ դիմանում եմ...* կամ՝ *Էդ ասելու բան ա, որ ասում եմ...*

Անփոփելիվ պետք է նշել, որ բառերի եւ նախադասությունների կապակցման միջոցներն ու եղանակները տարբեր դրսեւորումներ ունեն մեր լեզվի գրական եւ խոսակցական տարբերակներում: Շարահյուսական իրողությունների ոչ գրական դրսեւորումների լայն կիրառությունը պայմանավորված է առաջին հերթին նրանով, որ հանրության տարբեր ներկայացուցիչներ տարբեր հաճախականությամբ եւ տարբեր չափով կիրառում են դրանք իրենց խոսքում. ավանդույթով փոխանցվում է դրանց կիրառությունը: Այսինքն՝ այդ կառույցները արմատացել են խոսակցական լեզվում, իսկ դրանց կիրառման հաճախականությունն արդեն խոսակցական լեզվի նորմ է դառնում:

⁵ Անդ, էջ 538:

SUMMARY

The means and methods of connection of the words and sentences have different manifestations in literary and colloquial versions of Armenian. As we know, the colloquial language in contrast to the literary, is more unembarrassed, not involved in special structural models. As the speech is not made beforehand, consequently there is structural freedom, but it doesn't mean that the sentences are formed by arbitrary principles.

In this article are shown the syntactic peculiarities of the colloquial language, especially the colloquial language of Yerevan. Are represented non literary manifestations of syntax, patterns of the formation of the sentence, that are taken root in the colloquial language, and also their reasons.

Non literary manifestations of syntax have wide usage, because different representatives of society with various frequency and degree use them in their daily speech, that is, they are taken root in the speech, and the frequency of the application is becoming a norm of the colloquial language.

РЕЗЮМЕ

У средств и методов связывания слов и предложений есть различные проявления в литературной и разговорной версиях Армянского языка. Как мы знаем, разговорный язык в отличие от литературного, более непринужденный, не вовлеченный в специальные структурные модели. Поскольку речь не подготовлена заранее, следовательно есть структурная свобода, но это не означает, что предложения сформированы произвольными принципами.

В этой статье показаны синтаксические особенности разговорного языка, особенно разговорного языка Еревана. Представлены не литературные проявления синтаксиса, модели формирования предложений, которые утвердились в разговорном языке, а также их причины.

Не литературные проявления синтаксиса имеют широкое использование, потому что разные представители общества с различной частотой и степенью используют их в своей ежедневной речи, то есть, они утвердились в речи, а частота применения становится нормой разговорного языка.

ՅՈՒՐԵԼԵԱՆԱԿԱՆ

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԽՈՍՔԸ ԳԵԻՈՐԳՅԱՆ ՆՈԳԵԻՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐԵՄՈՒՏԻ ՆԱՆԴԻՍՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ

(15 սեպտեմբերի, 2014 թ.)

Սիրելի՛ հոգևոր հայրեր, դասախոսներ, սաներ և ներկաներ,

Ուրախ ենք բոլորս 2014-2015 ուսումնական տարեմուտի առիթով: Այս տարին նաև հոբելյանական է մեզ համար, առաջիկային տոնախմբելու ենք Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի 140-ամյակը: Այս պահին Մեր հոգին բերկրում է այնպես, ինչպես Գևորգ Դ. երանաշնորհի Նայրապետի, ով մեծ տեսիլքով հաստատեց հոգևոր այս կրթօջախը: Անցնող 140 տարվա ընթացքում Գևորգյան ճեմարանը Ասրծո օրհնությամբ մեծ ներդրում ունեցավ ազգային մեր կյանքում: Այսպես դասավանդեցին և ճեմարանի հոգևոր անդաստանը ծաղկեցրին մեծանուն մարավորականներ ու հոգևորականներ, նրա լուսեղեն հարկի ներքո հասակ առան մեր ժողովրդին փառք ու պատիվ բերած հայագետներ, գիտության ու մշակույթի ականավոր ներկայացուցիչներ, ինչպես նաև՝ մեծավաստակ հոգևոր առաջնորդներ: Աստված աճեցրեց ու կենսապու պահեց հոգևոր մեր այս տունը, մեր բոլորի միշտ սիրելի, միշտ նվիրական ճեմարանը:

Այսօր աղոթք ենք բարձրացնում և աստվածային օրհնություն հայցում լուսահոգի Գևորգ Դ. երախտարժան Նայրապետի, ինչպես և՛ ճեմարանի համար խնամք տարած, այն լուսավոր պահած երախտավորների հիշատակին՝ ձեզ հետ միասին հավար ու վստահություն ունենալով ճեմարանի ընդմիշտ պայծառության և նրա գործունեության առավել ու առավել արդյունավորման հանդեպ:

Ճեմարանի առաքելության շարունակողներն այսօր դուք եք, սիրելի՛ դասախոս մանկավարժներ: Դուք մասնակիցն եք Նայ Եկեղեցու հոգևոր սպասավորների, վաղվա հոգևոր առաջնորդների, հայ մարավորականների կերպման գործին՝ ձեր հոգում կրելով վաղվա լուսավոր օրվա տեսիլքը այս հաստատության, ինչպես և՛ մեր Եկեղեցու, որ աստվածօրհնյալ ուղիներում պահպանի և առաջնորդի մեր ժողովրդին: Մաղթում ենք, որ դուք այս հաստատության դերի ու կատարության նույն գիտակցությամբ, նրա առաքելության հանդեպ նույն

հավարով իրականացնե՞ք ձեր աշխարանքները, որպեսզի ձեր նվիրյալ ջանքերը բազում պրուդներ բերեն եկեղեցական և ազգային մեր անդասարանում՝ Ավետարանի խոսքի համաձայն մեկի դիմաց երեսուն, մեկի դիմաց վաթսուն և մեկի դիմաց հարյուր (Մարկ. Դ. 8):

Ճեմարանի կյանքում և առաքելության մեջ մեծապես կարևորված է նաև տեսչության աշխարանքը: Տեսուչ, փոխտեսուչներ, վերակացու-դասարհարակներ, ովքեր մեր սանուց համար ծնողներ են, եղբայրներ, հոգևոր խորհրդարարներ: Նրանք այն պահից, երբ ծնրադրել են Տիրոջ Սուրբ Մեղանի առջև, ուխտել են նմանություն բերել մեր փեր Նիսուս Զրիսարոսին, նրա կյանքի օրինակով ապրել ու գործել, և այդ օրինակը առավել չափով անհրաժեշտ է այս լուսեղեն հասարակության հարկի ներքո, որտեղ հոգիներ են կրթվում, որտեղ ապագան է կերպվում մեր Եկեղեցու, որտեղ երերուն քայլերով դեպի այս հասարակություն եկած սաները, հասակ առնելով, որոշում պիտի կայացնեն՝ իբրև հոգևոր սպասավորներ ծառայելու մեր Եկեղեցում: Մենք պիտի ցանկանք, որ ճեմարանի տեսչությունը մշտապես այդ հայրախնամ հոգածությունն իրականացնի մեր սանուց կրթական-դասարհարակչական գործում: Բնական է, որ պերք է լինենք խարապահանջ, հարկ եղած դեպքում՝ պարժենք նույնիսկ, սակայն ձեր ամեն ինչը սիրով թող լինի, ինչպես առաքյալն է պարվիրում (Ա. Կորնթ. ԺԶ. 14): Իշխանությունն առանց սիրո բռնություն է: Մենք ցանկանում ենք, որ մեր յուրաքանչյուր սանի սիրտ լցվի այդ սիրով, որով ընդառաջ գնան Եկեղեցու անդասարանում ծառայելու ասարվածապարգև շնորհի ընկալմանը:

Սիրելի՛ ճեմարանական սաներ, Մենք վարահ ենք, որ դուք լավագույնս կօգրագործեք Գևորգյան հոգևոր ճեմարանում ուսանելու ձեզ ընձեռված հնարավորությունը, որ ամբարեք գիտելիքներ, ամբարեք իմաստություն և փորձառություն: Աճեցրեք և գորացրեք ձեր մեջ հավարքի ապրումն ու զգացումը, որովհետև գիտեք առաքյալի խոսքի ճշմարտությունը՝ առանց հավարքի գործերը մեռած են (Յակ. Բ. 17): Նավարքն է գործերին կենդանություն և հավերժություն պարգևում: Մենք պիտի ուզենք, որ ձեր գործերը լինեն կենդանի գործեր՝ դեպի հավիրենություն միաված, որպեսզի մեր Եկեղեցու ընթացքը և մեր ժողովրդի կյանքը միշտ լինեն հավերժության լույսով առաջնորդված:

Սիրելիներ, Մեր գնահատանքը և օրհնությունն ենք բերում ձեզ, Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի բոլոր աշխարակիցներին՝ տեսչական կազմին, մանկավարժներին, վարչա-տնտեսական պաշտոնեականը և սիրասուն սանուց: Աղոթում ենք, որ Տիրոջ հովանին հանապազ պահապան լինի ձեզ և համայն մեր ժողովրդին և շեն ու պայծառ պահի Մայր Աթոռիս Գևորգյան հոգևոր ճեմարանը՝ այսօր և միշտ. ամեն:

**Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԽՈՍՔԸ ԳԵԻՈՐԳՅԱՆ ՆՈԳԵԻՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆԻ
140-ԱՄՅԱԿԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ ՆԱՆԴԻՍՈՒԹՅԱՆԸ**
(Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 12 հոկտեմբերի, 2014 թ.)

Սիրեցյալ եղբայր ի Բրիսպոս՝ Մորան Մոր Իզնապիոս Եփրեմ Բ.,
Սիրելի հոգևոր հայրեր,
Մեծարգո Նախարար,

Բարձրագույն կրթական հասարակությունների պարզապես ռեկտորներ,
Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի հարգարժան դասախոսներ, սիրելի ուսանողներ
և ներկաներ.

Ուրախ ենք բոլորս, հոբելյան է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում: Մեկտեղվել
ենք այսպիսի փոնախմբելու Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի 140-ամյակը:

Մեր ժողովրդի համար նվիրական անուն է Գևորգյան հոգևոր ճեմարանը,
նրա առաքելությունը՝ գնահատված, նրա հիմնադիրը և երախտավորները՝
մեծարված: Երանաշնորհ Գևորգ Դ. Նայրապետի մեծ փեսիքի ծնունդն է
ճեմարանը: Նոգու լուսաթիչ հայացքով Նայրապետը փեսավ բարի հովիվների
բույր, ովքեր անասան կպահպանեն մեր Եկեղեցին և նրա հովանու ներքո հա-
վաք պահելով՝ աստվածօրհնյալ ուղիներում կհովվեն Տիրոջ ժողովրդին: Նայրա-
պետի մարքում հաստանալու էր Մայր Աթոռում ժամանակի պահանջները լրաց-
նող ճեմարան հասարակելու համոզումը, որ նրա սրբապաշտ պատերը խոյացնեն
գիպելիքն ու կրթությունը, և գմբեթը պսակեն Եկեղեցուն ու ազգին անմնացորդ
նվիրվելու գաղափարն ու ոգին:

Արդարև, 140 փարվա ընթացքում Գևորգյան հոգևոր ճեմարանը հասակ
առավ ու ամրացավ և մշտապես վառ պահեց ուղղափառ հավաքի և ազգային
դպրության լույսը, կրթեց նախանձախնդրության ու ծառայասիրության բարերեր
ոգին: Այսօր հպարտ ենք այն ավանդով, որ ճեմարանը Աստուծո օրհնությամբ բե-
րել է հոգևոր և ազգային մեր կյանքում: Մեր ժողովրդին ճեմարանը պարզեց
ականավոր գիտնականներ, մշակույթի մեծանուն գործիչներ, երախտարժան
հոգևոր առաջնորդներ: Սերունդները հաջորդեցին միմյանց և իրենց անունները
դարերին ի պահ փառվ՝ անցան մշտնջենություն, իսկ նրանց գործը շարունակ-
վեց, շարունակվում է և կշարունակվի միշտ:

Նայելով քարինների հեռվից՝ րեսնում ենք, որ Գետրգյան հոգևոր ճեմարանը, ինչպես նկանակ, բաժանվեց, բաշխվեց, հասավ աշխարհի հեռավոր անկյուններում ապրող մեր ժողովրդի զավակներին, հագեցրեց կարույրյալ հոգիների հոգևոր ծառավն ու բաղքը, բայց չպակասեց, այլ առավել գորացավ ու պայծառացավ եւ այսօր մեր անկախ պերականության հովանու ներքո շարունակում է լույս րալ մեր ժողովրդի ազաք կյանքի նոր հույսերին: Մենք բոլորս ջանում ենք, որ պայծառ մնա ճեմարանի հոգևոր անդասաբանը, եւ նրա հարկից իրենց բայլերն սկսող մեր զավակները՝ Ասրծո խոսքով առաջնորդեն մեր ժողովրդին դեպի ասարվածօրինյալ կյանքի ափեր:

Փառք ենք բարձրացնում առ Ասրված, որ Իր առաք շնորհներով օրհնեց հոգևոր մեր այս րումը, մեր ժողովրդի համար նվիրական, իսկ մեզանից շաքերի սրքին հարազաք ճեմարանը, որքեղից սկսվել է մեր հոգևոր ծառայությունը: Այսօր բազմակի է մեր ուրախությունը, որ րոնին մասնակից է նաեւ Ասորի Եկեղեցու Պեր Մոր Իզնաքիոս Եփրեմ Բ. Ամենապաքիվ Պաքրիարքը: Նոգևոր մեր եղբոր հեք այս օրերին աղոթեցինք աշխարհի խաղաղության, մեր երկու Եկեղեցիների եղբայրական հարաբերությունների ու համագործակցության, Քրիսաքոսի Սուրբ Եկեղեցու առաքելության գորացման համար, որին ծառայում է նաեւ Գետրգյան հոգևոր ճեմարանը:

Նոբելյանական րոնի եւ հիշաքակի այս երեկո Գետրգյան ճեմարանի առավել ու առավել պայծառության րեսիլքով աղոթք ենք բարձրացնում կրթության եւ լուսավորության մեծ ջաքագով լուսահոգի Գետրգ Դ. Նայրապերի, ինչպես նաեւ իրենց խնամքով եւ հոգածությամբ, իրենց բոլորաջան րքնությամբ ու աշխաքանքով Գետրգյան ճեմարանի հարկը լուսավոր եւ արզասաքեր պահած բոլոր երախաքավորների համար:

Մեր Տիրոջ գորակցությունն ենք հայցում Գետրգյան հոգևոր ճեմարանի բարեջան րեսուջ Գետրգ Սրբազանին եւ նրան աջակից փոխաքեսուչներին, վերակացու-դասաքիարակներին, ովքեր ուսանողների համար ծնողներ են, եղբայրներ, հոգևոր խորհրդաքուներ: Տիրոջ գորակցությունն ենք հայցում ճեմարանում դասավանդող պաքվաքծան դասախոս մանկավաքծներին, որ ամենայն ջանաղորությամբ, մեր Եկեղեցու հոգևոր հգորության, վաղվա լուսավոր օրվա րեսիլքով մասնակիցն են հոգևոր սպասավորների պաքրասաքման գործին: Մաղթում ենք բարի ծառայություն եւ ձեռքբերումներ՝ ի նապաք ճեմարանի առաքելության առավել ու առավել արդյունավորման:

Միրելի՛ ճեմարանականներ, առանձնակի շնորհ է հոգևոր ճեմարանում ուսանելը, որ ասարվածաղիր հասաքաքություն է: Ճիշաք է՝ հիմնաղիրները եղել են մեզ պես անհաքներ, սակայն Ասրծո հայաքնությունն է գործել նրանց մեջ,

Ասործո ձայնին, կոչին ընդառաջ են նրանք իրականացրել կրթական գործի կազմակերպումը այս հասարակությունում: Ճեմարանի ուսանող լինելը են շնորհ է, են առավել՝ պարասխանարվություն, որ ուսում առնելով ու կրթվելով այսպեղ՝ նվիրվեք Տիրոջ Սուրբ Սեղանի սպասավորությանը, ձեր ուսերի վրա կարողանաք վերցնել Տիրոջ բանավոր հոգիի հոգևոր առաջնորդությունը, որպեսզի ձեր ջանքերով, ձեր հավաքով Ասործո կենարար խոսքը եւ փրկության հույսը ուղեկցեն մեր ժողովրդին, եւ մեր Եկեղեցին միշտ լինի Տիրոջ ժողովրդի ապաստանի բարձր բերդամրոց ու պայծառությամբ լի հոգևոր փաճար:

Մեր աղոթքն է, որ Ողորմած մեր Տերը բարեխոսությամբ Իր մեծ վկաների՝ Ս. Գեորգ գորավարի, հավաքի մեր հայր Ս. Գրիգոր Լուսավորչի, Ս. Սահակ եւ Ս. Մաշտոց մեր առաջին ուսուցիչների՝ Իր Աջի հովանին փարածյալ պահի ազգիս Մայր Աթոռի հոգևոր ճեմարանի եւ կրթական հասարակությունների վրա եւ գորացնի բոլորիս մեր պարտք ու պարտականությունների, կոչման ու առաքելության մեջ: Աղոթում ենք, որ Տերը խաղաղ պահի մեր երկիրը եւ համայն մեր ժողովրդին:

Տիրոջ սերը, ողորմությունն ու առաք շնորհները ամենքիս հեպ լինեն այժմ եւ հավեպ. ամեն:

**ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՀՈԳԵՒՈՐ-ԿՐԹԱԿԱՆ
ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱՏԵՍՈՒՉ,
ԳԷՈՐԳԵԱՆ ՀՈԳԵՒՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՏԵՍՈՒՉ ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ
Տ. ԳԷՈՐԳ ԵՊՍ. ՄԱՐՈՅԵԱՆԻ ԶԵԿՈՅՑԸ
2013-2014 ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐՈՒԱՅ ՓԱԿՄԱՆ
ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆԸ
(11 յուլիսի, 2014 թ.)**

Ձեռք, որ զերկինս եւ զերկիր հաստատեցին,
նոյն եւ տախտակս քարեղէնս փորագրեցին
եւ ետուն մեզ դպրութիւն, որ ունի զօրէնս
խաղաղականս եւ փրկականս:

Ձեռքերը, որ երկինքն ու երկիրը հաստատեցին, այդ նոյն ձեռքերը փորագրեցին քարեղէն տախտակների վրայ եւ մեզ շնորհեցին խաղաղական եւ փրկական դպրութիւնը:

Արդէն 140 տարի է, ինչ Գեորգեան հոգեւոր ճեմարանը երկիւղածութեամբ եւ սրբօրէն պահում ու պահպանում է՝ երկինքն ու երկիրը հաստատած ամենակարող ձեռքերով մեզ շնորհուած դպրութիւնը: 140 տարիներ, որոնց միայն չնչին մասը կարելի է խաղաղ եւ ազատ ստեղծագործ շրջան համարել, եւ այն էլ մեծ, շատ մեծ վերապահութեամբ... Հիմա անգամ դժուար է պատկերացնել, թէ ներկայումս խիստ պարզ ու հասարակ թուացող այս գաղափարը՝ Գեորգեան հոգեւոր ճեմարանի հիմնումը, որքան դժուարին ու բարդ էր ժամանակին իրականացնելը... Բայց Բացարձակ Էութիւնը, որ հաստատեց երկինքն ու երկիրը, կամեցաւ նաեւ, որ Հայոց 1323 եւ Քրիստոսի 1874 թուականին Միածնաէջ Սուրբ Քաղաքում հիմնուի ճեմարան հոգեւոր՝ յանուն ամենայաղթ սրբոյն Գեորգայ, որպէսզի Մահակ-Մաշտոցեան դպրոցի, Գլաձորի ու Տաթեւի համալսարանների, հեռւոր եւ անհաս անապատների ու վանքերի դարաւոր աւանդները՝ խաղաղական եւ փրկական, յառնեն նոր փառքով ու փայլով:

2013-2014 ուսումնական տարուայ Բ. կիսամեակում Գեորգեան հոգեւոր ճեմարանի (Աստուածաբանական համալսարան) տեսչակազմը բաղկացած է եղել հետեւեալ անձանցից.

Մայր Աթոռի հոգեւոր-կրթական հաստատությունների վերատեսուչ, ԳՀՃ տեսուչ՝ Գերաշնորհ Տ. Գեորգ եպիսկոպոս Մարոյեան,

Ուսումնական գծով փոխտեսուչ՝ ք. գ. թ. Գեորգ Մադոյեան,
Վերակազմներ՝

Հոգեշնորհ Տ. Վաչէ աբեղայ Մկրտչեան,

Արժանապատիւ Տ. Գաբրիէլ քահանայ Վարդանեան,

Բարեշնորհ Տիգրան սարկաւազ Յակոբեան,

Բարեշնորհ Գարեգին սարկաւազ Սողոմոնեան,

Քարտուղարներ՝

Գործավար-քարտուղար՝ Արժանապատիւ Տ. Ղեւոնդ քահանայ Տեոմկին,

Ընդհանուր քարտուղար՝ Արմէն Սարգսեան:

Անցնող Տարուայ ընթացքում Ճեմարանի աշխատանքներն ընթացել են երեք հիմնական ուղղություններով. կրթություն եւ դաստիարակություն, գիտամանկավարժական-գրահրատարակչական հետազոտություններ, միջբուհական համագործակցություն եւ կապերի ամրապնդում:

Կրթություն եւ դաստիարակություն. Կրթութեան մասին աւանդական ընկալումը Մայր Աթոռի հոգեւոր-կրթական բարձրագոյն հաստատությունների ամենաբնորոշ գիծն է. այստեղ կրթությունն ու դաստիարակությունը զուգահեռ են, իրար փոխապայմանաւորող: Այս իմաստով հոգ է տարուել ոչ միայն ուսանողներին համապատասխան որակեալ կրթութեամբ ապահովել, այլեւ ճիշտ ոգով դաստիարակել: Այդ դաստիարակութեան մէջ իւրայատուկ կարեւորություն է տրուում ոչ միայն մեր ազգային արժէքների հետ ծանօթացմանը, այլեւ համամարդկային ձեռքբերումների մասին իմացութեանը, այն ամենին, ինչն ազնուացնում է մարդու հոգին, նպաստում քրիստոնէայ անհատի կերտմանը:

Յետահայեաց նայելով անցնող ուսումնական տարուայ արդիւնքներին, ականատես ենք լինում այն հարուստ հունձքին, որ, լիայոյս ենք, իր ուրոյն տեղը կզբաղեցնի մեր ազգային շտեմարանում:

2013-14 ուստարին Մայր Աթոռի հոգեւոր-կրթական հաստատություններում իւրայատուկ էր այն իմաստով, որ կիրառութեան մէջ մտաւ Բակալարիատի նոր ծրագիրը, որը հնարաւորություն է տալիս Մագիստրատուրայում ապահովել մասնագիտացում երեք ուղղություններով՝ Աստուածաշնչագիտություն, դաւանական եւ պատմական աստուածաբանություն: Ծրագրի առաջին փորձարկումն ապացուցեց, որ Ճեմարանը ճիշտ քաղաքականություն է որդեգրել կրթական որակը բարձրացնելու համար:

Այս տարի բակալարիատի քննությունը բարեյաջող յանձնել է 20 սան. Գեորգեանից 11, իսկ Վազգէնեանից 9: Մագիստրատուրա ընդունուել է 17 հոգի, 4՝ Աստուածաշնչագիտութեան հոսք, 5-ը՝ Պատմական աստուածաբանության, 8-ը՝ Դաւանաբանութեան: Այս հոսքերը համապատասխան հող են նախապատրաստում ասպիրանտական կրթութեան համակարգի ներդրման համար, որը Նորին Սրբութեան օրհնութեամբ Ճեմարանի տեսչութիւնը ձեռնարկել է 140-ամեակին ընդառաջ:

Ճեմարանն աւարտել են 32 ուսանող եւ Զահանայից պատրաստման լսարանի 21 սան, Առաքելական Եկեղեցու 53 զինուոր, որոնցից ձեռնադրուել է 7-ը եւ արդէն իսկ իր ծառայութիւնն է բերում Հայոց Եկեղեցու տարբեր թեմերում:

Անցնող տարուայ ընթացքում բազմաթիւ դասախօսութիւններ են կազմակերպուել Հանդիսութեանց սրահում, որոնցից կարելի է յիշել պրոֆեսոր Արամ Մարտիրոսեանին (Ֆրանսիա, Փարիզ-Նանտերի համալսարան), Ռէզին Յանգիկին (Ստրասբուրգի բողոքական համալսարան), Կալիստոս Եպիսկոպոս Ուէրին (Օքսֆորդի համալսարան):

Լուրջ ուշադրութիւն է դարձուել ճանաչողական եւ մշակութային այցելութիւններին, որոնց ընթացքում ուսանողները հնարաւորութիւն են ունեցել ի մօտոյ ծանօթանալու արուեստի եւ մշակոյթի գործերին: Այս իմաստով մի շարք մշակութային երեկոներ եւ ճանաչողական հանդիպումներ են կազմակերպուել նաեւ արուեստի եւ գիտութեան բնագաւառի յայտնի ներկայացուցիչների հետ:

Մեծ առաջընթաց է գրանցուել Ճեմարանի երգչախմբային կատարումների որակի առումով: Այս տարուայ յունուարի 28-ին եւ 29-ին՝ Հայոց յաղթական բանակի տօնակատարութիւններին, Ճեմարանի երգչախումբը, Ռուբէն Ասատրեանի ղեկավարութեամբ փայլուն հանդէս եկաւ Օպերայի եւ բալետի թատրոնում՝ անմոռաց եւ հաճելի պահեր շնորհելով հոգեւոր-ազգային երգի սիրահարներին: Երգչախումբը իր գնահատելի մասնակցութիւնն է ունեցել «Թանգարանային օրուայ» միջոցառումներին եւ առանձին համերգով հանդէս եկել Կոմիտասի անուան կամերային երաժշտութեան տանը, եւ առանց աւելորդ համեստութեան կարելի է ասել, որ Ճեմարանական երգչախումբն իր երկու տասնեակից աւելի կատարումներով մօտենում է պրոֆեսիոնալ կատարումների մակարդակին:

Կարեւորում է նաեւ արտալսարանային կրթութիւնն ու կրթութեան ասպարէզի նորագոյն նուաճումների ներմուծումը Ճեմարանական կեանք: Այս տարի նոյնպէս շարունակուել են գրաբարի թարգմանական, ԹօԷՖԼ-ի, գեր-

մաներէնի ուսուցման խմբակները, զուգահեռ հիմնուել են նկարչութեան, դաշնամուրային երաժշտութեան խմբակներ: Այս ամենը նպատակ ունի ճեմարանում ստեղծելու մի միջավայր, որը հնարաւորութիւն կտայ իւրաքանչիւր ուսանողի բացայայտելու իր շնորհը, լիարժէք իրացնելու իրեն ուսանողական կեանքում: Այս շարքում կկամենայինք առանձնացնել խուլ եւ համրերի լեզուի ուսուցման խմբակի գործունէութիւնը, որը երկրորդ տարին է գործում: Այս խմբակի նպատակն է ճեմարանցիների մէջ հոգատար վերաբերմունք դաստիարակել միջավայրի հանդէպ, մարդու հանդէպ:

Գիտահետազօտական աշխատանք. Հաշուետու տարում աւագ լսարանների ուսանողներն ուղարկուել են Մաշտոցի անուան մատենադարան, Գրականութեան եւ արուեստի թանգարան, ուր աշխատել են ձեռագիր մատենաների եւ անտիպ վաւերագրերի հետ՝ ձեռք բերելով ձեռագրագիտական եւ մատենագիտական գիտելիքներ, որ անշուշտ օգտակար կլինեն նրանց յետագայ պատմաբանասիրական պրպտումներում:

Հաշուետու տարում ճեմարանը հրատարակութեան է պատրաստել 11 անուն գիրք, որ նուիրուելու են ճեմարանի 140-րդ տարեդարծին: Դասագրքերն ու օժանդակ ձեռնարկները ամբիոնների կողմից համապատասխանաբար գրախօսուելուց, առաջարկուող փոփոխութիւնները մտցնելուց յետոյ են միայն երաշխաւորում հրատարակութեան: Եւ, ինչպէս կարելի է դատել հանրապետութեան գիտական եւ պարբերական մամուլի արձագանքներից, մեր հրատարակութիւնները լաւ ընդունելութիւն են գտել եւ արժանացել են ընթերցող լայն շրջանակների ուշադրութեանը:

Ճեմարանականների ստեղծագործական կարողութիւնները զարգացնելու նպատակով հիմնադրուած «Մերմնացան» մատենաշարի հերթական համարները ընդհանրապէս ընթացքի մէջ են:

Հարկ է ընդգծել, որ գիտական եւ հետազօտական աշխատանքներում մշտապէս ձգտել ենք ներգրաւել ուսանողներին ու ամբիոններին կցուած ասիստենտ-սարկաւագներին, որ կայուն եւ արդէն վստահ քայլերով ընթանում են հետազօտող դասախօսի դժուարին եւ անձուկ արահետով:

Ճեմարանում գիտահետազօտական աշխատանքը զարգացնելու համար ամերիկահայ բարերար Զոն Փրիչեանի բարերարութեամբ հիմնովին թարմացուել եւ վերազինուել է համակարգչային լսարանը, նորաստեղծ ընթերցարանը կահաւորուել է համակարգիչներով:

Միջբուհական համագործակցութիւն. Միջբուհական համագործակցութիւնը բաժանել ենք ներքին եւ արտաքին մասերի:

Ներքին մասով ճեմարանի ուսանողները մասնակցել են միջբուհական գիտաժողովների եւ նստաշրջանների, ուր իրենց ելոյթներով ու զեկուցումներով բարձր են պահել ճեմարանական նախնի ավանդները, ինչը հաւաստում է միջոցառումների կազմակերպիչների յղած պատուոգրերով ու շնորհակալագրերով: Ժամանակը խնայելով՝ նշենք միայն Երեւանի պետական համալսարանի եւ Խաչատուր Աբովեանի անուան մանկավարժական համալսարանի գիտաժողովները: Այլեւս չենք խօսում ճանաչողական այցելութիւնների մասին, որոնց ընթացքում ճեմարան են եկել տարբեր բուհերի ուսանողներ եւ դասախօսներ: Եւ այստեղ պէտք է կարեւորել ոչ այնքան գիտական եւ ուսումնական փոխշահաւէտ համագործակցութիւնը, որքան այն հանգամանքը, որ աշխարհիկ բուհերի ուսանողները հանդիպում ու շփում են ճեմարանի ուսանողութեան հետ՝ ձգտելով այդ կերպ լրացնել իրենց հոգեւոր կրթութեան պակասը:

Գէորգեան ճեմարանն իր առաքելութեամբ ձգտում է նաեւ համախմբող դեր ստանձնել բուհերի միջեւ: Վարդանանց տօնը, որ հինգ տարի շարունակ նշուել է Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի եւ Երեւանի պետական համալսարանի համատեղ միջոցառմամբ, Վեհափառ Հայրապետի օրհնութեամբ միւս տարւանից յաւակնում է դառնալ համաբուհական, եւ տարեցտարի աւելի մեծ թուով բուհերի ուսանողներ կընդգրկուեն ու կիրաւիրուեն հանդիսութիւններին:

Պատրաստում ենք Յուշագիր ստորագրել Հայաստանում ֆրանսիական համալսարանի հետ, որն ստանձնելու է նաեւ ճեմարանում ֆրանսերէնի դասեր կազմակերպելու գործը:

Միջբուհական արտաքին կապերի զարգացման շրջանակներում մեզ մօտ վերապատրաստուելու են եկել Զագորսկի հոգեւոր ճեմարանի հայրաբանութեան դասախօս Սերգէյ Պանտելեւը, ինչպէս նաեւ Կազանի հոգեւոր ճեմարանի դասախօս պրոֆեսոր Օլգա Չելեւան: Այս համագործակցութեան արդիւնքում Մոսկուայի հոգեւոր ակադեմիայում բացուել է Հայ Եկեղեցու պատմութեան ամբիոն: Ոչ միայն դասախօսների փոխանակման պրակտիկան է կիրառութեան մէջ մտել, այլեւ արդէն երկրորդ ուսանողն է սպաստում Ռուս Եկեղեցուց, որ ցանկութիւն ունի գրաբար սովորել՝ Հայ Եկեղեցու աստուածաբանական բնագրերն ուսումնասիրելու համար:

Ինչպէս նաեւ Ռումինիայի Հայոց թեմի առաջնորդ Տ. Տաթեւ եպիսկոպոս Յակոբեանի միջոցով առաջարկ է ստացուել համագործակցութեան պայմանագիր կնքելու Բուխարեստի պետական համալսարանի աստուածաբանութեան ֆակուլտետի հետ: Աշխատանքն ընթացքի մէջ է:

Վեհափան Տէր, այսօր բոլորն են սկսել գիտակցել կրթութեան կարելիությունը: Սակայն ցան ի սրտի նկատում ենք, որ շատերը կրթությունն առնչակցում են անձնական եւ անհատական բարօրութեան հետ՝ ձգտելով հասնի լինել այնպիսի մասնագիտութեան, որի առկայությունը խոստանում է նիւթական ապահով վիճակ: Եւ եթէ անհատական ձգտումների պարագային նիւթական շահի հետապնդումը հասկանալի եւ ընդունելի է, ապա ժողովրդի կեցութեան եւ յարատեւման տեսանկիւնից կարելի է հետապնդել միայն հոգեւոր-ազգային շահեր՝ ինչպէս վարուել եւ պատգամել են մեզ մեր հայրերը: Եւ զարմանալի չէ, որ պետականութեան բացակայութեան տարիներին Մայր Աթոռի Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանն իբրեւ սրբազան մասունք պահում, փայփայում եւ սերնդէսերունդ էր փոխանցում ամենակարեւորն ու նուիրականը, ամենաթանկը՝ ազգային դպրությունը, ազգային ոգին:

Այս է պատճառը, որ այսօր ճեմարանի Տեսչությունն ու ողջ անձնակազմն առանձնակի պատասխանատւութեամբ եւ մեծագոյն լրջութեամբ են մօտենում իրենց պարտականություններին՝ փորձելով ուսանողներին փոխանցել գերակայ գաղափարը՝ գիտակցությունը, թէ ի՞նչ գործի, կամ, որ առաւելն է, ի՞նչ առաքելութեան են կոչուած իրենք: Նոյն այս պատճառով, չնայած ճեմարանում առկայ անուրանալի յաջողություններին, աշխատակիցները երբեք չեն բաւարարում, այլ ձգտում են նորանոր ասպարէզների ու բարձունքների:

Սակայն այս բոլոր ձեռքբերումները, որ գրանցել ենք յոբելեանական տարուայ շեմին, անշուշտ չէին լինի, եթէ չլինէին Բարձրեալի կամքը եւ Նորին Սրբութեան հայրական հոգածությունը ճեմարանի՝ թէկուզ ամենաչնչին խնդիրների նկատմամբ, ինչպէս եւ Տեսչութեան եւ դասախօսների անսահման նուիրումը ազգային դպրութեան գործին:

Ուստի գոհութեամբ փառք ենք վերառաքում, որ ձեռքերը, որոնք ստեղծեցին երկինքն ու երկիրը, վերին Նախախնամութեամբ Հայկազեան Տոհմի դպրությունը հաստատեցին ամուր ձեռքերում՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանում՝ Ազգի հոգեւոր մայրաքաղաքը վերածելով նաեւ ամենայն իմաստից մայրաքաղաքի:

**ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՀՈԳԵՒՈՐ-ԿՐԹԱԿԱՆ
ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱՏԵՍՈՒՉ,
ԳԷՈՐԳԵԱՆ ՀՈԳԵՒՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՏԵՍՈՒՉ ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ
Տ. ԳԷՈՐԳ ԵՊՍ. ՄԱՐՈՅԵԱՆԻ ԶԵԿՈՅՑ
2014-2015 ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐՈՒԱՅ ԲԱՅՄԱՆ
ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆԸ
(15 սեպտեմբերի, 2014 թ.)**

Վեհափա՛ռ Տէր,
Նոգևոր հայրեր,
Յարգարժան դասախօսներ,
Միբելի՛ սաներ և հիւրեր,

Ողջունում ենք Ձեր ներկայությունը Գեորգեան հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճում 2014-2015 ուսումնական տարուայ բացման հանդիսատարարողության առիթով: Այս օրն ամենաապաստածներից մէկն է ոչ միայն ճեմարանի, այլև Մայր Աթոռի միաբանության կեանքում. թե՛ ուսանողի և թե՛ մանկավարժի համար այն ներշնչման մի իրայապով առիթ է, նոր մեկնակէտ:

Սակայն այս պահին ամենամեծ բերկրանքն Ամենայն Հայոց Հայրապետն է ապրում, ով իր բոլոր ծրագրերն ու զաղափարներն այս կարևոր հաստատության առաքելության հետ է կապում:

Ճեմարանը, իբրեւ կրթական հաստատություն, ունի աւանդույթներ, որ յաւիպենապէս անշարժ են: Այս իմաստով այն պահպանողական է, սակայն միեւնոյն ժամանակ եզակի կրթական հաստատությունն է, որի իրաքանջիւր տարին խոստանում է լինել անցածից տարբեր, նոր՝ բառի ամենալայն իմաստով, որովհետեւ ճեմարանը մի իրայապով առաքելության կրող է, որն իրականացնելու համար անհրաժեշտ է յաղթահարել որոշակի խոչընդոտներ, որոնք փոխում են ժամանակի հետ: Ուստի ամէն տարի ճեմարանի համար մի նոր ժամանակի սկիզբ է:

Այս տարի նոյնպէս խոստանում է մի նոր ուղի ճեմարանի համար, որն իր փորձառութեամբ անցածի կրկնությունը չէ, սակայն անցած յանձնառութեան վերահաստատումն է:

Այս տարի Գեորգեան ճեմարանի համար իրայապով է լինելու նաեւ այն իմաստով, որ լրանում է հաստատութեան հիմնադրման 140-ամեակը: Ներկուարար ուսումնական այս տարեշրջանը, ոչ միայն վերաբժնորման առիթ պիտի

լինի Ճեմարանի առաքելության համար, այլև նոր ներշնչման հնարատրություն ընձեռի մեզ՝ լինելու այն ինքնության կրողները, որոնք կերպրել են այս հասարակության փառքի էջերը:

Գեորգեան ճեմարանը 2014-2015 ուսումնական տարին սկսում է տեսչական հետևելով անձնակազմով.

Տեսուչ՝

Տ. Գեորգ եպս. Սարոյեան,

Փոխտեսուչ՝

Գեորգ Մադոյեան,

Վերակազմողներ՝

Տ. Վաչէ արք. Մկրտչեան,

Տ. Գաբրիել քինյ. Վարդանեան,

Տիգրան սրկ. Յակոբեան,

Գարեգին սրկ. Սողոմոնեան,

Գործավար-քարտուղարներ՝

Տ. Ղևոնդ քինյ. Տեօմկին,

Ռոբերտ Շահբազեան:

Ամառային արձակուրդներ եւ նախապատրաստություն ընդունելության քննություններին. Ամառային երկամսեայ արձակուրդները Ճեմարանի համար վերազինման շրջան էին՝ նոր ուսումնական տարուայ առաջադրանքը հաուր պարշաճի իրագործելու համար:

Ամառային արձակուրդների ընթացքում մասնատոր դասընթացներ կազմակերպուցին Գեորգեան ճեմարանի եւ Վազգէնեան դպրանոցի այն սաների համար, որոնք որոշ առարկաներից ցածր առաջադիմություն էին արձանագրել. արդիւնքները յուսադրող են, ուսանողների վերաբերմունքի մեջ արձանագրուել է դրական փոփոխություն:

Այս շրջանում Ճեմարանի իւրաքանչիւր ուսանող նշանակուեց որեւէ եկեղեցում՝ ծիսական հմտությունները զարգացնելու, հովուական կեանքի նրբություններին ծանօթանալու, վերջապէս օգտակար լինելու թեմի աշխարանքներին:

Ինչպէս նաեւ մի խումբ ուսանողներ մասնակցեցին «Բազէ» ճամբարին, գրանցեցին դրական արդիւնքներ, իսկ ոմանք Վորլդ Վիժըն կազմակերպության նախաձեռնած ճամբարների հոգեւոր պարասխանատրությունն սրանձնեցին. այսօր մեզ հեղ են կազմակերպութեան ծրագրի ղեկավարները, որոնք ցանկություն են յայտնել յաւարտ հանդիսութեան՝ պաշտօնապէս յանձնելու իրենց շնորհակալագրերը:

2014-2015 ուսումնական տարւան ընդառաջ՝ անցած երկու ամսուայ ընթացքում Գէորգեան ճեմարանը պատրաստուեց ընդունելութեան քննութիւններին: Այդ գործընթացը, եթէ առաջ վերաբերում էր միայն Գէորգեան ճեմարանին եւ Վազգէնեան դպրանոցին, ապա վերջին տարիներին առաջադրանքն աւելի է ծաւալուել, ուսանողներ են հաւաքագրուել ինչպէս Նաթիճի Թրքանճեան ընծայարանի, այնպէս եւ Քահանայից պատրաստման լսարանի համար: Գործունէութեան նոր ասպարէզների ի յայտ գալու հանգամանքը խօսում է այն մասին, որ ընդարձակուել է ճեմարանի առաքելութիւնը, որը բնականաբար փաստում է, թէ հասարակութեան մէջ աճել է հոգեւորի հանդէպ պահանջը:

Այս պահանջին ընդառաջ՝ Նորին Սրբութեան օրհնութեամբ ճեմարանում հիմնուեց **Նասարակութեան հետ կապերի եւ քարոզչութեան** գրասենեակ, որի առաջադրանքն է հոգեւոր կրթութեան քարոզչութեամբ զբաղուել Նայաստանի՝ յարկապէս հեռաւոր շրջաններում:

Ուսանողների հաւաքագրման երեւոյթը բաւական հին աւանդոյթ է, որի մասին առաջին պաշտօնական վկայութիւնները հանդիպում են Գէորգեան ճեմարանի բացման առընչութեամբ: Նոր բաժինը, հետեւաբար, նպատակ ունի ոչ միայն հոգեւոր կրթութեան քարոզչութեամբ զբաղուելու, այլեւ ճեմարանի առաքելութեանը շարքերում այդ աւանդոյթը վերականգնելու:

Ի գործ են դրուելու ինչպէս կենդանի եւ անմիջական շփումները, այնպէս եւ ժամանակակից տեխնիկական միջոցները, ուշադրութիւն է դարձուելու նաեւ սփիւռքի լսարանի վրայ:

2014-2015 ուսումնական տարւում Մայր Աթոռի հոգեւոր կրթական հաստատութիւններում քննութիւն է յանձնել շուրջ 88 սան. 60-ը՝ Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի, 28-ը՝ Նաթիճի Թրքանճեան ընծայարանի, 15 դիմում էլ ստացուել է Քահանայից պատրաստման լսարանի համար:

Այս տարի ճեմարանի եւ ընծայարանի քննութիւնների որակը բարելաւուել էր, քանի որ նախապատրաստական դասընթացներ էին կազմակերպուել դիմորդների համար, որը յաւելեալ հնարաւորութիւն ընձեռեց տեսչութեանը ծանօթանալու ապագայ սաների հետ, յարկապէս գաղափար կազմելու նրանց կարողութիւնների եւ ընտանեկան հանգամանքների մասին, ուղղորդելու, որ բարելազող յանձնեն քննութիւնները:

Գէորգեան ճեմարան է ընդունուել 45 սան, որոնցից 15-ը՝ Վազգէնեան դպրանոց, իսկ միւսները տեղաբաշխուել են ճեմարանի Ա1 եւ Ա2 լսարանների միջեւ:

Նաթիճի Թրքանճեան ընծայարան է ընդունուել թուով 22 սան, 15-ը՝ 10-րդ դասարան, 8-ը՝ 11-րդ դասարան, եւ 1-ը՝ 12-րդ դասարան:

Քահանայից պատրաստման լսարան է ընդունուել թուով 12 սան:

Նկարի ունենալով, որ անցելու արագի արդյունքի մեջ հրապարակում էր, թե որ թեմից քանի ուսանող է սովորում Ճեմարանում՝ որոշեցինք մեր զեկուցման մեջ հերայտու ընդգրկել այդ տուեալները, որոնք մեզ նաև կը յուշեն, թե յարկապէս որ տարածաշրջանում պէտք է աշխուժացնել քարոզչական աշխատանքը: Պարկերը հետեւեալն է՝

Գ/հ	Թեմ	ԳՅՃ ԵՆ ՍՎԴ	ԸՊԼ	ԶԹԸ
1.	Արագածոտնի թեմ	6	2	1
2.	Արարատեան Հայրապետական թեմ	15	1	9
3.	Արթիկի թեմ	1	-	1
4.	Արմաիրի թեմ	20	1	9
5.	Արցախի թեմ	-	-	1
6.	Գեղարքունիքի թեմ	1	1	2
7.	Գուգարաց թեմ	1	1	3
8.	Կոտայքի թեմ	3	-	-
9.	Շիրակի թեմ	2	2	2
10.	Ռուսաստանի եւ Նոր Նախիջևանի Հայոց թեմ	1	-	-
11.	Սիւնեաց թեմ	-	1	1
12.	Վայոց ձորի թեմ	-	1	-
13.	Վրաստանի Հայոց թեմ	2	-	1
14.	Տաւուշի թեմ	1	-	-

Նոր նշանակումներ Գէորգեան ճեմարանում. Նորին Սրբութեան բարձր անօրինութեամբ այս տարի ճեմարանում եւս հինգ սարկաւագ նշանակուեց. Վահան սրկ. Սահակեանը եւ Գոռ սրկ. Գիւրջեանը՝ **Նասարակայնութեան հետ կապերի եւ քարոզչական** բաժնում, Գագիկ սրկ. Յովհաննիսեանը եւ Արթուր սրկ. Վարդանեանը՝ Գործնական աստիճանականութեան ամբիոնում, առաջինը՝ եկեղեցական երաժշտութեան եւ սօլֆեջիոյի, երկրորդը՝ հովուական խնամքի գծով, իսկ Լեւոն սրկ. Սահակեանը՝ Աստիճանականութեան ամբիոնում: Բացի նրանից, որ սարկաւագները կցուել են որոշակի ամբիոնների, նրանց նաև յանձնարարուել է ուսումնասիրութիւններ անել մասնաւոր նիւթերի շուրջ:

Արթուր սարկաւագ Վարդանեանին է յանձնուել նաև Գէորգեան ճեմարանի բոլոր միջոցառումների կազմակերպման աշխատանքը, բարձր յարանի սան-

րին սարկաւագական քննութիւններին նախապարաստելու պարտականութիւնը: Այս իմաստով՝ սա նոյնպէս նոր հասարիք է Գէորգեան ճեմարանի կեանքում, որը դրականօրէն է ազդում եւ ուսման որակի, եւ հաստատութեան համակարգուած ղեկավարման վրայ:

Միջբուհական համագործակցութիւն, կապեր. Այս փարի Մոսկուայի հոգեւոր ակադեմիայի ռեկտորից խնդրանք սրացունց՝ ընդառաջելու հայրաբանութեան եւ գերմաներէնի դասախօս Սերգէյ սարկաւագ Պանսելէիին՝ եւս մէկ ամսով խորացնելու գրաբարի իր գիտելիքները, ինչպէս նաեւ ակադեմիայի ասպիրանտ Արտեմիյ Բլագովէշչենսկու համար հայոց լեզուի դասեր կազմակերպելու: Ուրախութեամբ պէտք է արձանագրել, որ Նայոց Եկեղեցու ժառանգութեան հանդէպ հեղափոխութիւնը դրսում աստիճանաբար աճում է. Մայր Աթոռի միջեկեղեցական բաժնի փնթիկն Յովակիմ եպս. Մանուկեանի միջոցով սրացունց է Կրակովի Կարդինալ Ջինիշի դիմումն առ այն, որ ընդառաջենք իր իշխանութեան փակ պաշտօնավարող Նայր Միրոսլաւին՝ սովորելու գրաբար եւ արդի հայերէն: Նայր Միրոսլաւն արդէն մեզ հետ է, համապարաստան դասընթացները կազմակերպուած են:

Նոր փարուան ընդառաջ՝ համապարաստան պայմանաւորութիւններ են ձեռք բերուել արտասահմանեան հեղինակաւոր այլ կրթական հաստատութիւնների հետ՝ ճեմարանում մասնաւոր գիտաճիւղերին նուիրուած դասընթաց անցկացնելու համար, այդ թում՝ ա. Բոլլեշվիլի Ս. Յովհաննէս համալսարանի պրոֆեսոր Կոլումբիա Սրիւարի, բ. Վենետիկի Ֆոսթարի համալսարանի եւ Պապի Արեւելեան ինստիտուտի պրոֆեսոր Լեոն արք. Ջեքիեանի, գ. Էռլանգենի համալսարանի Ուղղափառ եկեղեցիների ամբիոնի վարիչ Խաչիկ Գազերի եւ այլոց հետ:

Միջբուհական այս յարաբերութիւնները, բնականաբար, աւելի ընդլայնում են Գէորգեան ճեմարանի առաքելութիւնը՝ նոր հեռանկարներ բացելով նրա գործունէութեան համար:

Նրաւարակութիւններ. Գէորգեան ճեմարանն ամառային արձակուրդների ընթացքում «Սերմնացան» մարենաշարով հրապարակութեան ներկայացրեց ամբիոնի ասիստենտ սարկաւագների՝ Արոմ Ղարազեօգեանի եւ Մարտուն Շահվերդեանի պարտաստած՝ Գարեգին սրկ. Յովսէփեանցի «Եկեղեցին եւ աղքատների խնամատարութեան գործը» հոգեշահ ուսումնասիրութիւնը, ինչպէս նաեւ Սուրբ Գրքի դասախօս Տ. Գարրիէլ քինյ. Վարդանեանի յունարէնից թարգմանած՝ դոկտոր Գէորգիոս Ֆիլիասի «Եկեղեցական հոգեւորութիւն եւ ժամանակակից աստուածաբանական խօսքի փոխանցում» դասագիրքը:

Ճեմարանում նշանակուած սարկաւագներին՝ մէկ փարի համապարասխան ամբիոնում անցկացրած ժամանակը փութել է իր բարի պարտողները:

Գէորգեան ճեմարանի ամբիոնների կողմից մինչև յունուար հրապարակութեան է ներկայացուելու 10 դասագիրք: Բացի այս, իրաքանչիւր բուհի գործունէութեան կարեւորագոյն ցուցանիշներից մէկը համալսարանական մակարդակի գիտական արդիւնքն է: Եւ այս կապակցութեամբ յոյժ ուրախալի է, որ դասագրքերից բացի, հոգեւոր-կրթական հասարարութիւնների դասախօսները հրապարակութեան են ներկայացնում նաեւ գիտական մենագրութիւններ, որոնցից շարերը կարեւոր նուաճումներ են հայագիտութեան բնագաւառում:

Հ/հ	Հեղինակ	Վերնագիր
1.	Գէորգ եպս. Մարոյեան	Մինաս Բէրբէրեան. Նամականի
2.	կազմ. եւ հրատ. պատրաստեց Գ. եպս. Մարոյեան	«Արարատի» ժառանգութիւնը, մասն Ա., Կարապետ Կոստանեանց
3.	կազմ. եւ հրատ. պատրաստեց Գ. եպս. Մարոյեան	«Արարատի» ժառանգութիւնը, մասն Բ., Գարեգին Յովսէփեանց
4.	Տ. Նշան արդյ. Հմայեակեան	Պօղոսագիտութեան ներածութիւն
5.	Աւագեան Անահիտ	Նայրաբանութիւն. Նախանիկիական շրջան
6.	Բաղդասարեան Ալեքսան	Տրամաբանութիւն
7.	Բարխուդարեան Ալվարդ	Տին յունարէնի ձեռնարկ
8.	Բարսեղեան Պարգև	Կրօնների պարմութիւն, հայր. Ա.
9.	Գիւրջիեան Դաիթ	Նայոց լեզու, հայր. Գ.
10.	Գնունի Արարակ	Աստուածաշնչի հնագիտութիւն
11.	Գրիգորեան Վաչագան	Նայ նոր գրականութեան քրեպոմարիա, հայր. Ա., Բ., Գ.
		Նայ նոր գրականութեան պարմութիւն
12.	Յարութիւնեան-Տոմա Գոհար	Ծիսական աստուածաբանութիւն,
		Սրբախօսութիւն
13.	Յովհաննիսեան Պելրոս	Նայ ժողովրդի պարմութիւն
	Յարութիւնեան Աւարիս	
14.	Մարոյեան Գէորգ (աւագ)	Շիրվանգաղէ, Նամականի

15.	Մաղոյեան Արշակ	Ա. Մեն, Աստուածաշնչագիտության ներածություն (թարգմ. ռուս.)
16.	Մաղոյեան Գեորգ	Դրուագներ հայ բանասիրության
17.	Մարտիրոսեան Արփի	Արասահմանեան գրականություն, հայր. Ա.
18.	Միրումեան Կարլեն	Նայ փիլիսոփայական մտքի պարմություն, հայր. Ա.
19.	Նաասարդեան Արմինե	Ինֆորմատիկա
20.	Պողոսեան Նորայր, Պարոնեան Նաիրա	Գրաբարի ձեռնարկ
21.	Սարկիսովա Միլանա	Ռուսաց լեզուի քրեստմարիա
22.	Վաղարշեան Արթուր	Կանոնագիտություն
23.	Վարդանեան Կամօ	Գործնական հոգեբանություն
24.	Տեր-Վարդանեան Գեորգ	Ձեռագրագիտություն
25.	Քալաշեան Անտիս	Եկեղեցու պարմություն, հայր. Ա.
26.	Քեոսեան Յակոբ	Նայ եկեղեցական մտքենագրություն, հայր. Ա.

Ուսումնական կեանք. Այս տարի իրականացում է Գեորգեան ճեմարանի կրթական բարեփոխման երկրորդ փուլը: Կիրառության մեջ է մտնում մագիստրատուրայի մասնագիտացումը ծրագիրը, որը չորս հոսք է ենթադրում՝ Աստուածաշնչագիտություն, Դաւանանք, Պարմական աստուածաբանություն և Գործնական աստուածաբանություն: Ուսումնական վերջին ժողովի որոշումը եղաւ, որ միայն լիարժէք վեցամեայ կրթութեան պարագային ճեմարանականը կարող է առաջադրուել ամուսնացեալ կամ կուսակրօն քահանայական ձեռնադրութեան համար: Ճեմարանի առաջադրանքն է գալիք տարուայ ընթացքում համապատասխան հիմքերի վրայ դնել յիշեալ հոսքերի ուսումնական գործընթացը, որպէսզի սաներն իրապէս կարողանան մասնագիտանալ տունալ ուղղութեամբ:

Այս հոսքերի առկայութիւնը ենթադրում է, որ ճեմարանը պէտք է ապահովի նաեւ երրորդ աստիճանի կրթութիւն՝ ասպիրանտուրա: Նորին Սրբութեան օրհնութեամբ՝ ասպիրանտուրա բացելու աշխատանքի սկիզբը դրուել է: Ճեմարանում նշանակուած սարկաւագները լինելու են առաջին ուսանողները, որոնցից իւրաքանչիւրի համար շուրջով անհատական ծրագիր կը պատրաստուի համապատասխան ամբիոնների կողմից, որով և կառաջնորդուեն նրանք:

140-ամեակին նուիրում միջոցառումներ. Գեորգեան ճեմարանի 140-ամեակի առիթով տեսչութիւնը մի քանի միջոցառում է ծրագրել, որոնք կիրականացուեն 2014-2015 ուսումնական տարուայ ընթացքում:

ա. Թարգմանչաց քոսին միջոցառում՝ նուիրում 140-ամեայ յոբելեանին,

բ. Ճեմարանի 140-ամեակին նուիրում յուշակոթողի բացում,

գ. Ճեմարանի 140-ամեակին նուիրում գիտաժողով, որի նիւթերը կը հրապարակուեն «Գէորգեան ճեմարան» գիտական փարեգրքում,

դ. Գէորգ Դ. Մեծագործ Կաթողիկոսի յուշարձանի բացում,

է. 2014-2015 ուսումնական փարուայ դասագրքերի հրապարակութիւնները կը ձօնուեն Գէորգեան ճեմարանի 140-ամեակին,

զ. Հրապարակութեան են պարարասարում ա. «Ճեմարանի փեսուները» ժողովածուն, **բ. Վ. Մանկունու,** «Գէորգ Դ. Մեծագործ Կաթողիկոս», **գ. Մ. Աբեղեանի,** «Գէորգ Դ. Մեծագործ Կաթողիկոս. Կեանքը, գործունէութիւնը». գրքերը,

է. Ճեմարանի մասին արխիւային փաստաթղթերի եւ յուշերի հրապարակութիւն,

ը. Վաչէ եւ Թամար Մանուկեան Մարենադարանի փնօրէն, Ճեմարանի Հայոց Եկեղեցու պարմութեան դասախօս Տ. Արարար քին, Պօղոսեանի հեք «Էջմիածին» ամսագրում հիմնադրել ենք յարուկ էջ՝ «Ճեմարան եւ ճեմարանականներ. Փասքեր եւ վկայութիւններ», որքեղ հրապարակուելու են վաւերագրեր յայքնի ճեմարանականների մասին, նրանց գրած նիւթերը, որոնք հնարատրութիւն կը փան ապագայում Ճեմարանի լիարժէք եւ գիտական պարմութեան շարադրման համար:

Վեհափա՛ռ Տէր, ամառային արձակուրդների ընթացքում ոչ միայն փեսուները շարունակեց իր աշխատանքը, այլեւ դասախօսները: Սա վկայում է այն մասին, որ Ճեմարանի ներսում կայ առաքելութեան խոր գիտակցութիւն: Դասախօսները շարունակեցին իրենց աշխատանքը դիմորդների համար կազմակերպում Նախապարարասական դասընթացները վարելու, դասագրքեր գրելու, անգամ դիմորդներ հաւաքագրելու ուղղութեամբ: Սա Ճեմարանի մեծագոյն ձեռքբերումներից մէկը պէքք է համարել, որն օրինակելի է սաների համար, քանի որ դասքիարակում է նրանց մէջ առաքելութեան բարձր գիտակցութիւն, յանձնառութեան ոգի, առաջադրանքի համար միատրուելու կամբ:

Մեր երախարագիտութիւնն ենք յայքնում Գէորգեան ճեմարանի դասախօսներին այս անսակարկ նուիրումի համար, մանաւանդ, որ իրենց Նախաձեռնութեամբ են յանձն առել եւ ոչ թէ մեր մասնատր թելադրանքով: Յատկապէս գնահարանք ենք յայքնում Ճեմարանի փոխքեսուչ քիար Գէորգ Մադոյեանին իր անդուլ եւ հեքեռղական աշխատանքի համար:

Վեհափա՛ռ Տէր, Գեորգեան ճեմարանի այսօրուայ յաջողութիւնները, առանց աւելորդ համեմատութեան, կարելի է համեմատել ԺԹ. դարավերջի եւ Ի. դարասկզբի ամենածաղկուն շրջանի հետ: Դրա վառ ապացոյցն է հոգեւորականների՝ նոր ժամանակների սերունդը, որի գործունէութեան մասին ամէնուր դրական գնահատականներ են հնչում:

Ձերդ Սրբութեան բացառիկ ուշադրութեան եւ հերետոյականութեան շնորհիւ վերակենդանացել են ճեմարանին յատուկ աւանդոյթները, այսօր մեր շրջանաւարտներից շարերը ուսանում են երոպական լաւագոյն համալսարաններում, հետեւում են դոկտորական ուսման՝ հեւրագօրութեան նիւթ դարձնելով Նայ Եկեղեցու պարմութիւնն ու ժառանգութիւնը, դրանով նպաստելով նաեւ հայագիտութեան զարգացմանը Եւրոպայում: Բնականաբար, սրա վերջնական նպատակն է Գեորգեան ճեմարանը դարձնել գիտատեսմանական հասարակութիւն, կամ, աւելի ճիշդ, շարունակել այն հայագիտական դպրոցի աւանդոյթները, որոնք փութեցին այնպիսի նշանաւոր դէմքեր, ինչպիսիք են Գարեգին Յովսէփեանը, Կարապետ Տէր-Մկրտչեանը, Երուանդ Տէր-Մինասեանը, Կոմիտաս Վարդապետը, Մ. Աբեղեանը, Ն. Ադունցը, Ն. Մանանդեանը եւ այլ նշանաւոր ճեմարանցիներ:

Մեր այսօրուայ պայմանները նոյնիսկ մի քանի անգամ գերազանցում են այն ժամանակուայ պայմաններին. սա, բնականաբար, աւելի է պարպաւորեցնում մեզ այն կոչման հանդէպ, որ յանձն ենք առել:

Ներելաբար, այս փարի Մայր Աթոռի բոլոր կրթական հասարակութիւնների առջեւ խնդիր ենք դնելու մէկ աստիճան բարձրացնել ուսման եւ կարգապահութեան հանդէպ պահանջը՝ առանցքային փնտ յարկացնելով ուսանողի հոգեւոր նկարագրի կերպմանը:

Վեհափա՛ռ Տէր, Մայր Աթոռի հոգեւոր կրթական հասարակութիւնների անունից վերստին մեր որդիական երախտագիտութիւնն ենք յայտնում Ձերդ Սրբութեանը այն հայրական վերաբերմունքի համար, որ փածում էք դէպի հոգեւոր մեր կրթարանները, իսկ աւելի ճիշդ՝ դէպի դպրութիւնն ու գիտութիւնը, որպէս աստուածնաւազողութեան ճանապարհ, որով դարեր շարունակ քայլել են մեր Եկեղեցու հայրերը՝ հաւատարմօրէն առաջնորդել հայ ժողովրդին «դէպի լոյս եւ կեանք»:

**ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՀՈԳԵԴՈՐ-ԿՐԹԱԿԱՆ
ԲԱՐՉՐԱԳՈՅՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱՏԵՍՈՒՉ,
ԳԷՈՐԳԵԱՆ ՀՈԳԵԴՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՏԵՍՈՒՉ
ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ Տ. ԳԷՈՐԳ ԵՊՍ. ՄԱՐՈՅԵԱՆԻ ԶԵԿՈՅՑԸ
ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ 140-ԱՄԵԱԿԻՆ ՆՈՒԻՐՈՒՄԸ
ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ
(12 հոկտեմբերի, 2014 թ.)**

Վեհափառ Տէր,
Հայաստանի Հանրապետության Կրթության եւ գիտության Մեծարգոյ
նախարար,

Հոգեւոր հայրեր,

Հայաստանեայց Եկեղեցու պատուարժան Բարերարներ,

Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի սիրելի դասախօսներ, հիւրեր եւ սաներ.

Ողջունում ենք Ձեր ներկայութիւնը Գէորգեան ճեմարանի յարկից ներս՝
հաստատութեան հիմնադրման 140-ամեակին նուիրուած հանդիսաւոր միջո-
ցառման առիթով:

Այս նուիրական պահին Հայաստանեայց Եկեղեցու երեկոյեան ժամեր-
գութեան մէջ հանդիպող մաղթանքն է գալիս մեր միտքը՝ «Փառք Քեզ Աս-
տուած, փառք Քեզ, յաղագս ամենայնի, Տէր, փառք Քեզ»:

Աւանդաբար Ս. Մաշտոցին վերագրուող այս աղօթքն աւելի քան տեղին
է, այն լաւագոյնս արտայայտում է յոյզերն ու զգացումները, որ այս պահին
պարուրել են մեր հոգին: Ակնյայտ է, որ երկար մաքառումներին յաջորդած
բաղձալի նպատակի իրականացման արդիւնքում են հնչել այս տողերը, իսկ
այդպիսի յեղաշրջող իրադարձութիւն Ե. դարի հայ կեանքում գրերի գիտը
կարող էր լինել, միայն այն էր ի գօրու մղելու Մաշտոցին նման տրամադրու-
թեամբ աղօթելու:

Հայ դպրութեան առաքեալը չի փառաբանում Աստծուն որոշակի ձեռք-
բերման համար, նա փառք է տալիս Երկնաւորին թէ՛ ձախողութեան եւ թէ՛
յաջողութեան, թէ՛ քաղցրութեան եւ թէ՛ դառնութեան համար: Տպաւորութիւնն
այնպիսին է, որ նա ամենեւին մոռացել է այն դժուարութիւնների մասին, որ
նախախնամութեամբ բաժին ընկան իրեն: Եւ հիմա հակառակ այդ ամենի՝ նա
եւ չի նայում՝ գնահատելու իր անցած ճամփան, նրա սիրտը լցուած է անհուն,

անանձնական ուրախության անմեկնելի զգացումով: Միայն մեծ յաղթանակի գիտակցումն է ի զօրու նման զգացում ծնելու. նուաճումն այնքան մեծ է, որ անցեալում մնացած բոլոր տեսակի փորձություններն առ ոչինչ են թույլ դրա համեմատ, Տիրոջ ներկայութեան գիտակցումն է համակել նրա ողջ էութիւնը: Մաշտոցը երախտագիտութեամբ լի հայեացքը յառում է Աստծուն այն խորը գիտակցմամբ, որ չկայ այլ Աստուած՝ Նրանից բացի:

Յիրաւի, Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի անցած 140 երկար ու ձիգ տարիների խորքից մենք նոյնպէս սուրբ վարդապետի նմանութեամբ փառաբանում ենք Տիրոջն ամեն ինչի համար: Հակառակ բոլոր տեսակի փորձություններին ու հարուածներին, որ անցած դարում բաժին ընկան այս հաստատութեանն ու նրանից ելած սերնդին՝ նա մնայուն յաղթանակ գրանցեց հայ կեանքում, դարձաւ հաւատի, ստեղծագործական պայքարի ներշնչման յաւիտենական աղբիւր եւ ոգու յենարան, որ այսօր, իբրեւ նոր ժամանակների սերմնացան, ելել է ցանքսի հայ մտքի անդաստանում:

140 երկար ու ձիգ տարի՝ ստեղծագործական մաքառումի եւ անդուլ պայքարի ուղի:

Գէորգեան ճեմարանի հիմնադրումը պատմաբանների կողմից բնութագրւում է որպէս Հայ Եկեղեցու բարեկարգութեան սկիզբ: Սա միանշանակ իրողութիւն է, բայց ողջ իրականութիւնը չէ, քանզի արժանին չի մատուցում պատմական ճշմարտութեանը: Փաստ է, որ Հայոց Եկեղեցու բարեկարգութիւնն սկսուեց Գէորգեան ճեմարանից, սակայն դրանով չէր սահմանափակւում հոգեւոր կրթարանի վերջնական նպատակը: Գէորգ Դ. իմաստուն Հայրապետն աւելի մեծ տեսիլք էր հետապնդում իր մտապատկերում. նրա համար գերակայ նպատակ էր հայ ժողովրդի ազատագրութեան հարցը: Հայրապետի համոզմամբ՝ դրան կարելի էր հասնել հոգեւոր վերածնութեան միջոցով, քանզի միայն կրթութեամբ ժողովուրդը կարող էր պայքարել յանուն ազատ կեանքի, դարձնել այն իր համար իմաստ ու նպատակ:

Գէորգեան ճեմարանն ըստ էութեան դարձաւ այն միջավայրը, որը սնեց այս գիտակցումը հայ ժողովրդի գաւակների հոգում, նա հանդիսացաւ այն մեկնակէտը, որից սկիզբ առաւ ազգային վերածնութեան տեսիլքը՝ որպէս շարունակուող իրադարձութիւն: Պատահական չէ, որ Ի. դարասկզբի հայ գաղափարախօսների հիմնական մասը ճեմարանականներ են:

Այս նուիրական պահին պատուի եւ հպարտութեան զգացումն է համակում մեր սրտերը, երբ նայում ենք անցած 140 տարւան, երբ ժապաւենի նման վերակենդանանում են մեր մտապատկերում՝ մի կողմից անյոյս թուացող դժնի ժամանակները, իսկ միւս կողմից՝ գաղափարի հերոսները, պայ-

ծառ հոգիներ, որոնք բանաստեղծի խօսքերով ասած՝ իրենց մահացու ուղին չխառնեցին արահետներին. նրանց անցած ճամփան մեզ սովորեցնում է ոչ միայն հաւատալ մեր տեսիլքին, այլեւ ապրել յանուն դրայ:

Վեհափառ Տէր, ազգի պատմութիւնը կերտում է նրա ոգու ինքնութիւնը հաստատող գործերի միջոցով, այդ գործերն են բնութագրում ազգի տեսակը, նրա արժէքները: Մերունդների պատասխանատւութիւնն է՝ իրենց ներկան այդ ոգուն հարազատ կերպով շարունակել, որպէսզի կենդանի մնայ անցեալի հետ կապը, որպէսզի շարունակուի պատմութիւնը: Այսօր խանդավառութեամբ եւ հպարտօրէն կարող ենք յայտարարել, որ անցեալի ոգուն հարազատ, աւանդներին հաւատարիմ ձեւով է շարունակում Գեորգեան ճեմարանի պատմութիւնը:

Ձերդ Սրբութիւնը մեզ սովորեցնում է ոչ միայն Զրիստոսի Աւետարանը քարոզել ժողովրդին, այլեւ սիրել Ազգը, պաշտպանել Հայրենիքը, ծառայել անկախ Հայաստանի գաղափարին: Ճեմարանի տեսչութեան, մանկավարժների եւ ուսանողների անունից շնորհաւորում ենք Ձերդ Սրբութեանը՝ ճեմարանի հիմնադրման 140-ամեակի առիթով, մեր որդիական երախտագիտութիւնն ենք յայտնում Ձեզ՝ այն հոգատարութեան եւ սիրոյ համար, որ տաժում էք այս հոգեւոր կրթարանի հանդէպ:

Մեր աղօթքն է, որ Ամենակալ Աստուած երկար տարիների քաջառողջ կեանք պարգեւի Ձեզ, որպէսզի, ինչպէս բանաստեղծն է ասում, միշտ վեր բարձրանայ՝

Կառուցումն այս վեհ մտքի ու ոգու,
Կեանքը տեսնելու ընթացքն այս ուղիդ,
Կեանքը փոխելու ձգտումն այս տոկուն,
Խոհի, պայքարի այս անձայր ուղին...

**ՀՀ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ
ՏԻԱՐ ԱՐՄԷՆ ԱՇՈՏԵԱՆԻ ԽՕՍՔԸ
ԳԷՈՐԳԵԱՆ ՀՈԳԵՒՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆԻ
ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ 140-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԻԹՈՎ**

(12 հոկտեմբերի, 2014 թ.)

Ընդունելք իմ շնորհաւորանքներն ու բարեմաղթանքները Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի հիմնադրման 140-ամեայ յոբելեանի կապակցութեամբ:

Այս նշանակալի իրադարձութիւնը տօն է ինչպէս Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբանութեան, բոլոր ժամանակների ճեմարանականների, այնպէս եւ ողջ հայութեան համար, քանի որ Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանն է անդրանիկը հայրենիքում գործող բարձրագոյն ուսումնական հաստատութիւնների: Այս ճեմարանի շրջանաւարտներն էին, որ Ի. դարասկզբին եղան հայութեան դէմքը ժամանակի գերմանական աշխարհահռչակ համալսարաններում:

Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի նախկին ուսանողներն ու դասախօսները որոշիչ դեր խաղացին Հայաստանի համալսարանի (հետագայում ԵՊՀ) ստեղծման գործում: Ճեմարանի գրադարանի եզակի եւ հարուստ հաւաքածուն (45 հազար կտոր գիրք) դարձել է Ազգային գրադարանի եւ Մատենադարանի հիմնարար ֆօնդերից:

Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանը, հիմնադրուելով մեր պետականութեան բացակայութեան պայմաններում, դարձաւ լուսէ փարոս, յոյսի մի շող հայ ժողովրդի գոյութեան խաւար ճանապարհներին: Այստեղից ծնուեցին ժամանակի գրեթէ բոլոր առաջամարտիկները ամենատարբեր ասպարէզներում: Լուսաւորչի հիմնած Աթոռից ծնուեցին նոր լուսաւորիչներ, որոնք, յիրաւի, իրենց տեղը զբաղեցրին մեր մեծերի համաստեղութեան մէջ:

Անգնահատելի է Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի աւանդը հայրենի գրականութեան, գիտութեան, հասարակական-քաղաքական մտքի, մանկավարժութեան զարգացման բնագաւառում: Այստեղ են սովորել գրողներ Ա. Ահարոնեանը, Ա. Բակունցը, Դ. Դէմիրճեանը, Ա. Իսահակեանը, Լ. Շանթը եւ ուրիշներ, հայագէտներից՝ Մ. Աբեղեանը, Ա. Աբրահամեանը, Ն. Ադոնցը, Ն. Աղբալեանը, Թ. Աղալբեգեանը, Ա. Զամինեանը, Խ. Կանայեանը, Ս. Մալխասեանը, Ա. Տէրտէրեանը, երաժշտագէտներից՝ Ա. Բրուտեանը, Կոմիտասը, Ա. Շահնուրադեանը, մանկավարժներից՝ Կ. Աբովեանը, Բ. Բա-

հաթրեանը, Գ. Էդիլեանը, Սիմակը, հասարակական-պետական գործիչներից՝ Ա. Դարբինեանը, Ա. Գիւլխանդանեանը, Գ. Խաժակը, Ա. Միկոյեանը, Ա. Մռաւեանը, Ս. Վրացեանը, Հ. Տէր-Յակոբեանը (Իրազեկ):

Սկսած 1945-ի նոյեմբերի 1-ից՝ Գէորգ Զ. Չէորեքչեան Կաթողիկոսի ջանքերով Ճեմարանը վերաբացուեց եւ աւելի համեստ շրջանակներում շարունակեց իր նախկին աւանդոյթները:

Ուրախութեամբ պէտք է արձանագրել, որ Ճեմարանն այսօր եւս շարունակում է մնալ իր բարձունքի վրայ: Թէեւ քաղաքական ու ռազմական անբարենպաստ պայմաններից դրդուած՝ Գէորգ Ե. Սուրենեանց Կաթողիկոսի որոշմամբ 1917-ից Ճեմարանն առժամանակ դադարեցրեց իր գործունէութիւնը, սակայն հարիւրամեայ իր կեանքի ընթացքում Գէորգեան Ճեմարանը համայն հայութեանը հասցրեց տալ լուսաւոր մտաւորականների այնպիսի մի բոյլ, որպիսին նոյն ժամանակահատուածում աշխարհի որեւէ այլ բուհ չի կարողացել ծնել:

Այս ամէնը եւ Ճեմարանի նոր ուսումնական ծրագրերի որակը հաշուի առնելով՝ ՀՀ կառավարութեան որոշմամբ ՀՀ ԿԳ նախարարութիւնը 2002 թ. Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանին շնորհեց բարձրագոյն ուսումնական հաստատութեան կարգավիճակ՝ որպէս աստուածաբանական համալսարան: Այսօր Ճեմարանը միակ աստուածաբանական համալսարանն է Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցու եւ ՀՀ համար:

Մէկ անգամ եւս շնորհաւորում եմ բոլորիս յոբելեանի առթիւ: Բոլոր ճեմարանականներին մաղթում եմ աշխատանքային նորանոր յաջողութիւններ ու ձեռքբերումներ՝ ի նպաստ մեր երկրի բարեկեցութեան ու հզօրացման:

ՌԱԴԻԿ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահ

ՀՈԳԵԻՈՐԻ ՈՒ ԳԻՏԱԿԱՆԻ ՀԱՄԱԴՐՄԱՄԲ

Գեորգեան հոգևոր ճեմարանի հիմնումը, թելադրում լինելով հոգևորականների նոր սերնդի պարարասման մրահոգությամբ, միաժամանակ անգնահատելի նշանակություն ունեցավ Հայաստանում հայագիտության և ընդհանրապես գիտության զարգացման գործում, որին նպաստեց երկու կարևոր հանգամանք. հրաիքում դասախոսները և դասաւանդող առարկաները, որոնք ընդգրկեցին գիտության և մշակոյթի լայն շրջանակ. աստուածաբանության, կրօնագիտության, եկեղեցագիտության կողքին՝ աւանդական հայագիտական առարկաները, հոգևոր մշակոյթն ու երաժշտութիւնը, ինչպէս նաեւ բնագիտական մի շարք առարկաներ, որոնք կապում էին փիեղերքի և արարչագործութեան հետ:

Նման մօտեցումը հնարաւորութիւն քուեց ճեմարանի սաներին ունենալ գիւրելիքների լայն շրջանակ, շփուել քարբեր գիւրակարգերի ժամանակի նոր մեթոդներին, ակադեմիական դպրոցներին և ուղղութիւններին:

Դասաւանդման նման եղանակն իր հերթին հնարաւոր եղաւ իրականացնել ճեմարանի քեսչական և դասախօսական կազմի ճանաչում հոգևորականների և գիւրնականների շնորհիւ: ԺԹ. դարավերջին և Ի. դարասկզբին Գեորգեան ճեմարանում դասաւանդել են հայագիտութեան գրեթէ բոլոր առաջնակարգ մեծութիւնները, հմուք հայագէտներ և աստուածաբաններ՝ Մաղաքիա արք. Օրմանեանը, Կարապետ եպս. Տէր-Մկրտչեանը, Գարեգին եպս. (ապա Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս) Յովսէփեանը, Մեսրոպ եպս. Տէր-Մովսիսեանը (Մեսրոպ Մագիսքրոս), ականաւոր հայագէտներ՝ Մանուկ Աբեղեանը, Հրաչեայ Աճառեանը, Յակոբ Մանանդեանը, Սրեւիան Լիսիցեանը, երաժշտութեան բնագաւառում՝ Քրիստափոր Կարայ-Մուրգան և Կոմիքաս Վարդապետը, նկարիչ Եղիշէ Թադևոսեանը և բանաստեղծ Յովհաննէս Յովհաննիսեանը:

Ճեմարանն իր հերթին գիրական դարբնոց դարձաւ այսպէղ ուսանած Նիկողայոս Աղոնցի, Նիկոլ Աղբալեանի, Թ-աղէոս Աղալբեգեանի, Սյունիանոս Մալխասեանցի, Արսէն Տէրտէրեանի եւ ուրիշ շար-շարերի համար, ովքեր այնուհետեւ դառնալու էին Երեւանի պետական համալսարանի եւ ապա Նայաս-պանի Գիտութիւնների ակադեմիայի հիմնադիր անդամները: Անկախ ժամանակի հարկադրական սահմանափակումներից՝ նրանք հպարտութեամբ կրեցին ճեմարանաւարի փիլղոսը:

Շնորհիւ այս ժամանակահատուածի Նայոց հայրապետների նախանձախնդրութեան եւ հոգածութեան՝ շար ճեմարանականներ իրենց ուսումն այնուհետեւ շարունակեցին Ռուսաստանի ու Եւրոպայի համալսարաններում ու ակադեմիական կենտրոններում, ապա վերադարձան հարազատ հասարարութիւն՝ այնպէղ դասաւանդելու համար: Ի. դարասկզբին Ճեմարանն իրաւացիօրէն անուանում էր Նայկական ակադեմիայ՝ այնպէղ պաշարանուող աւարարձառելով եւ իրականացող ուսումնասիրութիւններով:

Ոչ միայն Նայոց Եկեղեցու կեանքում, այլեւ հայագիտութեան բնագաւառում Ճեմարանն իր առաքելութիւնը շարունակեց 1945 թ. վերաբացուելոց յետոյ: Այսպէղ սկսեցին դասաւանդուել եւ ուսումնասիրուել հայոց հոգեւոր մշակոյթի ու եկեղեցական մարենագրութեան հետ կապուած այնպիսի գիրակարգեր, որոնք ժամանակի բերումով հնարաւոր չէր իրականացնել միւս գիրական-ուսումնական հասարարութիւններում:

Անկախութեան շրջանում ճեմարանական նոր սերնդին վիճակուեց մեր ժողովրդի կեանքում հոգեւոր աւանդների վերահասարարման դժուարին ու կարելոր գործը, որի կողքին շարունակեց առաջնային մնալ անցեալի կրօնա-եկեղեցական ժառանգութեան ուսումնասիրումը:

Գիրական հասարարութիւնների ու Ճեմարանի գործակցութիւնը շարունակում է նաեւ այսօր: Ճեմարանում դասաւանդում են մեր ճանաչուած գիրականները, եւ հանրապետութեան գիրական կեանքին իրենց մասնակցութիւնն են բերում ճեմարանականներն ու ճեմարանաւարս սաները:

Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանին մաղթենք բազում րասնամեակների արգասաբեր գործունէութիւն՝ յանուն մեր Եկեղեցու պայծառութեան, հոգեւոր սպասաւորների պարարասարութեան, բարոյական արժէքները մեր կեանքում արմարաւորելու, ինչպէս նաեւ գիտութեան բնագաւառում գործակցելու եւ ժամանակի բարոյա-աշխարհայեացքային րարբեր մարարահրաւերներին համարելղ դիմագրաւելու համար:

ՊԵՏՐՈՍ ՅՈՎՆԱՆՆԻՍԵԱՆ

ԳԷՈՐԳԵԱՆ ՀՈԳԵԴՈՐ ԾԵՄԱՐԱՆԻ 140-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԻԹՈՎ

Այսօր ոգեկոչում ենք յիշարակը Հայոց Մեծագործ Հայրապետի, որ սրանից 140 տարի առաջ աներեւակայելի դժուարին պայմաններում, անդուլ ջանքերի գնով Արարարեան դաշտի սրբում՝ Վաղարշապատում, հիմնադրեց Գեորգեան հոգևոր ճեմարանը: Շար շուրով ուսումնական այդ հասարակությունը դարձաւ հայութեան մտաւոր կեանքի զարգացման նշանաւոր կենտրոններից մէկը: Այսօր ոգեկոչում ենք նաեւ Գեորգեան ճեմարանի հիմնադրման 140-րդ տարեդարձը: Զոյգ նշանակալից յիշարակներ, որ այնքան քաղցր են ու նուիրական իւրաքանչիւր խոհուն հայի համար:

Անշուշտ, ճեմարանի հիմնադրումն ու նրա գործունէութիւնը, նշանակութիւնը վիթխարի են հայութեան մտաւոր կեանքում, եւ անուրանալի է այս բնագաւառում հիմնադրի ունեցած դերակարարութիւնը: Սակայն համընդհանուր արժեւորման ու գնահատականի այս յեղեղում անարդարացիօրէն մոռացուել է, աւելի ճիշտ՝ յետին դիրք է սնուել Վեհափառի գործունէութեան արդիւնքների գնահատումը այլ բնագաւառներում: Իսկ Վեհափառի գործունէութեան ոլորտները բազմազան են ու նշանակալից, եւ դրանք էլ նրան ապահովեցին փառք ու մեծարանք:

Օծուելոց անմիջապէս յետոյ Գեորգ Դ.-ն զարկ է տուել դպրոցաշինութեանը: Իր հայրապետական գործունէութեան 16 տարուայ ընթացքում նա գիւղական բնակավայրերում հիմնադրել է 100-ից աւելի դպրոց: Նրա ջանքերի շնորհիւ է, որ հայ ժողովրդի մտաւոր մակարդակը բարձրացել եւ առաջնակարգ տեղ է գրաւել Ռուսական կայսրութեան տարածքում:

Հայրապետը նշանակալից դերակարարութիւն է ունեցել եկեղեցաշինութեան ասպարէզում: Հանգանակութիւն է կազմակերպել Մայր Տաճարի վերանորոգութեան համար եւ ձեռնամուխ եղել նորոգման աշխատանքներին: 1868 թ. Տաճարի արեւելեան կողմում՝ ամբողջ լայնութեամբ կառուցուել է եկեղեցապարմական թանգարանի համար կցաշէնք, որտեղ ի պահ են տրուել եկեղեցական կիրառական արուեստի բացառիկ արժէքներ: Նորոգել է տուել Ս. Գայիանէ վանքը, այստեղ կառուցել կամարակապ դարպաս, միաբանների համար բնակելի շէնքեր: Բիւրականում կառուցել է կաթողիկոսական ամառանոց (1872 թ.) նոր յօրինածքով, միանգամայն նոր եկեղեցի՝ Օշականում գտնուող Ս. Մեսրոպ Մաշտոց աւերակուած եկեղեցու տեղում (1873-1879 թթ.), յուշակոթող կանգ-

նեցրել Վահան Ամսարունու գերեզմանի վրայ, վերանորոգել րուել բազմաթիվ եկեղեցիներ:

Միս բնագաւառը, որ անմիջապէս յայտնուել է Նայրապետի ուշադրութեան կենտրոնում, անցեալի հայ հոգեւոր ժառանգութեան քիչ յայտնի կամ ընդհանրապէս չտպագրուած երկասիրութիւնների հրապարակութեան անհրաժեշտութիւնն էր: Այսպէս՝ նրա հոգածութեամբ են հրապարակուել Զաքարիա Սարկաւագ Բանաքեոցու «Պարմագրութիւն» (հար. 1-3, 1870), Աբրահամ Կրեպացու «Պարմագրութիւն անցիցն իրոց եւ Նապր շահին պարսից» (1870), «Ընդիր պարմութիւն Դաիր Բեգին» (1871), Սիմէոն Երեւանցու «Ջամբո» (1873), Մխիթար Գօշի «Դարասարանագիրք Նայոց» (1880) պարմական երկասիրութիւնները:

Անգնահատելի է Վեհափառի վաստակը կրօնագիտական ու եկեղեցագիտական երկասիրութիւններ հրապարակելու ուղղութեամբ: Նրա կարգադրութեամբ են տպագրուել «Նոր Կրակարան» (1867), «Ճաշոց» (1872), «Անտարան Իդարերից չորից Սուրբ Անտարանցաց» (1875), «Ժամագիրք» (1878), «Մաշտոց» (1879), «Պարսեզ հոգեւոր» (1882) գրքերը:

Գէորգ Դ. Կաթողիկոսը նաեւ հմուտ ձայնագրագէտ էր: Նա ձեռնամուխ է եղել Նայոց Եկեղեցու բուն եղանակները փրկելու նուիրական գործին: Նայրապետը հետեւողական աշխատանք է տարել հայկական բոլոր եկեղեցիներում միակերպ ժամերգութիւն մտցնելու ուղղութեամբ: Նրա անմիջական մասնակցութեամբ (ինքն էր երգում) յայտնի երաժշտագէտ Նիկողոս Թաշճեանը գրառում է հայոց հոգեւոր երգերի ձայնագրեալ գրքերը՝ «Ձայնագրեալ երգեցողութիւնք Սրբոյ Պարարագի» (1874), «Ձայնագրեալ Շարական հոգեւոր երգոց» (1875, 1884), «Ձայնագրեալ քաղուածք օրհնութեանց» (1882):

Նշուած վիթխարի աշխատանքներն իրականութիւն դարձնելու համար Նայրապետը նախապէս բարեկարգել է Մայր Աթոռի վթարային ու անխնամ տպարանը, այն համալրել Վիեննայից, Փարիզից, Ամստերդամից բերուած տպագրական նորագոյն սարքաւորումներով, տառատեսակներով եւ որակեալ տպագրական թղթով: 1868 թ. նորոգեալ տպարանը սկսում է իր գործունեութիւնը: Նոյն ժամանակ Վեհափառի ջանքերով լոյս է տեսնում Մայր Աթոռի կրօնագիտական, պարմագիտական, բանասիրական «Արարար» ամսագիրը, որը շուրջով դառնում է հայագիտական ու աստուածաբանական լաւագոյն հանդէսներից մէկը գիտական աշխարհում: Այն իր շուրջն է համախմբում նախանձախնդիր ու կարող մտաւոր ուժերին: Վեհափառի նախաձեռնութեամբ յօդուածագիրներին վճարուել է հոնորար՝ միանգամայն նորութիւն հայ տպագրութեան մէջ:

Յիրաւի, վիթխարի ու անսակարկ ծառայութիւն պաշտելի ժողովրդին ու Նայոց Սուրբ Եկեղեցուն:

Իր ժամանակների համար մեծ անհայրը մեծ է նաեւ բոլոր ժամանակների համար: Ասուածն իրաւամբ ու ամբողջապէս վերաբերում է նաեւ Ամենայն Նայոց Կաթողիկոս Գէորգ Դ. Քերեստեճեան Կոստանդնուպոլսեցուն:

Տ. ԵՂԻՇԷ ԱԲ. ԲՀՆՅ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ

**Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆԻ ՀՈԳԵԻՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆԻ
ՎԵՐԱԲԱՅՈՒՄԸ 1945 ԹՈՒՎԱԿԱՆԻՆ**

Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին հազար եօթ հարիւր-ամնայ իր գոյութեան ընթացքում եղել է ոչ միայն հայ ժողովրդի քրիստոնէական հաստքի, ազգային-եկեղեցական, հովուական, քարոզական գործունէութեան կազմակերպողը, այլեւ հայ դպրոցի եւ ազգային գրատը մշակոյթի ստեղծողն ու պահպանողը: Հայ ժողովրդի համար չորրորդ եւ հինգերորդ դարերը եղան ճակատագրական՝ բաւական է յիշել քրիստոնէութեան ընդունումը եւ ազգային գրերի ստեղծումը: Հոգեւոր ու մտաւոր անդաստանի հանճար Մեսրոպ վարդապետն էր, որ 405 թ. Աստծու օգնականութեամբ եւ իր հզօր տաղանդի շնորհիւ ստեղծեց հայոց գրերը՝ դառնալով նաեւ Արշակունիների մայրաքաղաք Վաղարշապատում, կաթողիկոսարանի հարեւանութեամբ հիմնուած հայալեզու առաջին դպրոցի հիմնադիրը: Հայալեզու դպրոցի եւ կրթութեան կազմակերպման ու ծաւալման գործն ի սկզբանէ կապուած է եղել եւ ղեկավարուել է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի գահակալների կողմից: Նորաստեղծ հայալեզու առաջին դպրոցի շրջանաւարտ վարդապետների հետեւողական պայքարի արդիւնքում էր, որ Ե. դարի սկզբում Հայ Եկեղեցին յաղթող հանդիսացաւ ասորական եւ քիզանդական ոտնձգութիւնների նկատմամբ: Վաղարշապատում հիմնադրուած առաջին հայալեզու դպրոցից ալիք առ ալիք տարածուեց հայ դպրութիւնը ողջ Հայաստանում: Ճշմարտութիւն է, որ պատմական այդ շրջանից սկսեալ Հայ Եկեղեցին եւ հայ դպրոցը, մի ամբողջութիւն դարձած, առաւել խորացրին եւ ամրացրին քրիստոնէական հաւատքը Հայաստանում, բացառիկ սէր եւ հետեւողական ուշադրութիւն հանդէս բերելով նաեւ հայ դպրոցի եւ ազգային մշակոյթի նկատմամբ: Ս. Մեսրոպ Մաշտոց վարդապետի մեծագոյն արժանիքն էր նաեւ, որ նա Գողթան եւ Սիւնեաց գաւառներում դպրոցներից բացի հիմնադրեց նաեւ վանքեր, որ նախապէս ծառայում էին քրիստոնէական բարեպաշտական կեանքին հետեւող ազատ կամքի տէր ճգնաւորներին, որոնք հիմնականում շատ ուժեղ կամքի ու մտքի տէր անձինք էին, ինչպիսին էր նաեւ ինքը՝ Ս. Մեսրոպը, որի տնօրինու-

թեամբ ճգնադր վանականներն սկսեցին վանքերում զբաղուել նաեւ մտադր ու ֆիզիկական աշխատանքով:

Նմանատիպ վանքերը քիչ ժամանակ անց ազգայնացան եւ դարձան բարձրակարգ հայկական դպրոցներ ու վարդապետարաններ, ուր պատրաստում էին նաեւ մայրենի լեզուով քարոզիչներ, որոնք փոխարինեցին յոյն եւ ասորի քարոզիչներին: Հայ ժողովուրդն ազգային դպրոցի միջոցով ձեռք բերեց հզօր պաշտպանական վահան, որի օգնութեամբ կարողացաւ պահել ոչ միայն իր ինքնութիւնը եւ ազգային մշակոյթը, այլեւ քրիստոնէութիւնը, որը մինչ այդ քիչ հասկանալի էր հայ ժողովրդին: Դպրոցի ու մշակոյթի ազգայնացումը դրական պայմաններ ստեղծեց Եկեղեցու հզօրացման եւ մեր ազգային ոգին ու դիմագիծն անաղարտ պահելու գործում: Մինչեւ 485 թ. Ս. Էջմիածնի դպրոցը շուրջ 50 տարի մնաց Մայր Աթոռում: Յովհաննէս Ա. Մանդակունի (478-490 թթ.) կաթողիկոսի ժամանակ Հայրապետական Աթոռի հետ 485 թ. դպրոցը նոյնպէս փոխադրուեց Դուին: Հետագայում Ս. Էջմիածնի դպրոցը տեղափոխուեց Արգինայ 947 թ., Անի՝ 992թ., Ծամրնդա՝ 1072 թ., Ծովք դղեակ՝ 1161 թ., Հռոմկլա՝ 1149 թ., Սիս՝ 1293 թ. եւ 1441 թ.: Երբ Հայրապետական Աթոռը ազգային-եկեղեցական ժողովի որոշմամբ Ս. Էջմիածին վերադարձուեց, Ս. Էջմիածնում Թովմա Մեծփեցի վարդապետի ուսուցչապետութեամբ բացուեց նաեւ Ս. Էջմիածնի դպրոցը: Երջանկայիշատակ Փիլիպոս Ա. Աղբակեցի (1632-1635 թթ.) կաթողիկոսի նախաձեռնութեամբ Ս. Էջմիածնում բացուեց վարդապետարան: Նրա հրամանով այդ ուսումնական հաստատութեանը միացան նաեւ Նորավանքի դպրոցի սաները: Ս. Էջմիածնի դպրոցն իր գոյութիւնը պահեց շուրջ երկու դար (հետագայում այդ վարդապետարանը կոչուել է Ս. Էջմիածնի ժառանգաւորաց դպրոց): Այս դպրոցում տարբեր ժամանակներում դասաւանդել են դարի ճանաչուած գիտնական վարդապետները՝ Ոսկան Երեւանցին, Ստեփանօս Լեւիացին, Առաքել Դարիժեցին, Սիմէոն Զուղայեցին եւ դեռ ուրիշ անուանի վարդապետներ: Այստեղ աւանդել են կրօն, հայոց լեզու, փիլիսոփայութիւն, տրամաբանութիւն, քերականութիւն: Ժառանգաւորաց դպրոցի հեղինակութիւնը շատ է բարձրացել Սիմէոն Ա. Երեւանցի (1763-1780 թթ.) կաթողիկոսի ժամանակ: Յատուկ այս ժառանգաւորաց դպրոցի կարիքները հոգալու նպատակով Ներսէս Աշտարակեցի (1843-1857 թթ.) մեծանուն կաթողիկոսը Մայր Աթոռի բակում ժամանակի պահանջներին համապատասխան 50 ուսանողի համար նախատեսուած դպրոցական շէնք է կառուցում: Եւ երբ Գեորգ Դ. կաթողիկոսի կողմից (1866-1882 թթ.), աւարտվեց Գեորգեան հոգեւոր ճեմարանի շէնքի կառուցումը (1874 թ.), Ս. Էջմիածնի ժառանգաւորացի

ուսանողները դարձան Գեորգեան հոգեւոր ճեմարան ընդունուած առաջին սաները:

Փառապանծ Գեորգեան հոգեւոր ճեմարանը 43 տարիների բեղուն գործունէութեամբ դարձաւ մտաւոր այն դարբնոցը, ուր ոչ միայն կրթութեան աստուածաբանական, հայագիտական, լեզուների իմացութեամբ, այլեւ ճանաչուած ուսումնական հաստատութիւնը մեր եկեղեցուն, ազգին եւ հայրենիքին տուեց հայ մշակոյթի, գիտութեան, գրականութեան, բանասիրութեան, պատմութեան, երաժշտութեան, նոյնիսկ ազգային-ազատագրական եւ պետական գործիչների մի ամբողջ փաղանգ: Շատ տպաւորիչ է Գեորգեան հոգեւոր ճեմարանի ժառանգութիւնը, որով Մայր Աթոռն իրաւամբ կարող է հպարտանալ: ԺԹ. եւ Ի. դարերում հայկական դպրոցների ուսուցիչների մեծամասնութիւնը ճեմարանաւարտներ էին: Նրանք հայ դպրոցը բարձրացրին նոր մակարդակի:

Առաջին աշխարհամարտի ընթացքում մեր ժողովրդի կեանքում ստեղծուած քաղաքական, ընկերային-տնտեսական ծանր վիճակը, ցեղասպանութիւնն իր ողջ հետեւանքներով, ստիպեցին Գեորգ Ե. կաթողիկոսին 1917 թ. դեկտեմբերի 21-ին ժամանակաւորապէս դադարեցնել հոգեւոր ճեմարանի դասերը եւ շէնքը տրամադրել զինուորական հրամանատարութեանը: Երջանկայիշատակ Գեորգ Ե. հայրապետը մինչեւ իր մահը՝ 1930 թ., Հոգեւոր ճեմարանը վերաբացելու մի քանի վճռական քայլ կատարեց: 1922 թ. նրա հրամանով Խորէն արք. Մուրադբեկեանը եւ Գեորգ արք. Չորէքեանը բանակցութիւններ են վարում Խորհրդային Հայաստանի յեղկոմի նախագահ Ս. Կասեանի հետ, բացատրում նրան Էջմիածնի ուրոյն դիրքը հայ ժողովրդի կրթական գործում եւ պահանջում են «թոյլ տալ բանալ հոգեւոր բարձրագոյն դպրոց»: Այս խնդիրը մնաց անպատասխան: Նոյն թուականին Տ. Խորէն եւ Տ. Գեորգ արքեպիսկոպոսների միջոցով ճեմարանի վերաբացման համար դիմում են Խորհրդային Հայաստանի պետական առաջին պաշտօնեաներից Աշոտ Յովհաննիսեանին: Աշոտ Յովհաննիսեանը Մայր Աթոռի ներկայացուցիչներին պատասխանում է. «Ես շատ լաւ գիտեմ Էջմիածնի եւ հայ հոգեւորականութեան կատարած գործը: Նա ամբողջացրել, միացրել է հայ ժողովուրդը, նա ստեղծել է գիր ու դպրութիւն եւ կառավարել է հայ ժողովուրդը: Այս մենք գիտենք եւ ահա այս իրաւունքներն են, որ մենք խլում ենք Էջմիածնից» («Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան», Խորէն Ա., էջ 124): Հոգեւոր ճեմարանը վերաբացելու Մայր Աթոռի խնդրանքին Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարութեան պատասխանը, մեղմ ասած, իմաստագուրկ էր:

Ամենայն Հայոց Մայր Աթոռի եւ Հայաստանեայց Եկեղեցու վիճակը Ի. դարի 30-ական թթ. աւելի քան յուսահատական էր դառնում: Իշխանութիւնները հնարաւոր բոլոր միջոցներով փորձում էին Հայ Եկեղեցին եւ հոգեւոր դպրոցը ջնջել սերունդների յիշողութիւնից: Այսպիսի անելանելի վիճակ էր Մայր Աթոռի համար, երբ 1938 թ. օգոստոսին խիստ գաղտնի պաշտօնական մի գրութեամբ Հայաստանի կոմունիստական իշխանութիւնը գեկուցում է Ստալինին՝ խնդրելով թողաւորել Էջմիածնի տաճարը թանգարանի վերածելու իրաւունք, մանաւաղ որ, ասում էր փաստաթղթում. «Էջմիածնի կաթողիկոսարանում աշխատում էին 70-75 հոգեւորականներ, շատերն արդէն զանազան մեղադրանքներով ձերբակալուել են մեր կողմից ակտիւ հակայեղափոխական աշխատանքի համար»: Հայաստանեայց Եկեղեցու անդաստանը հայրենիքում եւ մանաւաղ Մայր Աթոռում գրեթէ ամայացել էր իր սպասաւորներից: Դժուար է պատկերացնել աւելի վատ իրավիճակ Մայր Աթոռի եւ Հայ Եկեղեցու համար, քան իրականում կար այդ ժամանակ:

1939 թ. սկսուեց երկրորդ աշխարհամարտը, որը 1941 թ. յունիսի 22-ին իր բոցերի մեջ առաւ Խորհրդային Միութիւնը: Քառամեայ (1941-1945 թթ.) պատերազմի ընթացքում Մայր Աթոռն իր համեստ, բայց արժանի ներդրումն ունեցաւ հայրենիքի փրկութեան նուիրական զոհասեղանին: 1944 թ. յետոյ նկատելի էր, որ դանդաղ, բայց արդէն սկսուել էր քաղաքական սառցափալքը Մայր Աթոռի եւ Հայ Եկեղեցու նկատմամբ: 1945 թ. ապրիլի 5-ին հնարաւոր եղաւ հայրապետական տեղակալ Գեորգ արք. Չորեքեանի հանդիպումը Ստալինի հետ, որին ներկայացուեց 11 կէտերից կազմուած մի դիմումնագիր, որի առաջին կէտը վերաբերում էր Հոգեւոր ճեմարանի վերաբացմանը: Այս կէտի վերաբերեալ ապագայ ազգընտիր Հայրապետը գրելու էր. «Ս. Էջմիածինը, որպէս համայն հայութեան կենտրոն, պիտի ունենայ բաւարար թուով կուսակրօն հոգեւորականութիւն եւ քահանայութիւն: Հոգեւոր դաս պատրաստող հաստատութիւնը Մայր Աթոռի Հոգեւոր ճեմարանն էր, որը դադարել է գոյութիւն ունենալ 1917-ից, որի հետեւանքով մեծ կարիք է զգացւում թէ՛ կուսակրօն հոգեւորականութեան, եւ թէ՛ քահանայութեան, մանաւաղ միութենական ներքին թեմերում եւ Մայր Աթոռում»:

Գեորգ Զ. հայրապետի ծրագրում հիմնարար եւ հրատապ խնդիրներից էր հոգեւոր ճեմարան ունենալու հարցը, որպէսզի Ս. Էջմիածինը կարողանայ պատրաստել զարգացած, ձեռնահաս եկեղեցականներ: Շատ դժուարութեամբ, բայց օրինական ճանապարհով երջանկայիշատակ հայրապետը կարողացել էր լուծում տալ կարեւոր այդ հարցին: Իր ընտրութիւնից անմիջապէս

յետոյ, առանց ժամանակ կորցնելու, սկսեց Հոգեւոր ճեմարանի վերաբացման նախապատրաստական աշխատանքները:

Չպետք է մոռանալ, որ Հայ Եկեղեցին Ի. դարի 30-ական թուականներից ապրեց իր պատմութեան ամենամռայլ ժամանակաշրջանը, երբ սկսուեց եկեղեցականների հալածանքն ու բռնությունը: Մայր Աթոռի 80-ից ատիկ ճեմարանաւարտ համալսարանական կրթութեամբ գիտնական միաբանների աքտորումով ու գնդակահարումով դատարկուել էին Մայր Աթոռն ու Հայ Եկեղեցին իր սպասաւորներից: Մեծագործ Հայրապետի շրջահայեաց գործունեութեամբ հնարաւոր եղաւ ոչ միայն կանգնեցնել պետական մակարդակով եկեղեցականների նկատմամբ հալածանքն ու աքտորավայրեր քշելը, այլեւ հնար եղաւ արիւնաքամ մեր Ս. Եկեղեցու համար նոր լուսաբաց ապահովել, որը կարելի է զարթօնք անուանել: Սկսուած զարթօնքի երաշխիքը բնականաբար Հոգեւոր ճեմարանի վերաբացումն էր: Հակառակ բոլոր դժուարութիւններին՝ Վեհափառը հրահանգեց, որ 1945 թ. նոյեմբերի 1-ին կատարուի Հոգեւոր ճեմարանի վերաբացումը: Այն տեղի ունեցաւ նախկին մատենադարանի շէնքում: Ծեմարան ընդունուած առաջին սաների թիւը 35 էր: 1945 թ. նոյեմբերի 1-ը օրացոյցային սովորական օրերից մէկն էր, բայց այն մտաւ Հայ Եկեղեցու եւ հայ ժողովրդի պատմութեան մեջ որպէս Ս. Էջմիածնի Հոգեւոր ճեմարանի վերաբացման օր: Հոգեւոր ճեմարանի վերաբացման օրը յաջող քննութիւններ յանձնած ապագայ 35 սաներս հաւաքուել էինք Մայր Աթոռի նախկին մատենադարանի առջեւ եւ սրտատրոփ սպասում էինք ճեմարանի բացման պաշտօնական արարողակարգին: Բոլորիս մօտ նկատելի էր անբացատրելի լարում, մտահոգութիւն: Արտաշէս Դիլոյեան անուն-ազգանունով միջին տարիքի մի անձնաւորութիւն (նախկին ճեմարանաւարտ, որ զբաղւում էր իրաւաբանութեամբ) մեզ առաջնորդեց մատենադարանի երկրորդ յարկի գեղեցիկ եւ ընդարձակ սենեակներից մէկը: Տեղաւորուեցինք եւ շունչներս պահած սպասում էինք: Ազդարարեցին Վեհափառի գալուստը: Նորին Սրբութեանը ուղեկցում էին եպիսկոպոսներ եւ Գերագոյն հոգեւոր խորհրդի աշխարհիկ անդամներ՝ Աւետիք Իսահակեանը, Ստեփանոս Մալխասեանը, Դերենիկ Դեմիրճեանը, ազգագրագետ Երուանդ Շահագիզը: Բոլորն ուրախ էին, որովհետեւ վերաբացւում էր Մայր Աթոռի եւ Հայաստանեայց Եկեղեցու համար հրատապ ու չափազանց կարեւոր հաստատութիւնը՝ Հոգեւոր ճեմարանը:

Հայոց Հայրապետը, խորաթափանց հայեացքի ներքոյ պահելով մեզ, սկսեց «Հայր մեր»-ը, յետոյ մի աղօթք ասաց, ապա սկսեց Ծեմարանի շէնքի, լսարանի, առաջին ուսանողների եւ ներկայ դասախօսների օրինութեան կարգը: Վեհափառ Հայրապետի աչքերից ուրախութեան արտասուք էր հոսում.

«Օրհնեսցի եւ սրբեսցի նորաբաց հոգեւոր ճեմարանս եւ դասախօսական կազմն...»:

Յուզուած էին նախագահութիւնում նստած հայոց մեծերը: Օրհնութեան աւարտից յետոյ բացման խօսքով հանդէս եկան Հոգեւոր ճեմարանի նորանշանակ տեսուչ Մինաս Մինասեանը, Գերաշնորհ Տ. Ռուբէն եպս. Դրամբեանը եւ Ներսէս եպս. Աբրահամեանը, որոնց խօսքում, Վեհափառին շնորհաւորելուց զատ, շեշտադրում կար այն մասին, որ նորաբաց Հոգեւոր ճեմարանը ուղղակի շարունակութիւնն է նախկին ԳՀԸ-ի, մէկ տարբերութեամբ լոկ, որ նախկին ճեմարանն ուսման մէկ ուղղութիւն ունէր միայն՝ սաները պատրաստում էին հոգեւոր սպասաւորութեան, իսկ այժմ՝ կրթութիւնն աւարտելով ծառայելու էին նաեւ հայագիտական բնագաւառում եւ շրջանաւարտ լինելուց յետոյ գնալու էին հայկական դպրոցներ:

Այսօրուայ ճեմարանը, շեշտում էին բանախօսները, ազատուած է նախկին ծանրաբեռնութիւնից: Նորաբաց Հոգեւոր ճեմարանի առջեւ դրում էին պահանջներ ու պարտականութիւններ, որոնք բխում էին հայ եկեղեցու շահերից՝ պատրաստելու կիրթ, հայրենասէր եւ եկեղեցասէր հոգեւորականներ:

Հանդիսութեան աւարտին խօսեց Գեորգ Զ. Վեհափառը, որի խօսքը բաւական ծաւալուն էր: Նա նստած էր խօսում, մի պահ ոգեւորուեց, ոտքի ելաւ եւ յոտնկայս իր խօսքը շարունակեց: Ինձ համար անհնար է 69 տարուայ հեռաւորութիւնից բառացի վերականգնել 77-ամեայ ծերունազարդ իմաստուն այդ մեծ Հայրապետի խօսքը: Կարող եմ յիշել, որ Վեհափառը խօսում էր մեղմ, իմաստալից, որի խօսքից յուզուել էին բոլորը: Նա յատուկ շեշտադրում էր՝ որ հրամայական է մեզ համար Ս. Էջմիածնի նորաբաց Հոգեւոր ճեմարանում առանց յապաղելու սկսել ընթացքը եկեղեցականների պատրաստման: «Ուշացել ենք, շատ ենք ուշացել», - բարձրաձայնում էր Հայոց Հայրապետը: Խօսքի աւարտին յատուկ շեշտով ասաց, թէ այսօրուայ ճեմարանաւարտները չպետք է լինեն նեղմիտ կղերականներ, այլ պետք է ծանօթ լինեն ու սիրեն եւ ուսումնասիրեն մեր ժողովրդի անցեալի պատմութիւնն ու մշակոյթը: Չափազանց լաւատես էին բոլորը, որ հէնց գալիքի այս ճեմարանցիներն էին, որ պիտի ոտքի կանգնեցնէին մեր եկեղեցին, համալրէին նօսրացած շարքերը նոր խոստումնալից, շնորհալի երիտասարդ եկեղեցականներով: Վեհափառը աղօթքով եզրափակեց հանդէսը, չափազանց լաւատեսական շեշտադրմամբ, բարի երթ եւ յաջողութիւն մաղթելով նորաբաց ճեմարանին:

Հանդիսաւոր բացման արարողութիւնից յետոյ ներկաները շնորհաւորում էին միմեանց, յիշում ու յիշեցնում էին նախկին ճեմարանի վիթխարի ներդ-

րումը հայ հոգեւոր անդաստանում, դպրոթեան, գիտութեան եւ մանկավարժութեան բնագաւառներում: Ցանկութիւններ էին հնչում, որ ապագայում նորաբաց ճեմարանը նոյնպէս պէտք է դարձնել հոգեւոր մտքի կաճառ:

Հոգեւոր ճեմարանի դասերն սկսուեցին յաջորդ օրը՝ նոյեմբերի 2-ին: Որպէս գիշերօթիկ ուսումնական հաստատութիւն, հակառակ երկրի ծանր տնտեսական վիճակին, Մայր Աթոռը նորաբաց ճեմարանի սաներին, այնուամենայնիւ, ապահովել էր զգեստով, սննդով, գրեական պիտոյքներով: Կային նաեւ անհետաձգելի լուծում պահանջող կարեւոր խնդիրներ: Աւարտուած չէր ննջարանների համար նախատեսուած սենեակների նորոգումը: Չկար խոհանոց եւ սեղանատուն: Ողջ տարուայ ընթացքում ուսանողների ճաշերը պատրաստում էին վեհարանի խոհանոցում: Սրահը, որը նախատեսուած էր սերտողութեան՝ դասապատրաստման համար, ծառայում էր նաեւ որպէս սեղանատուն: Առաջին ուսումնական տարում աւանդուող առարկաների թիւը 11 էր, որոնցից մեզ համար նորոյթ էին գրաբարը, Հայ Եկեղեցու պատմութիւնը եւ Հին ուխտի պատմութիւնը: Ամավերջեայ քննութիւններից առաջ իմացանք, որ Վեհափառը ներկայ է լինելու բոլոր քննութիւններին: Առաջին քննութիւնը Վեհափառի եւ Գերագոյն հոգեւոր խորհրդի աշխարհիկ մի քանի անդամների ներկայութեամբ յանձնեցինք մի քիչ անվստահ: Յաջորդ քննութիւններին հասկացանք, որ Վեհափառի ներկայութիւնն զգաստացնում էր դասախօսներին, իհարկէ նաեւ մեզ՝ ուսանողներին, աւելի լաւ պատրաստուելու: Քննութիւններն անցնում էին անկաշկանդ եւ բարձր որակով:

Երկրորդ դասարան փոխադրուեց միայն 24 սան: Մնացած 11-ն ինչ-ինչ պատճառներով դուրս մնացին ճեմարանից:

Երկրորդ ուսումնական տարում Հոգեւոր ճեմարանն ուներ շուրջ 47 ուսանող, որոնք բաժանուած էին Ա. եւ Բ. դասարանների վրայ: Աւանդուող առարկաների թիւը բարձրացաւ 17-ի: Երկրորդ դասարանում ունեցանք մի քանի ճանաչուած, նախկին ճեմարանաւարտ դասախօսներ՝ Աշոտ Աբրահամեան, Առաքել Առաքելեան, Ասլան Շահնազարեան, որոնք Վեհափառի թելադրութեամբ ուսանողների մէջ սերմանում էին սէր եւ հպարտութիւն ոչ միայն ճեմարանի, այլեւ մեր Եկեղեցու եւ ազգի հազարամեայ պատմութեան, մեր մշակոյթի նկատմամբ: Երկրորդ դասարանում վերականգնուեց նախկին ճեմարանից շատ օգտակար մի աւանդոյթ: Դասերից յետոյ մեր դասախօսների, անհրաժեշտութեան դէպքում՝ նաեւ դրսից հրաւիրուած մասնագէտների կողմից կազմակերպւում էին գեկուցումներ տոմարագիտութեան վերաբերեալ, գրականութիւնից, պատմութիւնից, աշխարհագրութիւնից: Ունենում էինք գրական-գեղարուեստական երեկոներ, որտեղ հանդէս

էին գալիս հիմնականում ուսանողները: Երեկոյթները նուիրուած էին լինում ազգային-եկեղեցական տօներին եւ հայ մշակոյթի ճանաչուած գործիչներին: Ուսանողական երեկոյթների արդիւնքն այնքան ակնյայտ էր, որ տեղական իշխանութիւնը կոմերիտական կազմակերպութիւնների միջոցով փորձում էր խոչընդոտել: Կոմերիտականները մօտենում էին մեզ, գրուցում եւ փորձում էին ներագդել մեզ վրայ, թէ մենք «մոլորուածներ» ենք, որ վանքի «խաւարասէր, հետամնաց» միջավայրը հեռացնում է ճեմարանցիներին կոմունիզմ կառուցող հասարակութիւնից: Այդ տարիների կուսակցականների եւ կոմերիտականների անհարկի միջամտութիւնների եւ շատ յաճախ նաեւ հարկադրանքի արդիւնքում Հոգեւոր ճեմարանից տարբեր միջոցներով դուրս էին բերում ուսանողներին. սրանց թիւը դժբախտաբար շատ էր: 1950-1951 թթ. աւարտական քննութիւնները յանձնելուց յետոյ, Գէորգ Վեհափառի յանձնարարութեամբ, ամալերջեան փակման հանդեսը տեղի ունեցաւ Օշականում: Կարծէք թէ նախախնամութեան միջամտութիւնը կար, որ մենք որպէս աւարտական կուրսի սաներ ծունկի պիտի գայինք մեզ համար ամենավաւերական սրբի՝ Մեսրոպ Մաշտոց մեծ վարդապետի սրբազան շիրիմի առջեւ՝ երդուելու, որ լինենք աշխատասէր, հայրենասէր, եկեղեցասէր՝ ձգտելով օրինակ դառնալ մեզանից յետոյ եկող ուսանողներին: Վեհափառը ներկայ հաւատացեալներին, դասախօսներին ու ուսանողներին բացատրեց թարգմանչաց տօնի խորհուրդը եւ խօսքը մասնաւորելով՝ դիմեց ճեմարանի առաջին շրջանաւարտներին՝ ասելով. «Թող Ս. Մեսրոպը օգնի բոլորիդ: Հեռո՛ւ ձեզնից ծուլութիւնն ու անհամեստութիւնը, անհոգութիւնն ու մեծամտութիւնը, եղէք աւելի պատրաստուած հոգեւոր եզակի այս ասպարէզը մտնելու համար»:

1951 թ. մայիսին յաջողութեամբ պաշտպանեցինք նաեւ մեր աւարտաճառերը: Հրաժեշտ տուինք Հոգեւոր ճեմարանին, ուսանողական համագգեստը փոխարինեցինք եկեղեցականի հանդերձով, սարկաւազական աստիճանով մտանք Մայր Աթոռի միաբանութեան նօսրացած շարքերը: Ճիշտ է՝ Հոգեւոր ճեմարանի լրիւ դասընթացը աւարտեցինք, բայց մեզ պակասում էր հոգեւոր գիտելիքը: Գէորգ Զ. Վեհափառը Անթիլիասից Մայր Աթոռ հրաւիրեց դպրեւանքի տեսուչ գերաշնորհ Տ. Դերենիկ եպս. Փոլադեանին, որը երեք ամսուայ ընթացքում 20-25 դասախօսութիւնների միջոցով մեզ փոխանցեց կրօնական եւ աստուածաբանական որոշ գիտելիքներ:

1954 թ. մայիսի 9-ին վախճանուեց Գէորգ Զ. հայրապետը, որի մահով աւարտուեց նաեւ Հոգեւոր ճեմարանի առաջին ինը տարիների գործունէութիւնը:

Հոգեւոր ճեմարանի պատմութեան երկրորդ շրջանն սկսում է 1955 թ. հոկտեմբերից, երբ Լուսաւորչի Աթոռի գահակալ ընտրուեց Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց Հայրապետը: Երջանկայիշատակ Գեորգ Զ. Կաթողիկոսի մահից յետոյ դժբախտաբար կաթողիկոսական տեղապահ նշանակուեց Վահան արք. Կոստանեանը, որը իր առաջին հրամանով Հոգեւոր ճեմարանի տեսչի պաշտօնից ազատեց վաստակաշատ Մինաս Մինասեանին, որն առաջին տեսուչն էր Հոգեւոր ճեմարանի եւ նոյնիսկ 1945 թ. ազգային-եկեղեցական ժողովի կողմից ընտրուած էր Գերագոյն հոգեւոր խորհրդի անդամ: Փորձուած այս մանկավարժն էր, որ գործի դնելով իր մանկավարժական եւ իրաւաբանական ողջ գիտելիքները, նախորդ դաժան եւ դժուարագոյն ինը տարիների ընթացքում, ղեկավարութեամբ Գեորգ Զ. մեծագործ Կաթողիկոսի, ճեմարանը դարձրեց կայացած ուսումնական հաստատութիւն:

Տեսչութեան պաշտօնին կոչուեց 70-ամեայ ոմն Մարտիրոս Տէր-Ստեփանեան, որը երբեք մանկավարժութեամբ ու դպրոցով չէր զբաղուել: Չկայացած, անփորձ այս տեսուչը չկարողացաւ կազմակերպել 1955-1956 ուստարուայ ընդունելութեան գործընթացը: Գեմարանում ուսանողների քանակը հասել էր 20-ի: Փառք Աստծու, որ Մ. Տէր-Ստեփանեանը ուսումնական տարին չաւարտած՝ ազատուեց տեսչի պարտականութիւնից:

Վազգէն Վեհափառն ամենայն մանրամասներով տեղեակ էր Վահան արքեպիսկոպոսի անօրինական, ոչ կառուցողական հրամաններին, որի արդիւնքում Հոգեւոր ճեմարանը գտնուում էր չափազանց ծանր վիճակում: Վազգէն Հայրապետի առաջին՝ 1955 թ. այցելութիւնը Հոգեւոր ճեմարան նշանաւորուեց նոր արդիւնքով: Նոր ուսումնական տարուայ համար տնօրինեց, որ ճեմարան ընդունուեն 30 նոր սաներ, որով սաների թիւը պիտի հասներ 50-ի: Ծրագիրն իրագործուեց յաջողութեամբ: Նորին Սրբութիւնը, ծանօթանալով ուսումնական ծրագրերին, որոշ դիտողութիւններ կատարեց. ծրագրում աւելացուեցին փիլիսոփայութիւն եւ հոգեբանութիւն առարկաները եւ ինքն անձամբ ստանձնեց նշում երկու առարկաների դասաւանդումը, որ շարունակեց մինչեւ իր երկրային կեանքի աւարտը: 39 տարի նա մնաց Հոգեւոր ճեմարանի ուսուցիչն ու ուսուցչապետը, սիրող հայրը եւ մեծ դաստիարակը: Հնարաւոր բոլոր միջոցներով նպաստեց ուսման մակարդակի բարձրացմանը, որպէսզի «Այսօրուայ մեր համեստ ու երկչոտ պատանիները տարիներ յետոյ մարմնով աճած ու հոգով զինուած՝ հաւատքով, շնորհներով լի՝ դառնան մշակներ Տիրոջ այգու մեջ»:

Գեմարանում իր զբաղուածութեան մասին Վազգէն Վեհափառն ասում էր, որ ինքն անձամբ պիտի ճանաչի սաներին, մանաւաղ նրանց, որոնք սպասա-

ւորները պիտի դառնային մեր Ս. Եկեղեցու: Երջանկայիշատակ Հայրապետը 1955 թ. Ճեմարանում վերականգնեց օգտաշատ այն աւանդոյթը, որ չէր գործադրում Գեորգ Զ. Կաթողիկոսի մահից ի վեր: Ուսանողների մտաւոր եւ հոգեկան կարողութիւնների առողջ աճի համար կազմակերպւում էին արտադասարանական դասախօսութիւններ, երեկոներ, հանդիպումներ գրական ու մշակոյթի գործիչների հետ: Լինում էին այցելութիւններ համերգասրահներ, թանգարաններ, կազմակերպւում էին զբօսարշաւներ: Վերատեսուչ Վեհափառի հրամանով վերականգնուեց ուսանողական կարեւոր այդ սովորոյթը, որը գալիս էր նախորդ Ճեմարանից: Ամաւերջին փական հանդէսին Վազգէն Վեհափառն իր դժգոհութիւնը յայտնեց դասախօսներին ու տեսչութեանը՝ պահանջելով կրօնական ու հայագիտական առարկաների ուսուցիչներից, որ դասախօսութիւնների մատուցման ժամանակ լինեն ուշադիր ոչ միայն որակի, բայց նաեւ հայրենասիրական ու եկեղեցասիրական մակարդակի բարձրացման գործում: Իր խօսքի վերջում, սաներին դիմելով, ասաց. «Ճեմարանի ուսանողութիւնը պէտք է զինուի սրբազան գիտելիքներով, մայրենիով եւ հայ ժողովրդի պատմութեամբ, որը ճեմարանցու համար պէտք է ըլլայ երկրորդ Աւետարանը: Տարիներ յետոյ, երբ դուք քարոզէք մեր ժողովրդին ձեր մէկ ձեռքին պէտք է ունենաք Յիսուսի Աւետարանը, իսկ միւս ձեռքին հայոց պատմութեան գիրքը: Մեր երազն է, մեր կեանքի նպատակն է շենացնել, ուրախացնել հազարամեայ Ս. Էջմիածինը՝ պարգեւելով անոր հաւատաւոր, անձնուէր սպասաւորներ»:

Վազգէն Վեհափառը 1957 թ. Մայր Աթոռում ստեղծեց տնտեսական, ֆինանսական եւ այլ կարեւոր օղակներ, որոնք պիտի նպաստէին նաեւ Հոգեւոր ճեմարանի անխափան աշխատանքին: Փոխեց Հոգեւոր ճեմարանի ողջ կազմը եւս: Հոգեւոր ճեմարան հրաւիրուեցին բարձրակարգ որակաւորում ունեցող նոր դասախօսներ: Երուսաղէմից որպէս ճեմարանի տեսուչ Մայր Աթոռ հրաւիրուեց Տ. Հայկազուն եպս. Աբրահամեանը, որը տեսչական ղեկին մնաց մինչեւ 1964 թ.: Հայկազուն սրբազանի ներկայութիւնը ճեմարանում, հոգեւոր եւ ուսման որակի բարձրացման իմաստով, դրական շատ բան փոխեց: Առաջընթացը ճեմարանում բոլոր առումներով նկատելի էր, ինչը բնականաբար դուր չէր գալիս խորհրդային պաշտօնեաներին, որոնք պատրաստ էին խափանելու դրական տեղաշարժերը ճեմարանում՝ պայմաններ ստեղծելով լաւագոյն ուսանողներին դուրս բերելու հոգեւոր մեր հաստատութիւնից:

Խստիւ արգելուած էր բարձրագոյն որակաւորում ունեցող դասախօսներին ճեմարանում պաշտօնավարելը. պատճառաբանութիւնը մէկն էր՝ կոմունիստական կուսակցութեան անդամը չի կարող պաշտօնավարել կրօնական

հաստատությունում: Նորին Սրբությունն այդ ծանր ժամանակներում կարողացավ լուծել մի շատ կարեւոր հարց եւս. պետական մակարդակով լուծուեց սփիւռքից ուսանողներ բերելու խնդիրը: 1972 թ. նշանաւոր եղավ. Ճեմարան ընդունվեց 14 սփիւռքահայ, որ քանակապէս ու որակապէս փոխեց Հոգեւոր Ճեմարանի ընդհանուր պատկերը: Սխալուած չեմ լինի, եթե ասեմ, որ սփիւռքահայ ուսանողները Ճեմարանում հաստատում էին նաեւ Հոգեւոր Ճեմարանի՝ համահայկական ճանաչուելու փաստը:

1985 թ. լրացաւ ծերունազարդ Վազգէն Վեհափառի գահակալութեան 30-ամեակը: Ժամանակակիցները լաւ գիտէին նրա տառապանքը եւ անթաքոյց դժգոհությունը համայնավարական վերին ատեաններից, որ յաճախ արտայայտում էր զայրոյթով, նոյնիսկ Ճեմարանը փակելու սպառնալիքով: Համոզուած եմ, որ հայրապետի պաշտօնական բողոքներն ու դժգոհությունները սթափեցրին այդ օրերի պետական պաշտօնեաներին, որոնք ատելի ուշադիր դարձան Հայոց Հայրապետի նկատմամբ: Կայունացաւ Հոգեւոր Ճեմարանի ընդհանուր վիճակը, եւ այդ նոյն /1988-1989/ վերաբացուեցին շուրջ 27 եկեղեցիներ ու վանքեր /տե՛ս «Էջմիածին», 1989 հոկտ., էջ 28-29/: Բացառիկ այս առիթն օգտագործելով՝ Հոգեւոր Ճեմարանի ամառեղջեայ իր ելոյթում ասաց, որ հոգեւոր մշակներ են հարկաւոր նորաբաց եկեղեցիների համար, եւ ապա խօսքը սաներին ուղղելով ասաց. «Այսօր Ճեմարանցիներն պիտի հաշուի առնի դէպի եկեղեցի դարձած մեր ժողովրդի հոգեւոր պահանջներն ու ակնկալիքները: Ս. Էջմիածնի իւրաքանչիւր ուսանող այս գիտակցութեամբ պիտի պատրաստուի իր ապագայ հոգեւոր առաքելութեանը»: 1990 թ. արդէն տեսանելի էր, որ եկեղեցահալած խորհրդային համակարգը ճեղքեր էր տալիս, եւ սկսուել էր ժողովրդավարացման գործընթացը: Ճիշտ այդ ժամանակ եկեղեցուն վերադարձուեց Սեւանայ թերակղզին իր հնաբոյր վանական ողջ համալիրով:

Արարատեան հայրապետական թեմի երիտասարդ փոխանորդ Գերաշնորհ Տ. Գարեգին արք. Ներսիսեանը /այժմ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ. Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց/, լինելով շրջանաւարտը Հոգեւոր Ճեմարանի, շատ լաւ գիտէր, որ սահմանափակ թուով ուսանողություն ունեցող Հոգեւոր Ճեմարանն ի վիճակի չէր բաւարարելու մեր Ս. եկեղեցու ներկայ եւ մանաւանդ Հայաստանում սկսուած նոր բացուող եկեղեցիների համար հովիւներ ունենալու խնդիրը: Իրապէս բոլորիս համար էլ հասկանալի էր, որ առանց ուժեղ Հոգեւոր Ճեմարանի եւ նրա շրջանաւարտների, որին ձգտում էր գերաշնորհ սրբազանը, հնարաւոր չէր լինի գրել մեր նոր շրջանի եկեղեցական պատմությունն այնպէս, ինչպէս գրուեց եւ դեռ պիտի գրուի:

Այդ իսկ պատճառով Գարեգին արք.-ը ներկայեանում է սիրելի ուսուցչին՝ Ն. Ս. Վազգեն Վեհափառին եւ յայտնում իր ծրագիրը՝ նախորդ մեծերի՝ Գեորգ Դ. եւ Խրիմեան Հայրիկ կաթողիկոսների օրինակով Սեւանայ թերակղզում դպրանոց վերաբացելու մասին, որի շրջանաւարտները կհամալրէին Հոգեւոր ճեմարանի ուսանողների նօսրացող շարքերը: Վեհափառը մի քիչ թերահաւատ էր, բայց համոզուած էր, որ Գարեգին սրբազանը կը կարողանայ իրագործել ներկայացուած ծրագիրը: Իրեն յատուկ լաւատեսութեամբ Գարեգին սրբազանը, յաղթահարելով բոլոր դժուարութիւնները, հասու եղաւ, որ 1990 թ. նոր ուսումնական շրջանում Սեւանի դպրանոցն իր դռները բացի առաջին դիմորդների առջեւ: Ներկայումս Դպրանոցը քառամեայ հոգեւոր հաստատութիւն է, որի շրջանաւարտները եւս երկու տարի ուսանում են Հոգեւոր ճեմարանում:

Վազգեն Վեհափառը 39 տարի, որպէս գահակալ Լուսաւորչի սրբազան աթոռի, պայքարեց ու տառապեց, բայց երբեք չզիջեց: Իր յամառ եւ ճիշտ պայքարի ու դիւանագիտութեան արդիւնքում Հոգեւոր ճեմարանին վնաս հասցնելու պետական պաշտօնեաների մարմաջին Հայոց Հայրապետը պատասխանում էր բարութեամբ ու շրջահայեացութեամբ: Փառք ու պատիւ այդ մեծ սրբազան հային, որ դժուարագոյն 90-ական թթ. համայնավարական բիրտ իրականութեան պայմաններում այնուամենայնիւ Հոգեւոր ճեմարանը գրանցում էր փոքրիկ յաջողութիւններ: Որպէս ամենայն Հայոց Հայրապետի՝ իր համար շատ մեծ կարեւորութիւն ունէր ուսանողների հայրենասիրութիւնն ու եկեղեցասիրութիւնը, որոնց դաստիարակութեան հարցերով զբաղւում էր բնականաբար Հոգեւոր ճեմարանի տեսչութիւնը, բայց այդ շատ կարեւոր աշխատանքը ղեկավարւում էր վերատեսուչ Վեհափառի կողմից: Իր կաթողիկոսութեան վերջին տարւում, կեանքի մայրամուտին՝ 1993 թ., Հայրապետն այսպէս էր բնորոշում հայրենասիրութիւնն ու եկեղեցասիրութիւնը, որ պետք է ունենայ Հոգեւոր ճեմարանի իւրաքանչիւր ուսանող. «Առանց Հայաստանի Հայաստանեայց Եկեղեցին կարելի չէ նոյնիսկ ըմբռնել եւ մեր բոլոր արտայայտութիւնների մէջ Հայաստանի շունչը, գաղափարը կայ, պետք է լինի: Այո՛, մեր եկեղեցին անհայրենիք եկեղեցի չէ եղած ի սկզբանէ: Յատկապէս Ս. Մեսրոպ Մաշտոցից այս կողմ կարելի չէ մեր եկեղեցու մեծ իրագործումները յիշել կամ գնահատել առանց հայրենիքի շահի հետ կապելու»:

Իր ողջ հովուապետութեան տարիներին երջանկալիշատակ Վազգեն Վեհափառը երբեք աչքաթող չարեց Հոգեւոր ճեմարանը եւ ճեմարանցուն: Շրջանաւարտների թիւը քիչ էր, բայց նրանք քահանայի, վարդապետի, եպիսկոպոսի աստիճանով առ այսօր ծառայում են Հայ Եկեղեցու անդաստանում:

Մեծ գոհունակությամբ եւ հպարտությամբ պէտք է նշեմ, որ դժուարագոյն այդ տարիների շրջանաւարտներից արժանաւորագոյնը այսօրուայ Ամենայն Հայոց Ծայրագոյն Պատրիարք եւ Կաթողիկոս Գարեգին Բ. Սրբազնագոյն Հայրապետն է:

Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի զարգացման երրորդ շրջանը համընկնում է Հայաստանի անկախութեան հռչակման տարիներին: 1995 թ. Լուսաւորչի գահակալ դարձաւ Գարեգին Ա. Կաթողիկոս Սարգիսեանը, որը մեր հասարակութեանը յայտնի էր որպէս ճանաչուած մանկավարժ եւ գիտնական: Դժբախտաբար անբուժելի հիւանդութիւնը Գարեգին Ա. Հայրապետին զրկեց ունեցած հսկայական գիտական ու մանկավարժական կարողութիւնը Հոգեւոր ճեմարանի առաջընթացին ի սպաս դնելու հնարաւորութիւնից:

Աստուածաբանական մեր համալսարանի զարգացման չորրորդ շրջանը պայմանական կերպով կարող ենք սկսել 2000-ից, երբ Հայոց Առաքելական Ս. Եկեղեցին իր բոլոր կառոյցներով երրորդ հազարամեակ մտաւ, երիտասարդ, գործունէայ եռանդով լեցուն, ազգին եւ մեր Ս. Եկեղեցուն ու Հոգեւոր ճեմարանին անմնացորդ սիրով նուիրուած Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Հայրապետի գլխաւորութեամբ: Հայ Եկեղեցու զինուորների դարբնոցը՝ Հոգեւոր ճեմարանը նոր ուսումնական ծրագրով օժտելու նպատակով Նորին Սրբութիւնը գահակալումից մի քանի ամիս յետոյ՝ 2000 թ., երբ աւարտուեց ուսումնական տարեշրջանը, մանկավարժական ու դասախօսական երկարամեայ փորձ ունեցող մի խումբ մասնագետների հետ կազմեց 2000-2001 թթ. Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի աշխատանքային ուսումնական ծրագիրը եւ պլանները, ուր նշուած էին կրօնական, աստուածաբանական, հանրակրթական առարկաների դասընթացների բլոկները: Փորձագիտական քննութիւնից յետոյ ուսումնական ծրագրերը ներկայացվեցին Վեհափառ Հայրապետի հաստատմանը, որից յետոյ ընդունուեցին ընդկիրառութիւն Գէորգեան ճեմարանում եւ Վազգէնեան դպրանոցում: Բացի գիտականօրէն հաստատուած ուսումնական ծրագրերից՝ այդ ժամանակ կազմուեցին նաեւ ԳՀԸ-ի կանոնադրութիւնը, ընդունելութեան կանոնները, ուսանողների փոխադրման եւ այլ բուհեր տեղափոխման կարգը եւ այլ կարեւոր փաստաթղթեր: 2001, 2002 եւ 2003 ուսումնական տարեշրջանում պատշաճ մակարդակով, համակողմանիօրէն փորձարկուեցին ուսումնական ծրագրերը՝ անգամ խիստ մասնագիտական մանրութները հաշուի առնելով: Ուսումնական 2-3 տարեշրջանների բարձր արդիւնքները ունենալուց յետոյ Նորին Սրբութիւն Գարեգին Բ. Հայրապետը յատուկ ուղերձով դիմեց ՀՀ կառա-

վարութեանը՝ ԳՀԾ-ը ճանաչելու որպէս բարձրագոյն աստուածաբանական համալսարան:

Պատասխանը չուշացաւ. 2004 թ. յունիսի 13-ին, թիւ 833 որոշմամբ, Հայաստանի կառավարութեան կողմից ԳՀԾ-ն ճանաչվեց աստուածաբանական համալսարան: Եւ այսպէս, 2001-2003 թթ. շնորհագարդ Գարեգին Բ. Հայրապետի անմիջական ղեկավարութեամբ երկարատեւ ու հետեւողական աշխատանքի արդիւնքում ԳՀԾ-ը պետականօրէն ճանաչուեց աստուածաբանական համալսարան: Անգնահատելի է Վեհափառ Հայրապետի աւանդը գիտական բարձր մակարդակով ուսումնական ծրագրերի կազմման ու կիրառութեան դնելու գործում:

Ուսումնասէր եւ շատ սիրելի Վեհափառ Հայրապետ, թոյլ տուէ՛ք յիշել եւ յիշեցնել ներկաներին, որ այսօր այստեղ ենք՝ տօնախմբելու նուիրական մեր ուսումնական այս հաստատութեան 140-ամեայ պանծալի տարեդարձը: Ձեր նախորդ Գեորգ Զ. եւ Վազգէն Ա. լուսաբնակ Հայրապետներն այս աշխարհը թողեցին յոգնած եւ դառնացած հոգով, որովհետեւ նրանց երբեք թոյլ չտրուեց Հոգեւոր ճեմարանը որակապէս ու քանակապէս բարձրացնելու այն մակարդակին, որին ձգտում էին նրանք:

Այսօր, երբ պատմականօրէն ամեն ինչ մնացել է անցեալում, թոյլ տուէ՛ք հաստատել, որպէս ականատես, որ Ձեր նախորդ երջանկայիշատակ հայրապետները սարսափի ու վախի պայմաններում պահպանեցին Մայր Աթոռը, Հայոց Եկեղեցին եւ նուիրական մեր այս ուսումնական հաստատութիւնը: Փառք ու պատիւ նրանց: Համոզուած են, որ հանգիստ են նրանց վիրաւոր եւ տառապած հոգիները, որովհետեւ նրանց ծրագրածն ու երագածը Ձերդ Սրբութիւնն իրականութիւն դարձրեց:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Վեհափառի շրջահայեաց ղեկավարութեամբ հոգեւոր վերածննդի լուսաւոր շրջան են ապրում Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը եւ Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին: Մեր Աստուածաբանական համալսարանի գոյութիւնը եւ սաներին տրուած հոգեւոր բարձրակարգ կրթութիւնը մեր Սուրբ Եկեղեցու զարթօնքն ապահովելու երաշխիքն է: Հոգեւոր ճեմարանի լաւագոյն շրջանաւարտների միջոցով է, որ Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցին պիտի դառնայ կենդանի եւ անհրաժեշտ սրբազան հաստատութիւն, որ պիտի նպաստի հայ հաւատացեալ ժողովրդի հոգեւոր եւ ազգային նկարագրի անաղարտ պահպանմանը:

Կրկին անգամ շնորհաւորելով մեր ամբողջ ժողովրդին եւ բոլոր ներկաներին Հոգեւոր ճեմարանի՝ Աստուածաբանական մեր համալսարանի 140-ամեայ պանծալի յոբելեանի առթիւ՝ վերառաքենք մեր աղօթքը տիեզերքի Արարչին, որ ընդ հովանեաւ Իրով պահի եւ պահպանի մեր սրբազան Հայրենիքն ու Եկեղեցին, տասնամեակների քաջառողջ կեանք պարգեւի մեր սիրելի Գարեգին Բ. Սրբազնագոյն Հայրապետին՝ ի փառս Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցւոյ եւ մեր ժողովրդի:

ԱՆԻ ԽՈՒԴԱՎԵՐԴԵԱՆ

**«ՇՔԵՂԱՐՈՒԹԵՍ ՀՈՅԱԿԱՊ ՏԵՍԱՆԻ ՃԵՄԱՐԱՆ,
ՈՒՍՏԻ ՅՈՒՍԱՄՔ ՎԱՅԵԼԵԼ ԶՓՐԿԱԲԷՏ
ԳԱՆՁՍ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ»**

Այս խօսքերը գրել է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Գեորգեան հոգևոր ճեմարանի առաջին սաներից մեկը: Գրել է յոյսով, հաւատով, սիրով, սպասումով... Հիմա նաեւ կարող եմք փաստել՝ գրել է մարգարէաբար... «գիտութեան փրկաւէտ գանձերի մասին»: Իրապէս, ի՞նչ էր, եթէ ոչ փրկութեան օղակ՝ հային, շուրջբոլորը մոլեռանդօրէն բազմապատկուող խաժամուժից զատող ու պատասպարող անառիկ մի գէնք: Մենք այլ, աւելի հատու, աւելի ազդու միջոց չենք ունեցել ու չունենք, քան մտաւոր ներուժը:

ԺԹ. դարի վերջին քառորդը ամենեւին չէր տարբերում մեր պատմութեան որեւէ այլ ժամանակաշրջանից՝ վաչկատունների կողմից կազմակերպուած, թէ անկազմակերպ՝ աւեր ու աւար, կողոպուտ ու ասպատակութիւն: Ազգի գոյատեւմանը, հայու տեսակին սպառնացող մշտական վտանգները երբեք չեն դադարել կրնկակոխ հետապնդել մեզ: Իսկ Մայր Աթոռում, չնայած այդ ամենին, իսկ աւելի ճիշտ՝ ի պատասխան այդ ամենի, 1860-ականներից սկսեալ, գործնում ու յստակ կերպարանք էր առնում հոգևոր բարձրագոյն դպրոց հիմնելու գաղափարը: Յատկանշական է, որ ապագայ ճեմարանի տեղն ընտրելիս Գեորգ Դ. Ամենայն Հայոց Հայրապետը երկընտրանքի առջեւ գրեթէ չկանգնեց, համոզուած էր՝ այն պէտք է լինէր Վաղարշապատում, Մայր Աթոռում:

Ս. Մաշտոց ու Ս. Սահակ երանելիների սխրանքից յետոյ, երբ հաստատապէս, Աստծու օգնութեամբ-օժանդակութեամբ-օրհնութեամբ արարեցին-կերտեցին հայոց այբուբենը, հոգևոր հայրերը՝ Հայ Եկեղեցու հովանու ներքոյ, աներկբայօրէն, անվարան իրենց նախանձախնդիր պահանջկոտութեամբ ու սկզբունքներով, գործվանքով ու նուիրումով իրականացրել ու իրականացնում են ամենապատասխանատու առաքելութիւնը, կրում են ամենապատուաբեր խաչը՝ ապահովում են ուսեալ սերունդների անխաղճ փոխկանչը: Երկու երանելիների սխրանքից յետոյ, ու այդուհետ՝ միշտ, իւրաքանչիւր եկեղեցի, մատուռ, վանք ու վանական համալիր կրթութեան ու գիտութեան լոյսի

ակութիւն դարձաւ: Դարձաւ ազգային արժէքների ու դիմագծի պահպանման, հայեցի դաստիարակութեան անառիկ ամրոց: Դարձաւ գառների հօտին անվրէպ առաջնորդող փարոս, փարախ ու խարիսխ՝ ի Հայաստան եւ ի Սփիւռս աշխարհի:

Անշուշտ, համալսարանը մեր իրականութեան մէջ ունեցել է իր փայլուն նախադէպերը՝ Գլաձոր, Տաթեւ, Սիւս, Հռոմկլա: Հաստատութիւններ, որոնք եւրոպական համաժամանակեայ ու համանման կառոյցներից շահեկանօրէն տարբերում էին մէկ շատ կարելոր առաւելութեամբ, թէեւ օտար դասական լեզուներ ուսուցանում էին, սակայն կրթութիւնն իրականացում էր հայերէն՝ մայրենի լեզուով: Ուրեմն, կար այն փորձառութիւնը, հենքը, որ անկիւնաքարը պիտի լինէր նոր ձեռնարկի, որի կենսունակութեան ու տեսական կեանքի համար, համոզուած եմ, աղօթում էին ազգովին:

«Արարատ» հանդէսի 1874 թ. սեպտեմբերեան համարում մանրամասն նկարագրուած է բացման հանդիսաւոր արարողութիւնը, որը համընկել է Գէորգ Դ. Հայրապետի անուանակոչութեան տօնին: Այն իրապէս համազգային ցնծութեան էր վերածուել. ներկայացուցիչներ կային բոլոր թեմերից ու վիճակներից: Նրանք, որոնք անկարող էին բաղձալի արարողութեան մաս կազմել, շնորհաւորական հեռագրեր էին ուղարկել:

Աւանդաբար՝ հիմնադրման պահից, ճեմարանը եղել է Ամենայն Հայոց Հայրապետների ուշադիր ու պահանջկոտ հոգածութեան կենտրոնում: Նոյնն է նաեւ հիմա ու այդպէս կը լինի միշտ:

Կոնդակներից մէկում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գէորգ Դ.-ն ընդգծում էր. «Երանի այնոցիկ, որք գիտեն ի կենցաղումս բարեգործութեամբ իւրեանց թողուլ զարժան անմոռանալի յիշատակաց ի սիրտ ապագայ սերնդեան...»: Մէկն էր բազում երանելիներից, որ երախտապարտ սերունդների յիշողութեան մէջ մնաց ազգօգուտ գործերով, անմոռանալի յիշատակներով, որ մէկ բնութագրմամբ բարենորոգչական ենք յորջորջում, իսկ որքան ջանք, խորհուրդ, խորք ու խորութիւն կայ այդ եզրոյթի մէջ:

«Մեր սրբազան տաճարների, կանթեդների լոյսը մշտավառ է շնորհիւ Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի: Այսօր հպարտ ենք այն աւանդով, որ ճեմարանը, Աստծու օրհնութեամբ, բերել է հոգեւոր ու ազգային մեր կեանքում: Այստեղ դասաւանդեցին ու ճեմարանի հոգեւոր անդաստանը ծաղկեցրին մեծանուն մտաւորականներ ու հոգեւորականներ... սերունդները յաջորդեցին միմեանց ու իրենց անունները դարերին պահ տալով՝ անցան մշտնջենութեան, իսկ նրանց գործը շարունակուեց, շարունակւում է եւ միշտ կշարունակուի: Նայելով տարիների հեռուից՝ տեսնում ենք, որ Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանը ինչպէս նկանակ բաժանուեց, բաշխուեց, հասաւ աշխարհի հեռաւոր անկիւններում ապրող մեր ժողովրդի զաւակներին, յագեցրեց կա-

քօտեալների հոգեւոր ծարաւն ու քաղցը, բայց չպակասեց երբէք, այն առաւել զօրացաւ ու պայծառացաւ եւ այսօր մեր անկախ պետականութեան հովանու ներքոյ պիտի լոյս տայ մեր ժողովրդի ազատ կեանքի նոր յոյսերին: Մենք բոլորս ջանում ենք, որ պայծառ մնայ Ճեմարանի հոգեւոր անդաստանը եւ նրա յարկից իրենց քայլերն սկսող մեր գաւակները՝ հաւատքի զինուորները, Աստծու խօսքով սրբեն ու առաջնորդեն մեր ժողովրդի կեանքը դէպի աստուածախնամ, աստուածօրհնեալ կեանքի ափեր: Փառք ենք բարձրացնում առ Աստուած, որ աճեցրեց ու կենսատու պահեց հոգեւոր մեր այս տունը, մեր բոլորի միշտ սիրելի, միշտ նուիրական Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանը», - հիմնարկէից 140 տարի անց, հոգեւոր հայրերի մի քանի սերնդի ու նաեւ մերօրեայ ջանքերով կերտուած սրբատաշ Տունը այսպէս բնութագրեց ու արժեւորեց Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը:

Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի յոբելեանական հանդիսութեանը իր ջերմ ողջոյնն էր բերել Անտիոքի եւ Համայն Արեւելքի Պատրիարք Մօր Իգնատիոս Եփրեմ Երկրորդը:

Հայ Եկեղեցու պատմութեան վաւերագրերի ամենամակերեսային ուսումնասիրութիւնը վկայում է, որ բարձրագոյն դպրոցի հիմնադրման հէնց սկզբից յստակ էին չափորոշիչները, որոնցով պէտք է առաջնորդուէին աշակերտներին ընտրելիս: Նրանք պէտք է գիտենային քերականութիւն, Հին ու Նոր Կտակարաններ, ազգային ու ընդհանուր համառօտ պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, թուաբանութիւն: 14-16 տարեկան պատանիները պէտք է լինէին մկրտուած, փափկաձայն, ուշիմ, «բարի վարքով», աշխատասէր, առողջակազմ, հոգեպէս պատրաստ պաշտօնավարութեան:

Ա.-Թ. դասարաններում սաները մայրենիից բացի ուսումնասիրում էին նաեւ յունարէն, լատիներէն, եբրայեցերէն, գաղիերէն, ինչպէս եւ իմաստասիրութիւն, աստուածաբանութիւն, ճայնագրութիւն, բնագիտութիւն, պատմութիւն, նկարչութիւն: Պատահական չէ, որ այս հաստատութեան ներսում, ժամանակի համար անյթերի ուսումնական ծրագրերով ու առարկայական ցանկով, կերտուեց մտաւոր սերունգքը, հոգեւորականների, հայագէտների, արուեստագէտների փայլուն փաղանգը, որը Հայոց նոր շրջանի պատմութեան շեշտուած, վառ գործիչների աստղաբոյլ դարձաւ: Դարձաւ սերմնացանների այն նոր սերունդը, որ լիաբուռ պիտի տարածէր, սփռէր հայ դպրութեան կենարար լոյսը, քանզի ասուած է եւ ստոյգ՝ «մարդ ոչ ուսեալ՝ կորուսեալ է»:

Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի վերջին 30 տարուայ տեսուչները... այդքան տարբեր, բայց նաեւ նման մէկ յատկանիշով. նրանք լծուել ու անմռունչ իրականացրել են իրենց առաքելութիւնը՝ միանգամայն տարբեր պայմաններում, տարբեր հասարակարգերում, տարբեր իրավիճակներում, սակայն միշտ գործի կարեւորութիւնը լաւ գիտակցելով. «Միրում եմ գործս, սաներին:

Երագում են նրանց տեսնել Եկեղեցու ծառայության ծիրում, որ Ս. Էջմիածինը նրանց համար կեանք դառնայ», - ասում է նախկին տեսուչներից մեկը՝ Տեր Եղիշե առաջ քահանայ Սարգսեանը, ծերունագարդ մի հոգեւորական, որ շատ լաւ գիտէ, թէ ինչպէս է լինում անանձնական, անմնացորդ նուիրումը, որ տեսում է... ողջ մի կեանք...

Գէորգեան ճեմարանի 1980-1989 թթ. տեսուչ Եզնիկ արք. Պետրոսեանը նկատում է, թէ առաջին հայեացքից ճեմարանը Հայ Առաքելական Եկեղեցու ամուր կառոյցի օղակներից մէկն է ընդամենը, սակայն միակը, որի հետ առնչւում է մնացած բոլորի կանոնաւոր գործունէութիւնը: Ուրեմն՝ անկիւնաքարն է, կառոյցը ամուր պահող յենասիւններից մէկը:

Յընթացս յոբելեանական հանդիսութեան՝ Հոգեւոր ճեմարանի մերօրեայ տեսուչը՝ Գէորգ եպս. Սարոյեանը, շեշտում է. «Այս նուիրական պահին պատուի եւ հպարտութեան զգացումն է պարուրում մեր սրտերը, երբ նայում ենք անցած 140 տարիներին, երբ ժապաւէնի նման վերակենդանանում են մեր մտապատկերում մի կողմից անյոյս թուացող դժիւ ժամանակները, իսկ միւս կողմից՝ գաղափարի հերոսները, պայծառ հոգիներ, որոնք, բանաստեղծի խօսքերով ասած, իրենց մահացու ուղին չխառնեցին արահետներին: Նրանց անցած ճամփան մեզ սովորեցնում է ոչ միայն հաւատալ մեր տեսիլքին, այլեւ դարձնել այն կամք եւ գիտակցութիւն»: Այո՛, հաւատն է, որ տեսիլքը իրականութիւն է դարձնում՝ շօշափելի, իսկ իրականութիւնը՝ տեսիլքի չափ առինքնող:

Յիրաւի, հաւատից բացի ուրիշ ի՞նչ ունէինք, երբ 1874-ին փորձում էինք բարձրագոյն դպրոց հիմնել, մինչդեռ, մեր պատմական հայրենիքը մահասարսուռ ուրուականների խելայեղ պարի, գիշատիչների խնջոյքի անընդգրկելի տարածքի էր վերածուել, իսկ տեսանելի ապագայի գոյներն աւելի խտացածմալ էին: 1944-ին, մարտնչող անաստուածների երկրում, աշխարհը պարուրած մահաբօթ պատերազմի պահին, հաւատից բացի ուրիշ ի՞նչ ունէինք, երբ վերաբացուեց Գէորգեան ճեմարանը: 1990-ականներին հաւատից բացի ուրիշ ի՞նչ ունէինք, երբ Արարատեան Հայրապետական թեմի փոխանորդ Գարեգին արքեպիսկոպոսը ձեռնամուխ եղաւ Սեւանայ թերակղզում հոգեւոր մի նոր կրթարանի՝ Վազգէնեան դպրանոցի հիմնադրմանը: Նորանկախ երկիրը ընկղմուած էր թանձր խաւարի մէջ, որը, թոււ էր, թէ ցրել ոչ ոք չի կարողանայ: Եւ ինչպէս պատահում է նման դէպքերում, ամենախոցելի ու անպաշտպան վիճակում յայտնուեցին ուսումնական, գիտական հաստատութիւնները: Փլուզում էր կրթութեան նախկին համակարգը, եւ նորի մասին պատկերացում ոչ ոք չուներ: Ու ժամանակ էլ չունէին պատկերացում կազմելու համար: Պատերազմ էր: Այս պայմաններում հոգեւոր նոր կրթարանի ստեղծման մասին լուրը զարմանքից զատ, զարմանքից շատ՝ թերահաւատութեան ալիք

առաջացրեց լրագրողների շրջանում՝ անհնարին, անիրագործելի ծրագիր է: Սեւանի թերակղզի այցից յետոյ թերահաւատութիւնը ամուր համոզմունքի փոխուեց: Գաղափարից, տեսլականից ոգեշնչուած Գարեգին արքեպիսկոպոսը ցոյց էր տալիս հաստատութեան ուսումնական, հանրակացարանային շէնքերի նախագծերը՝ ճարտարապետական ինքնատիպ լուծումներով... իսկ թերակղզում... ֆիզիկապէս մաշուած միակ շինութիւնը ծառայում էր իբրեւ լսարան, կացարան, ընթերցարահ, սեղանատուն: Իսկ թերակղզում... Վազգէնեան դպրանոցի առաջին սաներն էին՝ անբեղ-անմօրուս, որ եկել էին հաւատով, յանուն հաւատքի... այսօր նրանք մեր Եկեղեցու հոգեւոր հայրերի շարքում են՝ խոհուն, ուսեալ, բանիմաց, քաջատեղեակ (թերեւս խորհրդանշական է, որ Սեւանի Դպրանոցն է աւարտել նաեւ Մայր Աթոռի բարձրագոյն հոգեւոր-կրթական հաստատութիւնների ներկայիս վերատեսուչ՝ Գէորգ եպս. Սարոյեանը): Նրանք սահմաններն անառիկ պահող զինուորներ են, աշխարհի բոլոր ծագերում հայապահպանութեան մարտահրաւերները ընդունող ու չերկնջող, հայորդեաց ոգիներն անաղարտ պահող մեր հոգեւորականները...

Այսօր ճեմարանում կրթութիւն են ստանում երիտասարդներ, որոնք ծնուել են իրենց պատմական հայրենիքից հեռու՝ օտար ավերում, հասակ են առել այլ միջավայրում եւ Մայր Աթոռում ուսումնառութիւնն սկսել են մայրենիի տառերը, ամենապարզ բառերը թոթովանքով սերտելով... Վաղը նրանք հայապահպանման, հայեցի դաստիարակութեան, անկորնչելի արժէքների փոխանցման կարեւոր ու պատասխանատու գործառնոյթը կիրականացնեն պատուով ու արժանապատուութեամբ:

«Այս նշանակալի իրադարձութիւնը տօն է ինչպէս Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբանութեան, բոլոր ժամանակների ճեմարանականների, այնպէս եւ ողջ հայութեան համար, քանի որ Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանն է անդրանիկը՝ հայրենիքում գործող բարձրագոյն ուսումնական հաստատութիւնների... ՀՀ կառավարութեան որոշմամբ՝ ՀՀ ԿԳ նախարարութիւնը 2002 թ. Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանին շնորհեց բարձրագոյն ուսումնական հաստատութեան կարգավիճակ՝ որպէս աստուածաբանական համալսարան», - իր շնորհաւորական ելոյթում ասաց ՀՀ ԿԳ նախարար Արմէն Աշոտեանը:

Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանը մեր հնագոյն բարձրագոյն կրթական հաստատութիւնն է ու միշտ կլինի այդպիսին՝ անուրանալի նուաճումներով ու յաջողութիւններով իմաստնացած ու պարտաւորուած: Պարտաւորուած, որ պէտք է առաջնորդի մեր ժողովրդի գալիք հազարամեակների երթը՝ իբրեւ ռահվիրայ, իբրեւ առաջնեկ, իբրեւ ջահակիր:

ԳԻՐԱԿԱՌՈՒՄԻԹԻՆ.

ԱՄՍԵՆԱԳԻՏՈՒՄԻԹԻՆ

ՎԱՐԱԳԱ ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆԸ ԵՒ ՎԱՆՔԸ

ԶՎարագ ասեմ գգեր գովելին,
Զերկուրասան լուսյ տեղին...
Զարարիա Վարագեցի

2013 թ. հեղինակային հրապարակությամբ լույս տեսավ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի միաբան հոգեշնորհ Տ. Իսահակ վրդ. Պողոսյանի «Վարագա Սուրբ Նշանը և վանքը հայ մաթենագրության մեջ» եռալեզու՝ հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն աշխարասիրությունը:

Սուրբ Խաչի և նվիրական վեհաշուք ուխտավայր-սրբավայրի, գրչության, մանրանկարչության, դպրության և ազգային-ազատագրական պայքարի հոգևոր կենտրոն Վարագավանքի մասին մենագրությունը՝ հիմնավոր համալրությամբ խորապես վերլուծված, կարևոր ներդրում է հայ հոգևոր-մշակութային անդասարանում: Ընթերցող հասարակությունը լավագույնս կտեղեկանա Տիրոջ խաչափայրի հոգևոր խորհրդով Նայասարանում ճառագած Լուսի և 1300-ամյա պայծառագեղ վանքի մասին: Վանք, որ դարձել է վերին ու կարողի մորմոք՝ սպասելով իր գավակներին:

Կյուրեղ Երուսաղեմացու «Պարծանք սրբութեան կաթողիկէ եկեղեցոյս են ամենայն գործք Բրիսարոսի և առաւել պարծանք պարծանաց՝ Խաչն» խոսքերը բնաբան ընտրած հեղինակը համեստորեն գրում է. «Ահավասիկ մենք էլ, որդիական խոնարհումով փոքր այս ձեռնարկը, մեր նախնյաց «հրացյալ բովի և ալեծուփ ծովի» մեջ ամենայն սիրով նվիրում ենք Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Նախապետի 10-ամյա գահակալությանը՝ հայցելով Ս. Նոգու ոգևորություն, լուսավորություն ու բարգավաճում «ի խանդավառ և հարցն մերոց առաջնոց», համերաշխություն և առաջադիմություն ազգիս հայոց և ի պայծառություն Նայասարանյայց Սուրբ Եկեղեցու» (էջ 6):

Գրքի նախաբանում հեղինակը մանրամասնում է, թե ինչու է աշխարանքը նվիրել Վարագա վանքին ու նրա պարմությանը. աղբյուրագիտությունն ու բնագրագիտությունը հնարավորություն են ընձեռել նրան որոշակիորեն ընդլայնելու և ճշգրտելու արդեն իսկ վկայակոչված նյութերը:

Հայ գրչական փառքեր կենտրոնների, Մայր ցուցակների եւ Ե.-ԺԲ., ԺԳ., ԺԴ., ԺԵ. դարերի հիշարարականների հրապարակության շնորհիվ ճշգրտվել է, թե որ ձեռագրերում են գերեզման քաղված արեղեկությունները, եւ նորանոր փաստերով է համալրվել Վարագավանքի պարամության ժամանակագրական ընթացքը: Նախորդները չեն անդրադարձել այն կարևոր հարցին, թե Վարագավանքի պարամական նվիրականությունը եւ ավանդական սրբությունը, վանական միաբանության ծավալած հոգևոր-իմացական գործունեությունը գրական ինչ արտացոլում են գրել հայ մարենագրության մեջ, համապարասխան համեմատությունների ու զուգահեռների գրական ինչ կերպավորմամբ է վանքը ներկայացվել:

Գիրքը բաղկացած է երեք գլխից: Առաջինը նվիրված է հայ մարենագրության մեջ Վարագա Ս. Խաչի պարամությանը, ի մասնավոր՝ հայ սրբախոսական գրականության մեջ դրան վերաբերող հիշարակություններին, Վարագա լեռան բարձունքում ամփոփված սուրբ մասունքի մասին եղած վկայություններին:

Ընթերցողը մեծ հետաքրքրությամբ նկատում է հաջորդաբար, ժամանակային փառքեր շերտեր ունեցող, համադրվող պարամությունների՝ ձեռագրերի եւ հայաստավորքային խմբագրության միջև եղած լեզվաոճական փառքերություններն ու շարադրանքի առանձնահատկությունները:

Հոգեշնորհ Հայր Սուրբի հիմնարար մենագրության երկրորդ ծավալում գլխում լուսաբանվում է Վարագավանքի գեղարվեստական կերպավորումը հայ մարենագրության մեջ՝ հետևյալ հաջորդական վերաբանությամբ. ա. Հայկական ձեռագրերի հիշարակարաններում, բ. Վարագը հայ պարամագրության մեջ, գ. Վարագը մանր ժամանակագրություններում, դ. Վարագը քոնախոսական գրականության մեջ:

Ա. բաժինն սկսվում է երջանկահիշարակ Գարեգին Ա. Հովսեփյանցի դիպուկ բնորոշմամբ. «...փոքրիկ հիշարակարաններն իրենց բազմապետակ մանր արեղեկություններով մոգայիկ գույնզգույն քարեր են, որոնցից արվեստագետներ ի մի բերելով... կազմում է գունագարդ, կենդանի եւ գեղարվեստական պարկեր» (էջ 28):

Հոգեշնորհ Տ. Իսահակ վրդ. Պողոսյանն ընդհանրացնում է. «Այսպիսով, ըստ ձևավորված այդ կաղապարի, Վարագը հայոց վանքերի կենտրոնական եկեղեցին է՝ մայրաքաղաքը, ըստ երևույթին նման բնորոշմամբ գրիչները նկարի են ունեցել Վասպուրականը եւ ոչ թե ընդհանրապես Հայաստանի վանքերը, այլապես Էջմիածնի պարագայում չէին համարձակվի նման բնորոշում փոխել: Այս մայրաքաղաք-վանքում է Սուրբ Նշանը, որը պահվում է նույնանուն եկեղեցում, որն էլ իր հերթին գլխավորն է եւ կոչվում է Ավագ Սուրբ Նշան մյուս յոթնասերեղ եկեղեցիների շարքում, որոնք կառուցված են ի պատիվ նույնանուն սրբերի եւ ի պահպանություն Հայոց երկրի» (էջ 34):

«Վարագը հայ պարմագրության մեջ» ընդարձակ բաժնում հեղինակը, դարերի խորքից գալով կապարել է յուրօրինակ վերլուծությամբ աշխատանք՝ նկարագրելով, թե ինչպիսի արտացոլում է գրել Վարագավանքի պարմությունը հայ պարմագրական երկերում:

«Վարագը մանր ժամանակագրություններում» բաժնում հեղինակը նախ անդրադարձել է ժամանակագրության կամ փարեգրության սկզբնավորմանն ու կառուցվածքին: «Ի փարեգրություն պարմագրական երկերի ու հիշատակարանների՝ ժամանակագրության մեջ առավել թույլ է արտահայտվում հեղինակի վերաբերմունքը... ժամանակագրությունը առավել կարևոր դեպքերի հիշատակությունն ու թվարկումն է, որպես առանձին կարևորության առարկա է հիշատակվող իրադարձության թվականը, որով էլ սկսվում է յուրաքանչյուր պարեգրությունը» (էջ 49):

«Վարագը փոնախոսական գրականության մեջ» բաժնում Տ. Իսահակ վրդ. Պողոսյանը վկայակոչում է Մեծ րաբունապետի քարոզը. «Տաթևացին Վարագա Խաչին նվիրված առանձին քարոզ թեև չի գրել, սակայն նրան անդրադարձել է Խաչի փոների՝ Խաչվերացի և Խաչի երեսման փոների շարքում՝ «Խաչին մեծի» քարոզում» (էջ 52):

«Վարագի գրական չորս արտացոլումներն ու շինարարական և նոր շրջանի գրականության մեջ» երրորդ ընդգրկումն գլխում հեղինակը անդրադառնում է Զաքարիա Վարագեցու՝ ԺԷ. դարի սկզբին գրած և Ղազար Ջահկեցու (1737-1751) փաղերին, Խրիմյան Նայրիկի «Նրավիրակ երկրին Արարաբյան»՝ Նայոց աշխարհի սրբավայրերին նվիրված նշանավոր երկին, Րաֆֆու «Կայծեր» վեպին:

Տ. Իսահակ վարդապետը ջերմեռանդորեն և սիրով է վերլուծում Զաքարիա Վարագեցու փաղը: «Եթե գանձարանային կանոնում միայն ասվում էր իջած 12 լույս սյուների մասին, ապա այսպես նաև շեշտվում է, որ Տերը երկնային գործերի հետ իջել է Վարագ: Այս հավելումը նպատակ ուներ Վարագը համեմատել Էջմիածնի հետ, թե նման Միածնաէջ սրբավայր է Վասպուրական աշխարհում գտնվող այս վանքը, որի համար բերված բանաստեղծության երկրորդ փունջը փողն ակնհայտ գուգահեռ է գծում Սահակ Չորափորեցի շարականագիր հայրապետի հետ, որպես ասվում է, թե իջավ Միածինն և «լույս փառացն ընդ Նմա» (էջ 69):

Աստվածային լույսի իջնելը բանաստեղծն անցյալում կատարված մի իրողություն չի համարում, այլ՝ շարունակական ներգործություն, քանզի Վարագի եկեղեցիները նվիրական են՝ դրանց քարերի վրա իջել է այդ լույսը՝ բուժիչ գործություն հաղորդելով: Վարագեցու իսկ բնորոշմամբ.

Քարինք րեղույս են պարտական,
Զոր ի լուսոյն շաղախեցան,

Ծաղկունք ի բիւր հազար բուսան՝
Յառողջութիւն վիրաց մարդկան (էջ 70):

Այս երկում եւս հիշարակվում է, որ Թողիկ ու Նովկէ ճգնավորներին Սուրբ Նշանը հայրնվեց փասնօրյա ծոմապահությունից հետո: Սուրբ Նշանի՝ երկնքում հայրնվելու եւ այնպէղից լույսի ճառագայթներով վայր իջնելու մասին գրեւիս վերսպին ընդգծվում է.

Զոր Տէր Յիսուս իջեալ ի նմա.
Ի լեառն Սուրբ Գալիլիայ (անդ):

Տաղը վերլուծելով՝ հեղինակը հիացմունքով նկարում է, որ այն կարելի է համարել Վարագին նվիրված ուշ միջնադարյան բանաստեղծությունների գրական բարձրակետը:

Նոգեշնորհ Նայր Սուրբը ներկայացնում է նաեւ Խրիմյան Նայրիկի նշանավոր «Նրավիրակ երկրին Արարարյան» գործի հոգևոր-խորհրդական եւ գեղարվեստական դրսևորումները. Մկրտիչ Ա. Վանեցին այս երկը գրել է 1856 թ.՝ Վարագա վանքի վանահայր նշանակվելուց հետո: «Վարագը Խրիմյանի համար միայն նշանավոր սրբավայր չէ, այլեւ մի վայր է, որի հետ կապված էր սրբով: Ավելին, մանկությունից Վարագը նրան ուժ է տվել եւ, իր իսկ խոստովանությամբ, Վարագի վերնուշն իր համար դառնում է այդ կենսաբեր օդի մրավոր վայելումը» (էջ 73): Այս սրեղծագործության արժանիքներից է այն, որ մեր գրականության մեջ առաջին անգամ ներկայացվում է դեպի Վարագ ուխտագնացությունը:

Վարագն անվանվել է «հրեշտակների բնակարան», եւ Մկրտիչ Խրիմյանը Վարագի նկարագրությունն ավարտում է այս խոսքերով՝ «գարթու գուարթուն ոգին»: «Ինչպէս երագներն են ավարտվում բացվող օրվա հետ, այնպէս էլ Խրիմյանն է ծագող արեգակի հետ հրաժեշտ փալիս Վարագին՝ ցանկանալով ասել, թե այն էլ իր համար է դարձել մի երագ» (էջ 76):

Ուշագրավ է նաեւ Րաֆֆու «Կայծեր» վեպում նկարագրվածի վերլուծությունը: «Րաֆֆին պարմավիպասանական իր ձիրքով վեպի ընդհանուր գրական շարադրանքի մեջ միաձուլել է փարբեր դարերի ու մարենագրական փարբեր ժանրերի պարկանող այս գործերը՝ շարունակ շեշտելով Վարագի սուրբ մասունքի եւ վանքի հանդեպ եղած ժողովրդական պաշտամունքը, սերն ու նվիրումը» (էջ 80):

Այս արժեքավոր աշխատությունը լուրջ խորհելու՝ աստվածային խորհուրդների հաղորդ դառնալու մի յուրօրինակ պարգամ է:

ՍԵՂԱ ՆԱՐՈՒԹ-ՅՈՒՆՅԱՆ

СОДЕРЖАНИЕ

ОТ РЕДАКЦИИ

Alma mater.....	5
-----------------	---

ПАТРИАРШИЕ ЭНЦИКЛИКИ. БЛАГОСЛОВИТЕЛЬНЫЕ ГРАМОТЫ

Слово Его Святейшества Католикоса Всех Армян Гарегина II, обращенное к Третьему Международному симпозиуму армянских библиотек.....	7
Слово благословения Его Святейшества Католикоса Всех Армян Гарегина II, обращенное к Седьмому Международному симпозиуму “Международного объединения армянских женщин”	9

РЕЛИГИЕВЕДЕНИЕ

АРХИМАНДРИТ ШАГЕ АНАНЯН - Новый этап армяно-сирийских церковных отношений.....	11
ИЕРЕЙ АДАМ МАКАРЯН - О порядке лишения сана и учение о благодати по церковному праву и в патристическом восприятии	28

ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ВЕРА СААКЯН - О топонимах мест поклонения Чорк-Марзвана и их местона-хождении	53
ЛУСИНЕ ТОНОЯН - Шаан Шахнур и Вазген Шушанян у истоков литера-турного журнала “Менк” (Париж).....	66
МЕРИ САРГСЯН - Некоторые синтаксические конструкции в разговорном языке Еревана.....	84

ЮБИЛЕЙНОЕ

Слово Его Святейшества Католикоса Всех Армян Гарегина II, сказанное на торжествах по поводу начала учебного года в Духовной семинарии Геворкян	94
Слово Его Святейшества Католикоса Всех Армян Гарегина II,	

сказанное на торжествах, посвященных 140-летию Духовной семинарии Геворкян.....	96
Доклад главного инспектора высших духовно-учебных заведений Первопрестольного Св. Эчмиадзина, инспектора Духовной семинарии Геворкян епископа Геворка Сарояна на церемонии завершения 2013-2014 учебного го-да	99
Доклад главного инспектора высших духовно-учебных заведений Первопрестольного Св. Эчмиадзина, инспектора Духовной семинарии Геворкян епископа Геворка Сарояна на церемонии начала 2014-2015 учебного года	105
Доклад главного инспектора высших духовно-учебных заведений Первопрестольного Св. Эчмиадзина, инспектора Духовной семинарии Геворкян епископа Геворка Сарояна на торжествах, посвященных 140-летию основания семинарии	114
Слово министра образования и науки РА г-на Армена Ашотяна в связи со 140-летием основания Духовной семинарии Геворкян.....	117
РАДИК МАРТИРОСЯН - Сопоставляя духовное и научное начала.....	119
ПЕТРОС ОВАННИСЯН - К 140-летию Духовной семинарии Геворкян	121
ПРОТОИЕРЕЙ ЕГИШЕ САРГСЯН - Повторное открытие Духовной семинарии Эчмиадзина в 1945 г.....	123
АНИ ХУДАВЕРДЯН - “Увидели семинарию великолепную и искусную, посему надеемся насладиться спасительными плодами знания”	137
РЕЦЕНЗИИ. БИБЛИОГРАФИЯ	
СЕДА АРУТЮНЯН - Святое Знамение и монастырь Варага	142

CONTENTS

EDITORIAL

Alma Mater	5
------------------	---

PONTIFICAL ENCYCLICALS, LETTERS OF BLESSING

Message of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, at the third international conference of Armenian libraries	7
Message of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, at the seventh international conference “Armenian International Women’s Association”	9

RELIGIOUS STUDIES

VERY REV. FR. SHAHE ANANYAN - A new phase in Armenian-Assyrian Church relations	11
REV. FR. ADAM MAKARYAN - Defrocking and the Doctrine of Grace According to the Church Law and Patristic Perception	28

HISTORICAL-PHILOLOGICAL STUDIES

VERA SAHAKYAN - On the names and locations of pilgrimage shrines of Chork-Mazvan	53
LUSINE TONROYAN - Shahan Shahnour and Vasken Shushanyan in the sources of “Menk” literary review of Paris	66
MARY SARKISYAN - Some syntactic facts in the colloquial language of Yerevan	84

JUBILEE

Message of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, at the celebration of a new academic year in the Gevorkian Theological Seminary	94
--	----

Message of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, at the celebration dedicated to the 140th anniversary of the Gevorkian Theological Seminary	96
Report of His Grace Bishop Gevork Saroyan, Dean of the Gevorkian Theological Seminary and Rector of all Religious Educational Institutions of the Mother See of Holy Etchmiadzin, at the closing ceremony of the academic year	99
Report of His Grace Bishop Gevork Saroyan, Dean of the Gevorkian Theological Seminary and Rector of all Religious Educational Institutions of the Mother See of Holy Etchmiadzin, at the opening ceremony of 2014-2015 academic year.....	105
Report of His Grace Bishop Gevork Saroyan, Dean of the Gevorkian Theological Seminary and Rector of all Religious Educational Institutions of the Mother See of Holy Etchmiadzin, at the celebration dedicated to the 140th anniversary of the Seminary foundation	114
Message of Mr. Armen Ashotyan, Minister of Education and Science, on the occasion of the 140th anniversary of the foundation of the Gevorkian Theological Seminary	117
RADIK MARTIROSYAN - Combination of spiritual and scientific aspets.	19
PETROS HOVHANNISYAN - On the occasion of the 140th anniversary of the foundation of the Gevorkian Theological Seminary	121
ARCHPRIEST YEGHISHE SARGSYAN - Re-opening of the Gevorkian Theological Seminary in 1945.....	123
ANI KHOUDAVERDYAN – “Seminary looks luxuriously, thus hopefully we can enjoy the saving treasures of knowledge	137
<i>LITERARY REVIEW</i>	
SEDA HAROUTIUNYAN – Holy Cross and Monastery of Varag	142

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԳՐԱԿԱՆ

Alma Mater.....5

ՆԱՅՐԱԳԵՏԱԿԱՆ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐ. ՕՐՆԱԿԱՆ ԳՐԵՐ

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբելին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խոսքը հայկական գրադարանների միջազգային երրորդ համաժողովին.....7

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբելին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնության խոսքը «Հայ կանանց միջազգային միավորման» 7-րդ միջազգային համաժողովին9

ԿՐՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Տ. ՇԱՆԵ ՎՐԴ. ԱՆԱՆՅԱՆ - Հայ-ասորական եկեղեցական հարաբերությունների մի նոր փուլ.....11

Տ. ԱԴԱՄ ՔՆՆ. ՄԱԿԱՐՅԱՆ - Կարգալուծությունն ու շնորհի վարդապետությունն ըստ եկեղեցական իրավունքի և հայրաբանական ընկալման 28

ՊԱՏՄԱՐԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎԵՐԱ ՍԱՆՎԵԱՆ - Չորք-Մարգուանի ուխտավայրերի անուան և գրնուելու վայրերի շուրջ 53

ԼՈՒՍԻՆԵ ՏՈՆՈՅԱՆ - Շահան Շահնուրն ու Վազգեն Շուշանյանը Փարիզի «Մենք» գրական հանդեսի ակունքներում 66

ՄԵՐԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ - Շարահյուսական որոշ իրողություններ Երևանի խոսակցական լեզվում..... 84

ՅՈՐԵԼԵԱՆԱԿԱՆ

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբելին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խոսքը Գեորգյան հոգևոր ճեմարանի ուսումնական տարեմուտի հանդիսության ժամանակ 94

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրելին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խոսքը Գեորգյան հոգևոր ճեմարանի 140-ամյակին նվիրված հանդիսությանը	96
--	----

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հոգևոր-կրթական բարձրագույն հասարակությունների վերաբերյալ, Գեորգյան հոգևոր ճեմարանի պետոց Գերաշնորհ Տ. Գեորգ եպիսկոպոս Սարոյեանի զեկոյցը 2013-2014 ուսումնական տարույի փակման արարողությանը	99
--	----

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հոգևոր-կրթական բարձրագույն հասարակությունների վերաբերյալ, Գեորգյան հոգևոր ճեմարանի պետոց Գերաշնորհ Տ. Գեորգ եպիսկոպոս Սարոյեանի զեկոյցը 2014-2015 ուսումնական տարույի բացման արարողությանը	105
--	-----

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հոգևոր-կրթական բարձրագույն հասարակությունների վերաբերյալ, Գեորգյան հոգևոր ճեմարանի պետոց Գերաշնորհ Տ. Գեորգ եպիսկոպոս Սարոյեանի զեկոյցը Ճեմարանի հիմնադրման 140-ամեակին նուիրում հանդիսության ժամանակ	114
--	-----

ՀՀ Կրթության եւ գիտության նախարար Տիար Արմէն Աշոտեանի խօսքը Գեորգյան հոգևոր ճեմարանի հիմնադրման 140-ամեակի առիթով	117
---	-----

ՈՒԳԻԿ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ - Հոգևորի եւ գիտականի համադրմամբ	119
--	-----

ՊԵՏՐՈՍ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ - Գեորգյան հոգևոր ճեմարանի 140-ամեակի առիթով	121
---	-----

Տ. ԵՂԻՇԷ ԱԲ. ՔՆՆՅ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ - Էջմիածնի Հոգևոր ճեմարանի վերաբացումը 1945 թուականին	123
--	-----

ԱՆԻ ԽՈՒԴԱՎԵՐԴԵԱՆ - «Շքեղարուեստ հոյակապ տեսանի ճեմարան, ուստի յուսամբ վայելել գիրկաւեր գանձս գիտութեան»	137
--	-----

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ. ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՍԵԴԱ ՀԱՐՈՒԹ-ՅՈՒՆՅԱՆ - Վարագա Սուրբ Նշանը եւ վանքը	142
---	-----

Նրադարակում է
Գէորգեան հոգեւոր ճանարանի
(աստուածաբանական համալսարան)
գիտիտրիքի երաշխաւորութեամբ եւ որոշմամբ

ԽՄԲԳՐՈՒԹԵԱՆ ՆԱՅԷՆ՝
ՆԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ, Բ. ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ,
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆ
«ԷՋՄԻԱԾԻՆ»
ԱՍՍԱԳՐԻ ԽՄԲԳՐՈՒԹԻՒՆ

Республика Армения, Эчмиадзин. Редакция журнала «Эчмиадзин».
Republic of Armenia, Etchmiadzin, Redaction of Review «Etchmiadzin».

Web կայքի հասցեն՝ www.etchmiadzine.am
Էլ. փոստ՝ mayratoriamsagir@gmail.com **կամ** etchmiadzinamsagir@gmail.com
Ամսագրի արխիվն ամբողջական կերպով՝ www.tert.nla.am

Նեռ. (+374-10) 517-296/174

Ստորագրուած է քաղաքութեան՝ 01. 12. 2014 թ.

Չափսը՝ 70x100 1/16: Ծաւալը՝ 9,5 քա. մամուլ: Թուղթը՝ օֆսէթ: Տպարանակը՝ 400:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆԻ ՏՊԱՐԱՆ